

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 4 **1928**
SEITSMES AASTAKÄIK
T O I M E T U S

P. TREIBERG
PEATOIMETAJA

P. BAUMAN / A. R. CEDERBERG / R. KLEIS
H. KRUIIS / J. KÖPP / O. LIIV / H. SEPP / J. VASAR

S I S U :

Sugemeid Maltsveti kui „prohveti“ tegevuse kohta. *A. Kruusberg.*
Peapiiskopp Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga. II. *P. Johansen.*

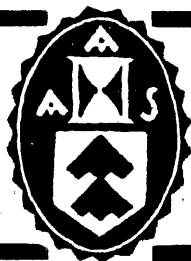
Uus teos kodumaa kirikute uurimise alal. *O. Freymuth.*

Vana ajaloo uurimise meetod. *P. Haliste.*

Väinö Voionmaa 60-aastane. *A. R. Cederberg.*

Ajalooliste teaduste VI rahvusvaheline kongress. *P. Treiberg.*
Varia.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Sugemeid Maltsveti kui „prohveti“ tegevuse kohta.

A. Kampf on avaldanud arvamist¹⁾, nagu oleks Juhan Leinberg, *alias* prohvet Maltsvet, olnud ilmlik rahvamees, kelle süda pööritsenud ülekohtust ja veresaunadest, mille all kannatas ta sugurahvas, ja kes seepärast, olles küll usklik hing, ei olevat lugenud patuks võidelda igasuguste abinõudega võimumeeste vastu ja hakanud lugejaks, et saavutada ainukese sel ajal võimaluse kõnede pidamiseks ja hulka-dega kokkupuutumiseks. Sellega oleks seletatavad prohveti ebasüm-paatilised omadused: igasugu riiked, kavalad pöiklemised ja kään-lemised, tõsiasjade väänamine ja salgamine, haagikohtuniku v. Tritt-hoffi ninapidi vedamine, kokkumängimine naisnägija Miina Reinin-giga jne. Ka oleks seeläbi arusaadav pastor E. Ahrensi veene, et Maltsvet on iseteadlik petis, ja tema arvatavas patustpöördumises peaksimena nägema valet.

Selle väite poolt võiks mõndagi ette tuua ja ongi toodud. Ja ilmliku prohvetina on Maltsvetit ka mitmel pool võetud. Isegi kitsa-mais, haritud ringkonnis on säilinud mälestus temast kui ilmlikust rahvajuhist, peamiselt kui sugurahva Krimmi väljarändamisele õhuta-jast. Ja seda mitte hoopis ilma põhjusest: rändas ju Maltsveti järele rohkesti eestlasi Krimmi poolsaarele. Selle väljarändamise tagajärjena on Maltsvet üldiselt kuulsaks saanud kui Eesti Mooses, hulkade ku-jutluses kehastunud rahva orjusest päästjana. Anti ju tundmatute isikute poolt hiljemini, kui Maltsvet juba oli Krimmist kodumaale jõudnud ja väljarändamise küsimuses asunud jälle enam-vähem oma endisele eitavale seisukohale, tema nimel väljarändamiseks kāske,

¹⁾ „Agu“ 1924, nr. 16.

nagu seda muu seas mõne aasta eest võis tõsitada ka Fr. Tuglas kogudes Juhan Liivi kohta andmeid Alatskivi ümbruses¹⁾. Selle, teatava määrani eksliku kujutelma mõjul kavatseski vist Juhan Liiv Maltsvetist draama luua²⁾. Ka kirikuõpetaja M. Lipp kõneleb väljarändajaist, kes Maltsveti kihutusel seadnud sammud Krimmi poole ja peale suuri vintsutusi asetatud pastor (hiljemini kindralsuperintendent) J. F. C. Laalandi poolt Domkino külasse Oudova maakonda³⁾. On teada, et siin siiski Maltsveti käsi mängus ei olnud. Ja kirikuõpetaja A. Nigoli teatel⁴⁾ on Domkino alles 1874. a. asutatud, seega ajal, mil Maltsvet avalikult näitelavalt kadunud. On aga ka usutav, et Lipu teatel Maltsveti kihutusest ikkagi on mingisugune alus. Ja see võiks olla asjaolu, et siin Maltsveti populaarsust ja autoriteeti kasutades õhutati tema nimel väljarändamisele, kuna vananenud prohvet, kellest „vaim“ ammugi oli lahkunud, ei teadnud ise asjast midagi. Nii näeme, et Maltsveti kuju tõsis juba ta eluajal rahva kujutluses suureks, suuremaks, kui see tõepoolest oli. See on seletatav soodsa pinnaga, millel võis tekkida selleaegne liikumine, muidugi aga ka Maltsveti isiklikkude omadustega. On juba nüüdki raske vabastada Maltsveti õige kuju tema ümber kogunenud legendide kestast. Kui raske oleks see olnud tulevail põlvedel, kui meil ei oleks leitud tema kohta rohkeid ametlikke andmeid.

Võime pooldada Kampfi väidet, et Maltsveti õiget palet on ka ametlikkude dokumentide varal raske tunda. Kuid leidub andmeid, mis räägivad selle poolt, et Juhan Leinberg, *alias* prohvet Maltsvet, oli v a i m u l i k rahvamees. Katsume neid andmeid siin koondada ja neid mõne uuega valgustada püüdes näidata, et Leinberg mitte ei olnud v a l e p r o h v e t eespool tähendatud mõttes.

P r o h v e t on ennustaja, „teadmamees“, tuleviku nägija ja kuulutaja, jumalate tahtmise ilmutaja, väljavalitu, kes jumalikust vaimust valgustatud. Juuda rahva prohvetid olid eriti ettevalmistatud usuõpetajad, kõlbluse ja religiooni seaduste kuulutajad, rahva õpetajad, hoiatajad ja karistajad, vaimlised ja vaimulikud juhid. V a l e p r o h v e t i k s võime nimetada teadlikku petist, kes mingisuguse tagamõttega annab enda prohvetiks välja, ilma et ta tunneks ennast olevat selleks „vaimust“ kutsutud, valeõpetuse levitajat, rahva eksitajat.

Ametlikul (luteriusu) kirikul oli mõndagi ketserlikkust ette heita Maltsveti jüngritele, samuti ka prohvetile endale, kuigi Riia superin-

1) Fr. Tuglase suusõnaline teade.

2) F r . T u g l a s, Juhan Liiv, Tartu 1927, lk. 89.

3) M. L i p p, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, II2, Jurjev 1899, lk. 69 j. j.

4) A. N i g o l, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, Tartu 1918, lk. 16.

tendendid võisid tõsitada tema usuliste vaadete kooskõla evangeeliumiga. Muidugi ei olnud jüngrite poolt väljendatud postulaadid alati ja täpsalt nende meistri omad. Kuid Maltsvet ja tema järelkäijad jäid luteri-kiriku rüppe, lugesid endid selle usuühingusse kuuluvaks. Ainult meister ise hoidis ennast vanas eas subjektiivseil põhjuseil ametlikust kirikust eemale. Seepärast võisid tolle aja vaimulikud Maltsvetit nimetada valeõpetuste levitajaks, valeprohvetiks. Veel rohkem põhjust võis selleks olla kreeka-katoliku (vene) kirikul. Kuid sellega polnud Maltsvetil lähemat kokkupuutumist ja luteriusu vaimulikud ei pannud prohveti võitlust riigikiriku vastu temale pahaks, nii kaua kui sealtpoolt ei hakatud luteriusu kirikut kujude orjamises j. m. süüdistama. Mõnigi Maltsveti vaenulikkuse avaldus vene kiriku ja riigi vastu mõisteti tema poolehoidjate poolt vististi teisiti, kui see oli mõeldud, moonutati ära ja kanti üle luteri-kirikule. Prohveti vaenulikkus vene kiriku vastu seisab nüüd väljaspool igasugust kahtlust, kuigi ta avaldus omal ajal ettevaatlikult. Gustav Malts puudutab omas kirjas kirikuõpetaja M. Lipule Maltsveti eitavat suhtumist vene ususse ning kirikusse ja esimesed ametlikud protokollid Maltsveti tegevuse kohta osutavad tema seisukohta Vene riigipeade vastu. Palju rohkem on sellest ja teisest rahva mälestuses säilinud, eriti Paide ümbruses, kus Maltsvet liikus ja õpetas. Kuid see ja teine suhtumine oli Maltsveti arusaamise järgi piibli põhjal õigustatud ja Maltsvet pidas oma arusaamist õigeks ega olnud järjelikult selles mitte teadlik valetaja, sihilik petis. Võib üldiselt väita, et Maltsvet ikka seda uskus, mida ta kuulutas, ja ennast pidas Jumalast kutsutud prohvetiks, äravalitud meheks, keda Jumala vaim valgustanud. Seda on ta Riias kõrgetele vaimulikkudele meestele tunnistanud ja ka mujal ikka toonitanud. Ja nii pea, kui ta tundis, et „vaim“ temast lahkunud, lakkas ta prohveti tegevuse jätkamisest ja andus era- ning ärielule.

Eelmise kasuks ja poolt kõneleb Maltsveti elukäik ja tema prohvetiks saamise lugu. Enne oma kutsumist prohveti ametisse elas Juhan Leinberg ilmlikku elu. Põlvnedes usklikust, vennastekogudusse kuuluvast perekonnast käis ta kirikus ja palvemajas nagu teisedki Jumala sõna kuulamas, ei astunud aga „vendade“ liiki. Ta armastas kirglikult mammonat ja ajas seda lubatud ja lubamatul viisil kokku. Kord kukkus talle ehitustööde juures tala pähe. See juhus andis talle põhjust läheda surma ja Jumala kohtu peale mõelda. Vahest kannatas ta aju ka selle põrutamise all. Mees hakkas oma senise elu üle järele mõtlema, sisetunde piinasid tundma ja jättis kõrtsimehe ameti, hakates kaupmeheks. Kaupmehe põlves tabab teda raske hai-

gus, milles võiks muu seas ka närvihaigust ära tunda. Haiguse kestel satub ta kätte veidi iseärasel teel Uus Testament, mille lugemisse ta süveneb. Ja siis sünnib lõplik pööre. Leinberg jätab senise tegevuse, mammona orjamise, täiesti ja asub kaasinimesi õpetama, nende hingi päästma, teotesdes alul väikestes perekondlikes ringes, hiljemini avalikult suurte hulkade ees.

Nii olnud Leinbergi patustpöördumise lugu tema enese jutustamise järgi ¹⁾. Rahva hulgas liikuvate juttude järgi ²⁾, milledel tugev kõrtsijutu maik juures, olnud Maltsveti patustpöördumine järsum: suurele füüsilisele väsimusele järgnenud põrutav unenägu, mille mõju prohveti tuleviku otsustanud. Täit ustavust need jutud küll ei vääri, kuid terake tõtt võiks neis siiski peituda. Nii Maltsi kirjas kui ka rahvajutus mängib raamat (pühakiri) prohvetiks saamisel tähtsat osa: mõlemate järgi võib oletada, tugevat närvide vapustust ja raskeid hingelisi elamusi, milledele „ümberpööramine“ järgnenud. Moodne arstiteadus näeb siin n. n. „usuhaiguse“ puhkemist, millele järgneb terve rida iseloomulikke nähtusi, haiguse tunnuseid: viina joomise ja sealiha söömise keeld jne., enda pidamine mõneks tähtsaks meheks, vaimujõu ja enesetunde tõus suure kaaskiskuvusega teiste kohta, selle langus julguse kadumisega, mitmesugused veidrused vanemas eas j. m. ³⁾. Maltsveti juures, nagu seda võib tõsitada era- ja ametlike kirjade ja kaasaegsete jutu järgi, on kõik need tunnismärgid avalikuks tulnud ja kaunis kiirelt üksteisele järgnenud, nii et juba kuue aasta pärast saabus üldine languse-ajajärk ja „vaim“ prohvetist lahkus. On huvitav, et juba „Perno Postimehe“ kirjasaatja, kes omal ajal sõitles Maltsvetit väga tüsedalt, näib tema juures olevat leidnud muu seas ka haiguse tunnuseid. „Perno Postimees“ 1858, nr. 17 nimetab Maltsvetit „isepetetuks“, nr. 18 „petetud petjaks“ ja nr. 23 loeme: „Kui meie mitte ei usuks, et kõik tema viis meelt kruvidest lahti on, siis peaksime õieti pahaseks saama tema peale. Aga kõigest, mis tänani temast oleme kuulnud, on tunda, et ta pea vingust puhas ei ole. Ta vilets usub vist ise ka seda, mis ta teistele ette lobiseb . . . Ta vaene meheke on küll ahelas, aga mitte üksi käsist ja jalust . . .“ ⁴⁾ Pea igas sõitlemiskirjas nimetatakse prohvetit „jampsijaks“, milline epiteet ei tarvitse igakord olla harilik vägisõna. Samas arvamises kui

¹⁾ G. Maltsi kiri kirikuõpetaja M. Lipule novembrikuust 1904, A. Kruusbergi käes.

²⁾ Vt. E. Wilde, Prohvet Maltsvet, Tallinna 1906, lk. 20–23 ja 175.

³⁾ Vt. dr. J. Luiga kõne Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul 6. XII 1910. E. K. S. aastaraamat III.

⁴⁾ Kirjaviisi meie poolt muudetud.

„Perno Postimees“ olid Maltsvetist ka kaasaegsed, kes temaga kokku puutusid ja tema jälgijate hulka ei kuulunud. Vaimult kahtlasena võis prohvet tette tulla ka Eestimaa kubernerile v. Ulrichile, kes ta laskis läbi katsuda Harju maakonna arstil v. Hoeppeneril 9. märtsil 1859. Tähendatud arst konstateeris sel puhul Leinbergi suurt närvide erutust rõhutatud meeleoluga. 1860. aasta lõpul atesteerib Maltsveti senine valvaja ja eestkostja Harju haagikohtunik v. Tritthoff teda Eestimaa kubernerile ¹⁾ kui inimest, kes on kas määramisest segane või petis ja äreval ajal tuleks kahjutuks teha. Viimane nõue on paberile pandud selle käärimise tagajärjel, mis tekkis Maltsveti poolehoidjate hulgas Rannamõisa Miina ülesastumisel.

Maltsveti imponeerivaist ja kaasakiskuvaist ülesastumistest, kus tal „vaim“ peal oli, kõneleb rahvasuu ja ka ametlikud dokumendid E. V. Keskarhiivis leiduvais kaustikuis. Seni ei ole aga õnnestunud kindlaks teha, kas jutud teatavast määramisest, nagu vee lõhkumisest mantliga j. m., vähegi tõtt sisaldavad. Määramised, nagu valge laeva ootamine j. t., tulevad tema järelkäijate ja abiliste arvele panna, jutt ärasõidust pilvel võib prohveti jutluses väga võrdlus olla, mis teisel pea peale pöörati.

Nii ei peaks meil kahtlust olema selle kohta, et Leinberg põdes usuhaigust, et tema prohvetlik tegevus oli puhtusulist laadi ja endas mitte ei varjanud ilmlikke motiive.

Peatudes väljarändamise küsimusel näeme, et Maltsveti osa oli siin koguni väike ja piirdus väljastpoolt saadud mõjutuse osalise täitmisega, kusjuures prohvet arvas ennast ikkagi jumaluse tahet täitvat. On võimalik, et ta sisetunne siiski vastu rääkis sellele aktsioonile.

Rahvaste rändamise kohta on teada, et need tekivad sõdade ja muude ühiskondlikkude vapustuste järel. Maltsveti teotsemise ajal prohvetina oli Euroopas üldiselt rahutu aeg. Üks sõda ja verevalamine järgnes teisele. Euroopa veristustele lisaks tuli veel tüli Hiinaga Aasias. Nii võis Maltsvet oma poolehoidjatel õigusega „aukiituses“ lasta laulda: „meist meelehaigus Jumalal, suur riipõlv on taeva all, kõik rahu otsa saanud“. Sõdadest puudutas Krimmi kampaania meie kodumaad lähemalt. Inglise-Prantsuse laevastik ristles Baltimerel ja näitas ennast Eesti rannikul, mis asjaolu teadagi üldist ärevust sünnitas. Siia juurde tulid põllumajanduslikud rahunused 1856. a. Eestimaa talurahva seaduse maksmapanemisel ²⁾. Rahvas lootis uuest seadusest rohkem kui ta sai

¹⁾ Aruandes 1. XII 1860, nr. 1321. E. V. Keskarhiivis. Vt. ka „Agu“ 1924, nr. 20.

²⁾ Linnaelanikuna oli Maltsvet vististi kuulnud uue seaduse valminemisest ja sellele pannud lootusi rahva põlve paranemise suhtes kui ka vast asjast märku annud oma kuulajaile.

ja selle tagajärjel rahulolematust aina kasvas. Selle avaldustele vastati teisalt veriste peksmistega ja muude raskete karistustega. Kui siis levis kuuldus, et laial Venemaal saab headel tingimustel maad j. m., siis katsuti siit kitsikusest ja mõisniku valitsuse alt pääseda võõrsile veeremisega. Esmalt olid Saraatov ja Samaara väljarändamise sihtkohtadeks. Krimm kerkis hiljemini päevakorrale. Maltsvet seisis ihu ja hingega väljarändamise vastu, nagu ta varemini oli vastu seisnud rahutuste tõusetamisele, ikka pühakirja aluseks võttes. Ja tal läks korda oma järelkäijaid vaol hoida, mitte aga nende hingedes lämbutada rahulolematust ja väljapääsu tungi. Rahva hirmutamise sõjaga, mis andis hoogu väljarändamisele, läks Krimmi rändamise eel välja naisnägija Miina Reiningi poolt, kes siin vist küll kordas Maltsveti varemait ennustusi, kuid vaevalt küll selle käsul ja soovil. Maltsvet oli ise varemini ilma lõppu ja sõda vist mitu kord ennustanud. Võib arvata, et ta seda selgel sõnal tegi kitsamas ringkonnas ja üksikute sõprade vastu, suurte hulkade ees aga kahtlemata kõneles ettevaatlikumalt, poolmõistu. Donati komeedi ilmumine 1858. a. sügisel pidi rahvahulki eriti heidutama, sest laialistes rahvamassides peetakse neid iseäraseid ja harva nähtavale tulevaid taevakehasid sõja ja verevalamise ennustajajaks. Komeedi ilmumine ei võinud ka mõju avaldamata jätta hariduseta Maltsvetile. Ka võis talle tuttav olla ühe välismaa astronoomi kartus maakera kokkupõrkest komeedi sabaga. Maltsveti ennustusi ümbritses saladuslikkuse loor ja neid anti edasi suust suhu liialduste ning moonutustega. Väljarändamisele ergutamise otstarvet neil aga ei olnud. Sihilikult hakkas esinema säärase kollitamistega alles Krimmi rändamise eel Rannamõisa Künka talu teenijatüdruk Miina Reining.

Maltsvet oli 1859. a. alul saadetud Kuusalu kihelkonda Kiiu valda asumisele sealse haagikohtuniku v. Tritthoffi ja kirikuõpetaja E. Ahrensi erilise valve alla. Siin pidas ta alul endiselt lugemisi ja piibliseletusi, loobus aga avalikust esinemisest, nagu üldiselt arvatakse, kubernerilt saadud hoiatuse tagajärjel. Mõni aeg ei olnud temast midagi kuulda. Ahrens arvas, et Maltsvet sel ajal salaja teotses. Lähemal vaatlemisel selgub aga, et siin viibimise ajal prohvetiga sündis suur sisemine muudatus.

Sellest kirjutab oktoobri kuu lõpul 1860 haagikohtunik v. Tritthoff Eestimaa kubernerile¹⁾: Johann Leinberg andis oma seletused Miina Reiningi asjus palju arukamalt ja külmaverelisemalt, kui meie viimasel jutuaajamisel ja tema paistis seekord kõigist fanatismist pea-

¹⁾ Kiri 26. X 1860, nr. 1154. E. V. Keskarhiivis. Vt. „Agu“ 1924, nr. 19.

aegu vabana. Ja detsembri alguses teatab sama ametnik kubernerile¹⁾, et hoolimata kõigist segadustest, mis Miina kuulutused Johann Leinbergi kaudu Kolga majoraatmõisate talupoegade hulgas sünnitanud, näib Leinberg ise üsna rahulikuna. — Ja Miina kuulutused ning sonimised teatab Leinberg päris avameelselt v. Tritthoffile, vaatamata nende hädaohtlikule sisule. Kadunud oli prohveti senine ettevaatlikkus. Nähtavasti uskus ta ennast Jumala ilmutamist kuulutavat ja tema tahtmist täitvat, mille vastu maapealsed võimud jõuetud.

Nimetatud Miina tegi Maltsvetile 19. septembril 1860 usulises ekstaasis etteheiteid, et see kaks aastat rahvaõpetaja ametit ei ole jatkanud. Siis pidi Maltsvet ka tõesti olema jutlustamisest loobunud, mitte aga sel ajal salaja teotsenud, nagu Ahrensi arvas. Mis ulatus Ahrensi silma ja kõrva koguduse hulgast ja teda vihastas, see oli prohveti varema külvi vilj. Ja nagu „Perno Postimees“²⁾ teatab, olevat prohvet Kolga vallas asumise ajal andunud äritegevusele, kauplemisele.

Kampf ja Wilde peavad Miinat Maltsveti tööriistaks. Kampf loeb Miina esiletoomist Maltsveti tegevuse suurimaks saavutuseks, tema kavaluse ja teravameelsuse tipuks, sest Miina Reining kui nägija olnud täielikult Maltsveti leidus ja sünnitus³⁾. Kui asi oleks nii, siis oleks see üks tõendus Maltsveti kui ilmliku rahvamehe järjekindlast püüdmisest kord seatud eesmärgi poole. Wilde⁴⁾ jätab aga ka võimaluse lahti, et Maltsvet pidas tüdruku minestuse-kõnesid, nagu tema tervet mõistatuslikku olekut sel puhul, mida ta enesele seletada ei mõistnud, isegi jumalik-vaimulikuks nähtuseks.

Meile näib, et Wilde viimane oletus on tõsiasi ja et Maltsvet siin toimis Miina tööriistana, mitte aga ümberpöörduvalt.

Maltsveti usuhaiguses oli 1860. aasta ümber languse ajajärk; õigemini öeldud, siin lõppes tema prohvetliku tegevuse hoogsam aeg ja algas tagasimineku: „vaim“ hakkas lahkuma. See asjaolu puutus ka, nagu eespool nägime, v. Tritthoffile silma. Ühe vaimu lahkumisel ärkas temas teine: ärivaim. Sellega olid etteheited Miina poolt põhjendatud. Prohveti kogudus oli vahepeal omapead määratsema hakanud, Maltsveti isik ja otsekohene mõju tagaplaanile jäänud, nagu seda ka suvel 1861 õieti ära märkis Madise noor abiõpetaja Gebhardt⁵⁾.

1) Kiri I. XII 1860, nr. 1321, ibid. Vt. „Agu“ 1924, nr. 20.

2) „Perno Postimees“ 1861, nr. 9.

3) „Agu“ 1924, lk. 643.

4) E. Wilde, Prohvet Maltsvet, lk. 360.

5) E. H. Busch, Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev. Luth. Gemeinden in Russland, lk. 43. Vt. ka E. Ahrensi kiri E. superintendent Reinile 29. XI 1860, „Agu“ 1924, nr. 20. Seal tuleb aga teisel veerul, lk. 661, „tema fanatism“ asemel „nende fanatism“ lugeda.

Väljarändamise tung, mida prohvet seni oli oma poolehoidjate hulgas suutnud tagasi hoida, tõstis jälle pead. Seni oli Maltsvet väljarändamist pidanud Jumala tahtmise vastaseks nähtuseks. Nüüd oli ta vaim nõrkemas ja ei suutnud enam Jumala tahtmist ära tunda. Seepärast otsustas ta kaudsel teel seda teada saada, Miina kaudu Jumalalt nõu küsides. See kavatsus oli mõte, mille Maltsvet augustikuu lõpul 1860 viis Orgmetsast oma vennapoja Gustav Maltsi juurest kaasa¹⁾. Usuja närvihaiget Rannamõisa Miinat tundis Maltsvet varemast ajast kui Jumala tahtmise kuulutajat. See tüdruk oli teda ju varemini tegevusele virgutanud, nagu prohvet seda vanemas eas mitu korda ise jutustas oma sõbra ja austaja Juhan Puurfeldi pool Väätša Mäeküla talus²⁾. Muidugi kõneles Maltsvet Miinale kõike seda, mis ta vennapojalt Krimmi üle kuulnud ja soovis püüthialt Jumala tahtmist kuulda. Et ta aga oleks Miinale varemini kõik kätte õpetanud, mis see peaks ekstaasi korral kõnelema, s. o. kasutanud tüdrukut oma plaanide avaldajana ja tema abiga toime pannud näidendi, see ei ole usutav. Tüdruku kujutluses võis Krimm tõsiseks Kaananiks muutuda ja krampides olles andis ta³⁾ vastuse, mis sisaldas üldise soovi ja pidi murdma prohveti vastuseisu väljarändamisele, alistades tema tahte rahva tahtele. Kui inimesel, võis Leinbergil ju kõditav kuulda olla, et Jumal valinud ta suure ülesande teostajaks, kuid prohvetina ei tunnud ta endas enam jõudu seda ülesannet täide viia. Ta liikus küll alul Miinalt saadud tõuke mõjul loiult (haagikohtuniku sõnade järgi „rahulikult, ilma fanatismiga“) mõni aeg ringi ja kuulutas enda peale pandud missiooni, kuid vaibus väsinult ja tundes kinnivõtmise hädaohtu — kindralkuberneril oli mõte pidada teda jälle mõni aeg Riias haigemajas — loobus oma hiilgavast ülesandest ja põgenes aralt Krimmi, jättes oma koguduse häbistavalt maha. Seal tegi ta hiljemini nõrku katseid prohveti ametit jätkata, kuid, uuest kodumaast pettunud ja rahva meelepaha kartes, andus ta peagi igapäevase halli inimesena leivateenimisele, ärile. „Vaim“ oli lahkunud.

Krimmis võis ta rahuliku südamega vastata oma endiste poolehoidjate etteheiteile, et tema neid sinna ei ole viinud ega tulla käskinud, et ta ise on Miina läbi petetud⁴⁾. Ei ole selge, kas „Perno Postimehes“ 1864, nr. 40 toodud nimetus Rannamõisa Miina kohta „valekristuse kuulutaja“ on Leinbergi suust tulnud. Kuid hiljemini,

1) Vt. G. Maltsi kiri M. Lipule ja Wilde, Prohvet Maltsvet, lk. 347—352.

2) Vt. ka Wilde, Prohvet Maltsvet, lk. 359—360.

3) 5. X 1860.

4) Vt. „Perno Postimees“ 1862, nr. 48 ja „Eesti Postimees“ 1864, nr. 41.

kui tema endiste poolehoidjate käsi käis Krimmis hästi ja prohvet pidas sinna väljarändamist majanduslikult õnnestunud ettevõtteks, kaebas ta viibides kodumaal eespool nimetatud Mäeküla Juhani pool tihti, et üks tüdruk teda olevat petnud: tema uskunud, et selle suu läbi hea vaim kõnelevat, kuna see aga olevat paha vaim olnud ja teda petnud. Prohvet oli järjekult selle „vaimu“ käsul talitanud, mitte aga toiminud oma enese ettekavatsuse järgi. Ja hiljemini ei olnud tal mingit põhjust maha salata oma algatust väljarändamise asjas.

Ägedaloomulise Ahrensiiga puutus Maltsvet kokku siis, kui algas langus tema tegevuse hoogsuses, kui ta ärielule kaldus ja ohjad koguduse juhtimiseks tal hakkasid peost libisema. Pealegi sündis see pärast Maltsveti Riias vabanemist, kus prohveti iseteadvus oli tõusnud. Seepärast on arusaadav Ahrensi väljendus: Johann Leinberg ei ole mitte mõni määratseja, vaid iseteadlik petis, kes kõrkmeele kuradit teenib ja sellele kõik muu ohvriks toob . . . Tema arvatav patustpöördumine on vale¹⁾. — Maltsvet ei tahtnud ülekohtusel teel omandatud varandusest Ahrensi ettepanekul loobuda: kui tal seda veel oli, siis vajas ta seda perekonna ülespidamiseks. Selleks osutus tarvilikuks isegi uuesti kaupmeheks hakata. Säärastel oludel võis küll kõige vähem loota, et Maltsvet annaks oma kopikad käest ära. — Olgu peale muu veel tähendatud, et Madise noor abiõpetaja Gebhardt, kes elas Maltsveti-usuliste tihedamas asukohas ja tundis tervet selleaegset liikumist, ei näinud Maltsveti tegevuses ettekavatsetud plaani ja pidas tema poolt tõusetatud liikumist usuliseks, millega hiljemini ühinenud poliitiline liikumine (*pro*: ühiskondlik liikumine. A. K.)²⁾.

Mõnel puhul on sellele tähelepanu juhitud, nagu oleks Maltsvet peale rahva Krimmi viimise ka muidu teotsenud asjadega, mis temas lubavad oletada ilmlikku rahvameest Siin on eriti osutatud Albu mõisapolitsei protokollile 7. maist 1858³⁾ ja Miina Reiningi ähvardustele härraste aadressil. Ka väärib selles suhtes tähelepanu kirikuõpetaja Ahrensi kiri⁴⁾ Eestimaa kindralsuperintendent dr. Reinile 12. maist 1859, milles Ahrens avaldab kartust, et Maltsvet võiks poliitikale kalduda.

Tõsiasiade vastu ei mõtle keegi vaielda. Rahva hulgas liikudes ei saanud Maltsvet põlevaist päevaküsimustest mööda. Avalikkudel

1) Vt. „Agu“ 1924, nr. 19. Originaal E. V. Keskarhiivis Maltsveti kaustikus.

2) Busch, Materialien . . ., lk. 42.

3) Vt. „Agu“ 1924, nr. 16. Originaal E. V. Keskarhiivis.

4) Vt. „Agu“ 1924, nr. 19. Originaal E. V. Keskarhiivis.

esinemistel suurema rahvahulga ees hoidus ta muidugi oma seisukohta avaldamast või tegi seda ettevaatlikult, tuntud juhtlause järgi: olge kavalad kui ussikesed ja vagusad kui tuikesed, jäädes ikka ainult „lugejaks papaks“, vaimulikuks meheks. Ja sellisena on ta peamiselt teotsenud. Teda süüdistavad avaldused on ta teinud ikka ainult erajutuajamisel ja väiksemas tuttavate ringkonnas, nagu on näha ametlikest protokollidest j. m. Riia superindendendid ütlesid tema poliitiliste ja majanduslike väljenduste suhtes, et neid saab pidada võimalikuks vahest küll tema kui kõnelemishoosse sattunud isiku, mitte aga kui ennast täiesti mõistlikult väljendava inimese kohta. Abiõpetaja Gebhardt eitab Maltsveti juures poliitilist tendentsi ja kirikuõpetaja Ed. Ahrens kirjutab Kuusalu kiriku kroonikas, et Maltsvet olevat agraarrahutuste puhul talupoegadele rõhuga ennustanud: „teie uus seadus on kase põõsas“. Kas võis Maltsvetil olla soodsamat silmapilku rahvamasside liikumapanemiseks, kui ta oleks olnud ilmlik rahvamees, poliitiline kihutaja? Kuid siin võitleb ta, samuti kui Samaarasse rändamise hooajal, kodumaalt lahkumise vastu puhkevate rahutuste sumbutamiseks üleinimliku jõuga, nagu seda Maltsvetit kaitstes tunnistab politseiülem v. Tritthoff. Prohvet jääb ka siin pühakirja õpetusele truuks: ülemus on Jumalast ja sellele peab alla heitma; ennem ennast karistada lasta, kui ülematele vastu hakata.

Selleaegsetel salajastel koosolekutel — Maltsvet oli harva kohal — arutati raskeid elutingimusi ja nendest pääsmise võimalusi vist rohkem kui pühakirja tumedaid peatükke, ja neil langes küll kindlasti mõnigi süüdistus prohveti aadressil, kel ei paistnud olevat suuremat huvi maapealsete hädade vastu. Siin löödigi vast esimene kiil koguduse ja karjase vahele. Miina katsus siin pooli lepitada ja ligendada, millised katsed oleks ka võinud häid tagajärgi anda, kui prohvetil oleks olnud maiste raskuste kandmiseks tugevamad õlad. Kuid vaimustatud prohvetist ei saanud poliitikameest. Selleks oli Leinberg muu seas ka juba liig vana.

Et kord on jutt Maltsveti mõjutamisest, siis võiks siin veel märkida mõned välised mõjud prohvetile.

Tema ägedaid pealetunge vennastekoguduse palvemajadele ja selle ususekti poolehoidjatele olevat rahva jutu järgi hoogustanud keegi pastor. Kui ma ei eksi, siis olnud see Madise kirikuõpetaja Hirschhausen, kes omal ajal laskis Maltsvetil ära pidada esimese avaliku kõne. Kirikuõpetaja kutsunud Maltsveti oma poole öeldes: „Kuule Juhan, sina oled va sõnakas mees; katsu õige mu koguduse liikmed palvemajadest ära võõrutada“ jne. Selle asemel asutanud Juhan ise omale koguduse. — Võimalik, et see rahva jutustuse järgi ka Järva-

Jaani praost Gebhardt olnud, mees, kes Maltsvetit hästi atesteeris Riia vaimulikkude vürstide ees. Kuid haiglasel Hirschhausenil olnud Maltsveti pärast pahandusi veel peale Wilde romaanis¹⁾ tähendatud „teise tunni“ keelu tagajärgede²⁾. Seepärast on tõenäolisem, et see isik siiski oli Hirschhausen. Seda näib ka „Perno Postimees“³⁾ kinnitavat. Tema kirjutab muu seas: „Madise kihelkonnas on tal (Maltsvetil. A. K.) ka palju sõpru olnud ja mõned niisugused, kellest seda keegi ei mõistaks arvata. Mõned tahtnud hundist karjakoera teha ja temaga põlatud lambaid puretada ja kokku ajada; aga nagu see hundi viis on, söönud kuri loom loetud lammastest ka ära, mis ette juhtunud . . .“

Teateid Vene keisrikoja ja põrandaaluste ühingute kohta sai Maltsvet Paide väikekodanlisest seltskonnast, kuhu ta perekond kuulus, nagu varemini juba mujal tähendatud⁴⁾. Vene keisritest piibli salmide põhjal üht ja teist seletada oli Maltsveti armsamaks teemiks. Kuna ta sageli kõneles Vene riigi lagunemisest nii väikseks, et keiser aknast võivat näha kõiki oma riigi piire, siis võiks oletada, et talle olid dekabristideaagsed riigi jagamise plaanid teatavaks saanud, mis ka täiesti võimalik. — Poliitilisi asju käsitles ta ainult väikeses kinnises seltskonnas. Teateid kavatsusel ja teoksil olevaist uutest seadustest, komeetide hädaohust, sõdadest jne. sai ta vististi samast allikast ja kasutas neid oma ettekandeis. Muidugi võis „lugejapapa“ mõndagi ka otseteel ammutada eestikeelseist ajalehtedest.

Maltsvet oli erakordne nähtus erakordseis oludes. Tema kuju sai juba ta elupäevil laiade rahvamasside kujutluses legendaarseks. Nii esineb meil siin tüübiline näide selle kohta, kuidas tekivad müüdiliste rahvakangelaste kujud.

A. Kruusberg.

Peapiiskopp Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga.

II.

Den erszamen, vorsichtigen, wyszen herenn borgermeisterenn vnnde raedtmannen der stadt Reuell vnnszen besundern guden frunden⁵⁾.

1) Prohvet Maltsvet, lk. 223 j. j.

2) Vt. Gebhardti kiri kindralsuperintendent Reinile 16. II 1861. E. V. Keskarhiivis. Vt. „Agu“ 1924, nr. 21.

3) „Perno Postimees“ 1858, nr. 18. Kirjaviis meie poolt muudetud.

4) Akadeemilise Ajaloo-Seltsi koosolekul 16. oktoobril 1927.

5) Zwei gleichlautende Originalschreiben auf Pergament im RStA: Konzept dazu im Codex odaliorum Lubecens. membr. (IV, 752) S. 95 a., Staatsarchiv Lübeck.

Vnnszen vrundliken gruth mit vormoge alles guden thourenn. Ersame, wyse hern, besundern guden vrunde. So gy vnns
(1487 Aug. 14) am auende assumptionis Marie virginis gloriose anno etc. lxxxvij van wegenn eynes geschuldenen ordeles, durch juw vthgespraken vnnd vor vnns geschulden, inn der twistigen sake twisschen deme erszamen hern Johann Süper, juwem borgermeistere, procurator vnnd vulmechtiger des erwerdigesten inn god vaders vnnd hern, hern Michaels, artzebisschupes der kercken Ryge, anleger an de ene, vnnd hern Johann van der Megede, borgermeister der stadt Narue, vulmechtich van deme rade darsuluest, antwordeszman an de anderen syden, van wegen etlikes ackers vnnd liggende grunde vor der Narue belegen, dartho de erbenomede her bisschüp¹⁾ rechticheit vormeenth to hebbende, mit beyder parthe auergegeuen schriffte vnnd bewyse etc., so juwe breff vnnder lengerem begripe innholt, hebben geschreuen; is van vnns vppe
(1488 Apr. 10) den teynden dach aprilis in desseme löpigen lxxxvij^{-ten} jare ersten entfangen, alles to guder mathen vorstanden. Alsze gy denne deszhaluen vnnsze delinge vnnd entschedinge sodanns ordels, juw na older löueliker wyse vnnd wonheidt inn vnnszem vorlatenn breue auertosendende begeren, vugen wy juw gudliken wethen, dat wy na rypem rade vnnde na vnnszem Lubesschen rechte darup irkandt, gedeleth vnnd affgespraken hebben, alsze hyr nafolgeth:

„So her Johann Süper is eyn anleger, kan hee denne, so recht is, nabringen, dat hee to rechten tyden hebbe gespraken vnnd vor deme rade, dar de gudere syn belegen, syn vorlaten na Lubesschem rechte, darinne de acker is, vnnd ock dat hee de langen besittinge mit rechte hebbe bygespraketh, des allen mach hee genethen, dat gha dar vorder vmme, alsze recht is.“

1488
Okt. 16 Gade deme heren sy juwe ersamheit inn saliger wolffarth beualen. Schreuen vnnder vnnszer stadt secretum am dage Galli confessoris anno etc. lxxxvij.

Borgermeistere vnnde radtmanne der stadt Lubeke.

III.

Denn ersamen vorsichtigenn vnnde wolwisenn mannen, herenn borghermesterenn vnde ratmannenn der stad Lubeke vnnszenn biszundern gudenn frundenn.

Vnnsenn fruntliken groet in begeringe alles gudenn thouorn. Ersame, vorsichtige vnndt wolwisenn herenn, holden frunde vnnde gude gonre. Wy dirfügen juwer ersamen werde fruntliken weten, dat vor vnnsenn sittende stole des rades erschenen syn de ersamen vnde vorsenigen manne, hern Johann Süpher vnnses rades borghermester, vulmechtich procurator des aldererwirdigesten in got vaders vnde hern, hern Mychaelis, der hilgen kerken Righe ertzebisschoppes, anleger an de eyne, vnnde Johan tor Megede, borghermeister der stad Narue, vulmechtich van des ersamen

¹⁾ sic.

rades darsuluest, antwordesman, an de ander syden. Dar denne de obgenante her Johan Süpher anlangende vnde tosprack dem vorbonomeden her Johan tor Megede van der stad Narue weghenn mit sodaner nabeschreuen cedelen vnde breuen hir achtern uolgende, ludende van worden aldus:

„Leuen hern, eyn anleger sy ick fulmechtich des hern van der Righe vnnnd spreke to her Johan tor Megede vulmechtigh der stad Narue vnnnd spreke eme tho vmme sodane gewalt, dat se genamen hebben eynen acker, de vor erer stad licht, de deme heren van der Righe geeruet is van synem grothevader vnde synem vader vnnnde hape, dat se eme den acker sollen volgen lathen, so lanck vnnnd so grot, als de breue vthwissen, de vp den acker lüden vnde Hans Peters beseten hefft vnnnde vnnse here de mester to Lifflande, syne gnade Bernd van der Borch, de breue by machte gekand hefft vnnnd her Johan Fridach vann Loringhaue, nu tor tid mester to Lifflande, syne gnade mit synen wurdigen gebedieren ock by macht gekand hefft; so hape ick to gade vnd to lubeschen rechte, dat nen recht de breue by vnwerde ofte vnmacht delen sal vnde recht sal vp recht nicht richten, vnnnde sollen eme den acker volgen lathen vnde beteren em de gewalt.“ — Vnnnd buten desser cedelen so vörde desulue her Johan noch muntliken, sick beclagende, wo de van der Narue mer ackers deme hern van Righe tokamende, dan se tobeuorne in eren ordelen geforet vnde an juwe erbare werde ergangen, affgetagen vnnnd vnderwunden sollen hebben etc. Hyr na volgen de breue, dar van bauengerord steyd, ludende aldus:

Wy broder Johann Ffridach vam Loringhaue, mester to Lifflande dutzches ordens, bekennen vnde b[e]tugen apenbar mit dessem vnnszem apenen breue vor alszweme, wor des van noden worde synde, in gerichte vnde buten gerichte, dat de aldererwirdigeste in got vader vnnnde hochwerdige here, her Michel Hildebrandi, ertzebischoff der hilgen kerken Righe, do eyn dach vorschreuen was to Woldemar to holdende, nu bauen twe jar vorleden, vnns do tor tid anlangede de Naruesschen ock to deme suluen daghe to vorschriuende, dat se vor vnns, ok ichteswelken vnnszen erszamen medegebedieren deme hern ertzebischoffe aldar to rechte to stande, deme also geschach. Dar denne to sulken daghe de beyde parthe, also de here van Righe, by sick den wolwissen vnde vorsichtigen hern Johan Süpher, borghermester vnnses ordens stad Reual, synen swagher, vnnnde eynen, genand Andrewes Witte, deme de here syner suster dochter vorlaueth hadde, van eyner, vnnnd her Anthonies Pepersack, borghermester der stad Narue, by sick hadde eynen vthe der gemenheit¹⁾, van der anderen syden, vor vnns, itzliken vnnsenn gebedieren, ock welker vnnsere ritterschafft irschenen syn. Dar de here ertzebischoff van Righe hadde vnde tögede sommighe vorsegelde breue, van vnnszem orden vorsegelt, welkere breue weren by werden irkandt van vnnsem vorvader

(1486
Jan. 15)

¹⁾ Nämlich Laurens Brosicke, Narva an Reval 1487 Juli 13, RStA.

hern Bernde van der Borch; vnnde mende, wy desuluen breue ock by machte vnde by werden worden holden vnnde furder de Naru-
 schen dar to holden vnde vnderichten, dat se syner herlicheit den
 acker rumen, schunen vnde rigen darvp gebuuet dar vppe solden
 laten stan vnnd eme sodane gewolt na lantlopigem rechte boten
 vnde beteren etc. Vurder so beclagede sick syne vaderlicheit, dat
 (vor 1477) de Naruesschen ock yn korten jaren, eer de ynt land qwam, den-
 suluigen acker, alse de langes der helen straten is gestreckt,
 vthgandes twelff vöthe breyt affwardt getunet vnnde den thun
 ynwordes gesettet hedden, sunder orloff ofte yenighe vorworde,
 wowol de strate thouorne breyt genoch were gewest, also dat dar
 beqwemelick twe ofte dre wagen by malckander mochten varen.
 Vurdermer darby berorende, her Thonnies Peppersack de hadde
 sunderliken haedt vnde nyt mit her Johan Süper, de hedde dit to
 wege gebracht; so dede he ock den coppersellen de de vth her
 Johannes husze vnde syner frunde tor Narue qwemen. Ock so
 begerde desulue her bisschop bauen gedacht, sodanen thun solden
 de Naruesschen wedder vthsetten vppe de olde stede vnde beteren
 em sodane gewalt vnde schaden, deszhaluen so mennich jar gele-
 den etc. Clagede ock, dat syner herlicheyt de Naruesschen yn der
 Narue yn syner vaderlicheit husze gewolt lethen geschen van
 eynem, geheten Wyneken ¹⁾, mit mer lengeren vorhale etc. —
 Hirvp de Naruesschen antwordeden vnde sick erst behulpen de
 breue van neyner werde solden syn; int erste, wenthe de acker
 lege yn erer stades marke, dar se sunderlinges priuilegia vp hed-
 den, de se lesen leten, vnde dat wy se darby mit vnnsen wirdigen
 gebedieren behelden werden; vnnde de vorsegelatie der breue van
 vnnsen orden geschen, nene macht solden hebben, wenthe de stad
 van der Narue sodane breue nicht vorsegelt hedde; ock en stunde
 sulkes yn eres stades boke nicht geschreuen. Vurder bewerden
 sick ock de Naruesschen, by namen her Thonnies Peppersack, he
 hedde syne schune vnnde dat lant darby, dat he besethe, mit deme
 (vor 1458) yennen, dar he id affgekregen hadde, beseten bauen dortich jar,
 vnnde de anderen desgeliken, eyn dels myn, eyn dels mer. — De
 here van Righe, dar entegen replicerende, sprack vnde sede: vp
 dat erste, de priuilegia hulpen noch en letteden yn der saken,
 wenthe de Naruesschen hadden hulpen de vthbütthe don, vnde
 hadden eren willen vnde vulbort dartho gegeuen, alse de breue
 dat medebrochten vnnde de heren des ordens yn den breuen hadde
 dat uthgedrucket; des were eyne stadt wol mechtich vth erer stad
 marke wes uth to butende ofte to vorgeuende. — Dar ock her
 Johan Supher dosuluest tosede: de Reuelschen hadden dat ock
 gedan ²⁾, dat dit also geschen were, mochten ere eigene heren wol
 ouer se bekennen vnde vorsegelen, vnnde were nene noeth, daren-

¹⁾ 1487 Sept. 14 wird der Prozess Andrees Witte contra Wynolt Wevelput, der im Hause des Erzbischofs lebte und nicht ausziehen wollte, von Narua an den Revaler Rat appelliert.

²⁾ 1348, vgl. UB II, 889 u. 1080.

bauen der Narueschen segel to behöuende offte in eres stades bock schriuen to latende. Pfürder darby redede: wath were da Narue do vpp de tid noch geweszen etc. — Sede vort de here ertzebischopp: de Naruesschen solden sick nicht mede behelpen mit der langen besittinghe, wente alle tid derhaluen clachte vnde vorde- runghe genoch geschen weren kegen dey Naruesschen. Vnnde vürdermer sprack syne herlicheit: den de were van veer offte vieff jaren olth was, hadde he börkanen vnde arweithen gegeten, (1437—38) also kinder plegen, dar nu her Thonnies Pepersackes schune stunde vnnd vp der stede were do tor tid synes grotvaders kolgarden gewest. Vormenende ock furder yn synen worden spreckende, de Naruesschen hadden, also se noch deden, to sick getagen van tiden to tiden mit suluesgewolth, se solden bewisz bringen, wo se dar angekamen weren. Vurdermer sick beclagende syne herlicheit, dat se synem zeligen grothenvader ock sodane gewolt gedan hadden vnde moste daromme syne husfrouwe van ritterschafft vth Wir- lande nemen; desulue frouwe mit erem ersten manne vorbrand was vnde nicht en hadde, sunder hadde se genamen mit bloter kleydunge vnnde de koste ere frunde deden; he koffte do tor tid dat halue dorp Sotkul; so vele, also he do vppe de tid vthseygede vnde betunde, mosten de Naruesschen eme do laten. Vnnde na synes grotvaders dode hedde des hern van Righe syn vader Michael Hildebrandes to Reual gewanet, de do daromme de Naruesschen vor mester Vincken, also de frede mit den Nougardenen gemaket ward tor Narue, vorclaget. Vnnde do syner vaderlicheit zelige vater de worde van vnnses ordens wegen geforeth hadde, dar hedde also do vppe desulue tid mester Vincke, vnnse vorfaren zeliger gedechtnisse den Naruesschen beualen eme sodant wedder- tokerende etc. Vnnde also de meister was van dar en wech ge- tagen, were id gebleuen, also id was. Vortan sprack syne her- licheit: syne zelige vater vorgedacht were eyn veth man gewest, hadde daromme noch eyns tho wagene hen to deme mester tho Wenden offte to Righe to eynem capittel mit den breuen getogen; wowol de mester derhaluen an de Narueschen schreff, dar qwam nicht aff. Vnnde na synes vaders dode hadde id Marten Hilde- brand, syn broder, vorfolget vnde geclaget heren Wolthuszen, do he vageth was tor Narue; nam des ock tho tuge den huszkomtor tor Narue vp de tid syende; berep sick vurder syne herlicheit ock deme heren vagede van der Narue, her Heydenrick Walgarden, de nu kompthor tor Parnouw is, were id ock wol witlick. — De darsulues vppe de tid tho Wolmer vppe deme daghe gegenwordich was vnde bekande he, dat van deme huszkompthor gehord hadde. Vurder ock bekande, dat sulck vorfolgh by syner tid, he vageth tor Narue was, geschen were. — Sede furder de here ertzebisschop, he haddet ock sulues vorfordert by vnser²⁾ tyd, do wy kompthor to Reual weren, he hedde ock de breue gekregen van deme olden

(1442)

(1448
Juli 25)

(1450
Juni 7,
Riga?)¹⁾

(1459—65)

¹⁾ Vgl. UB XI, 42.

²⁾ Vorher *ausgestr.*: syner.

(1478)

heren mester an de stad, an her Heydenrick Walgarden, vppe de tid vageth, ock an vnns, do wy kompthor weren tho Reual vnnde tor Narue dageden tegen de van Nougarden etc. Id hadde syner vaderlicheit alles nicht geholpen, sunder de Naruesschen hedden alletid gespraken, se woldenn wiff vnnde kind darby setten, des landes were tho vele vnnde des heren grotevader hadde dar nicht mer dan anderhalffhundert marck vor ghegeuen etc. Vürdermer sede de here ertzebisschopp: al lege de acker yn lubeschen rechte, he were nicht schuldich de Naruesschen dar antosprekende, wente se weren des ackers haluen alle syne wedderparthe vnnde wolden eme neyn recht don, wente so verstadt, se wolden ere wiff vnnde kyndt darby setten. Sprack vürder de here ertzebisschopp vnnde sede: Narue were nicht Reual, noch Lubeke, dar de parthigeschen vpstan vnnde vthgan etc., tho der Narue weren erer nicht vele, solden de partigesschen vthgan, dar bleue nymandes sitten. Syne herlicheit vnnde syne vörvadere hadden den hern mester vnnde den vogeden van der Narue alletid angeropen vnnde geclaget auer de Naruesschen ouer gewolt to sturende, na deme se rechte landeszheren auer de van der Narue weren, vnnde clagede ouer se nicht else eyn ertzebisschop, sunder else eyn vnder vnnszem orden geboren, dar syn patrimonium vnnde vaderlike erue vnder leghe, vormenende, eyn landeszhere were alle tid schuldich ouer gewolt torichtende etc.

Desszer vorgenanten vnnde dergeliken vele ander worde van beyden parten geschen, hebben wy broder Johann, mester vorberord, mit vnnszenn gebedieren vnnde welken mer anderen van vnnszer ritterschafft, de wy vppe de tid by vnns hadden, tho rugghe gespraken, vnnde do beyde parte wedder vor vnns qwemen affgespraken:

In dat erste hebben wy de breue van werde erkand vnnde wiszeden des ackers haluen beyde parte, welker den anderen anspreken wolde, dat solde geschen vor deme rade tho Reual vnnde nicht to der Narue, nademe de heile dar ynne partigeth were, vnnde dat men id van Reual scheten mochte an den raid to Lubeke, welchem parte dat recht to Reual vthgespraken nicht en geleuede.

Hyr mede weren do de beyden parthe tofreden. Dat dit aldus geschen, gehandelt vnnde vthgespraken is, do wy aldar to Woldemar ame latesten to daghe weren vmmetrent twe jar vorleden, so hebben wy des to merer tuchnissze der warheyd vnnsze ingesegel vnder an desszen breff laten hangen, de ghegeuen is to Wenden, ame auende sancte Katherine virginis in den jaren na Cristi gebord dusent verhundert, darna in dem achtvnnndt-achtentigestenn.

1488
Nov. 24.

Copia alterius littere:

Wy broder Johann Fridach vam Loringhaue, mester to Lifflande dutzsches ordens, bekennen vnnde b[e]lügen apenbar mit dessem vnnssem apenen breue vor alszweme, wor des van noden worde syn, yn gerichte vnnde buten gerichte, dat wy im jare du-

sent virhundert souen vnde souentigesten, doen wy kompthor to Reual weren, vppe de tid vnnses ordens procurator here Michael Hildebrandi, licentiatus yn deme gestliken rechte vnde domhere to Reual, sick vor deme heren mester vppe de tid synde, also her Bernd van der Borch, vnde den gebedieren dicke beclagede, wo de Naruesschenn eme gewolt gedan haddenn, vnde dagelinges deden, an eynem stucke ackers, liggende vor der stad Narue etc. Vnnde besegelde breue hadde, welke breue yn dat beste de vorbonomede mester, her Berndt van der Borch, bekand hefft van werdenn. Vnnde do wy don als eyn kompthor to Reuele tho der Narue van vnn-zes ordens wegen tho daghe weren tegens de van Nougarden, kregen wy scriffte van deme heren mestere vorbenometh van desszer sake haluen des sullfien ackers. Dar do vppe de sulue tyd beyde parthe vpp qwemen, dar her Johan Süpher vnde Caspar Nötken, also swegher van des hern Michaelis wegen, de darsulues do tor tid nicht kamen konde synes denstes haluen, de breue tögeden vnde se leszen lethen, wo de acker were twelff vöthe van dem rade ynwerthes getunet, dar men ock de olden pale des thunes noch in der erden vanth. De Naruesschen sick des vorantwerdeden, also se hadden dat gedan vmme en sodant, dat de strate to enge were gewest. So antwerdeden wedder de swegers des hern Michaelis, de strate were wyde noch gewest, also dat dar twe offte dre wagen mochten by malckander doervaren; were des ock van noden geweszet, so solden de Naruesschen deshaluen erst mester Michaelis synen willen gemaket, offte mit en, also synen swegers, dar ersten worde affgehad hebben. De Naruesschen boden achter yn des stades marke so vele landes wedder tho geuende, alsze affgetunet were; dar de swegers nicht an wolden, wente dat landth en dochte nicht vnnde were to verne belegen van deme husze, vmme to messende. Vorth, do men na inholde der breue gaen solde, wente dar de olde galge gestan hadde; dat doen de van der Narue das szer tegens sick repen, beclageden, id were tho vele landes, vnnd eren borgheren vele to na; vnnd yn dat leste sick berepen erer priuilegien, de solden dar tegens syn etc. Vnnde also wy dar lange gelegen hadden vnde gerne van dar geweset weren, doenn sze sick erer priuilegien berepen vnde bedenn, se de here mester ock horen mochte, lethen wy de sake also liggen vnnde wesen se wedder an den hern mester. Steid vnns ock wol vor, dat her Johann Süpher bewesz vnde sede, he wol woste wo grot Johann Peterszenn, mester Michaelis grotvader, den acker vredeliken beseten hadde vnde bewiszede dat aldar. Sunder wy leten dat ene mit deme anderen so stan vnde toghen van dar na Reual. Dat dit so vor vnns¹⁾ vppe de tith also enen kompthor to Reual geschen vnde gehandelt is, so hebben wy des tor tuchnissze der warheidt vnnsze ingesegel vnder an desszen breff laten hangen, de ghegeuen is vppe vnnszes ordens husz Wenden, am daghe Katherine

(1477)

(1478)

¹⁾ *Dahinter ausgestrichen* : geschen.

1488
Nov. 25.

virginis im jare na der gebord Cristi vnnszes hern dusent ver-
hundert, darna im achtvnnndetachtigsten jare.

Na welker vorgeanten breue lesinge, so hefft de gedachte
her Johan tor Megede van der stad Narue wegen kort geantwer-
det aldus:

„Her Johan Süpher! Sodane sake, dar gy vmme spreken, is
eyne affgerichtet recht, dar en sy ick juw van der stad wegen
nicht plege to to antwordende; wolde gy breue vnd bewis gebruket
vnde vorgebracht hebben, dat solde gy gedan hebben na der
herenn delinge van Lubeke bynnen rechten tiden. Dit sette ick
tor erkentnissze juwer ersamen wisheidt.“

Hir vp, na beyder vorgeanten parthe clage, rede vnde ant-
worde hebben wy na vnnszem ripen rade vnde na besprake vor
recht affgesproken aldus:

„Her Johann Süper! Sodane breue vnde bewis gy nu vort-
bringen vp der heren van Lubeke delinge, solde gy gedan hebben
bynnen jar vnde daghe. Na deme denne also nicht geschen is,
so bliuet id by erer delinghe.“ Welck vnne gewiste vnnnd aff-
gesprakene sentencie de erbenomede her Johan Süpher bispraket
vnnnd an juwe ersame wisheit geschuldenn heuet. Desuluenn wy
instendiges vlites andechtigen begerende deger fruntliken bidden,
se sodane ordele entscheden vnnnd erkennen vnnnd vnns ere sche-
dinge vnnnder juwer stad secrete vorschoten na older geloueliker
wisze wedderumme wille dirlangen, dat willen wy vorschulden
vnde vordenen inn geliken offte grotteren saken vmme juwe er-
szame wisheide, de wy gade deme hern in saliger wolwarth gesunt
vnnnde wolmogende willen beualen syn wor wy konen vnnnde mo-
gen allewege gerne. Geschreuen vnder vnnszer stad secrete am
ffridaghe vor Letare inn den jaren Cristi etc. xciiij.

1493
März 15.

Borghermestere vnnnd ratmanne
der stad Reuall.

1493
Mai 7.

In dorso: Recepta 7 die mensis maij anno etc. xciiij. —
Ordel van Reuel tusschen deme bisschoppe to Rige vnde der stad
Narue. — Confirmatum.

(Löpp).

P. Johansen.

Uus teos kodumaa kirikute uurimise alal.

Helge Kjellin, Die Kirche zu Karris auf Oesel
und ihre Beziehungen zu Gotland, Skrifter utgivna av
kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, Lund 1928, 271 lk. +
68 tahlvit.

Tähendaks öökulle Ateeni tuua, kui me hakkaksime pikalt ja laialt
targutama meie kodumaise kunstiteadusliku uurimise üldse, eriti aga
meie kirikliku arhitektuuri ajaloo tõepoolest kurva seisundi üle. Selle
ajalooteaduse haru võõrasemalik käsitlemine ja õigupoolest alaline hoole-

tussejätt on suurelt osalt sellega seletatav, et enne Tartu eesti ülikooli asutamist Tartu ülikoolis kunagi ei olnud kunstiajaloo õppetooli, mis oleks äratanud huvi selle kodumaise kultuuriajaloo ala vastu ja juhatanud vastavaid teaduslikke uurimistöid. Seepärast tuleb sügavat kahetsust avaldada, et asja asutatud kunstiajaloo õppetool pidi jälle nii ruttu jääma täitmata ja prof. H. Kjellini poolt eriti lootusiäratavalt alustatud töö leidis niivõrra järsu lõpu. Et sellele vastavalt meie kodumaist kiriklikku arhitektuuri käsitlev kirjandus on enam kui häbiväärselt kehv ja ei sisalda, peale W. Neumann'i märkmete Tallinna ja Saaremaa kirikute ja Tartu toomkiriku üle ja E. Kühnerti teose Tallinna dominikaanlaste-kloostri kohta, õieti midagi milgi määral nimetamisvääriolist, selle üle ei tohiks loomulikult asja nii olles kuidagi imestada. Seda suurema rõõmuga peame tervitama iga lisandust neile küsimusile, eriti veel juhul, kui on tegu niivõrra huvitavate ja laialt haaravate uurimistega, nagu käesoleval korral neid esitab prof. Kjellini praegu ilmunud teos Karja kiriku üle. Küll võiks aga mingit saatuse pilget näha asjaolus, et oma mõttudelt kõige väiksemate ja alandlikumate Eestimaa kirikute hulka kuuluv Karja kirik Saaremaal on saanud käesolevaga kaugelt kõige laiaulatuslikuma ja mitmekülgsema monograafilise käsitluse osaliseks.

Kuid see kirik asub rohkem kui ühes suhtes erilises seisundis ja õigustab täiel määral enda niivõrra üksikasjalist uurimist. Kõige pealt juba puhtehitusajalooliselt. Selle ehitusajalugu ei osuta mingisuguseid vapustavaid probleeme, nii et me sellest juba esimesel pilgul saame teatava ülevaate. Kirik on ehitatud ühekorraga, ilma et ehitus oleks kannatanud mingisuguste oluliste lüngastuste või segavate viivituste tõttu. Ka tema edaspidine saatus on arenenud erakordselt soodsa tähe all. Kirik ei ole saanud kannatada rüüstamiste ja hävitamiste läbi sõdade ajal ja teistel säärastel juhtudel ja — mis võib-olla on veel tähtsam — ka epigoonide enamasti mõistmatu ehitamiskirg ei ole, välja arvatud mõned enam-vähem tähtsusetud ümberehitused, katsetanud tema kallal. On keeldutud hilisemast torni juurdeehitamisest ja isegi meie maakirikute juures ometi enam-vähem mõõdapääsematut nurgatorni võib siin tagajärjetult otsida. Üks väike kõrvaljuurdeehitis välja arvatud, on kirik puhtalt säilitanud oma esialgse tornitu väliskuju. Ja kuivõrra imeväärselt valjult mõjuvad kõrgele tõusvate viilude rahulikud lihtsad jooned! Millist võluvut muljet avaldab see peaaegu ületamatult lihtne, kuid ikkagi majesteetlikult kindel joontetõmme! Nii on Karja kirik oma Saaremaa õdede kõrval kahtlemata kõige ühtlasem ja veetlevam.

Kuid veel tähtsam kui välise kuju säilimine on kiriku sisemuse rikkumatu alalhoidumine. Kirikus endas pole peale kahe kinnimüüritud

portaali midagi, mis omaks milgi määral tähendust, muudetud või hili-semate ümberehitamiste läbi moonutatud. Seda on vaja eriti rõhutada, sest see kirik varjab endas otse aimamatud aarded skulptuursete ilustuste suhtes, nagu neid asjatult otsiksime meie suuris linnakirikuis, rääki-mata juba meie maakirikuist. Näib, nagu ei oleks kiriku ehitaja selles suhtes tunnud mingeid piire. Iga konsool, iga nurgasammas, iga baas, kapiteel, jne. kannab oma lehtkaunistust või figuraalset kujutist ja haru-kordselt rikkalikult profileeritud triumfikaar on pealegi ilustatud suure-mate skulptuursete kujutistega pühakutelegendist. Peale selle on veel päevavalgele toodud mitte just väga tähtsusetud keskaegsete seinamaalide jäänused. Sellega pakub kirik erakordselt rikkalikku ja väärtuslikku uurimismaterjali ja nimelt, kuna ta hilisemal ajal ainult hoopis vähesel määral ümberehituste tõttu muudetud, vahenditult nii-öelda esimestest kättest. Ja siin tekkivad probleemid on tõepoolest otse harukordselt kaugeleulatuvad ja komplitseeritud.

Et see rikkalik materjal on jälle laitmatult kättesaadavaks tehtud uurimisele, selle eest võlgname tänu ainult prof. Kjellini tegevusele. Kirik oli seni olnud otse meeletlikus seisundis. Mingi hirmsa puust sisseehitise tõttu, mis oli tarvitusel väärina (Empore) ja iseenesest huvitava kantsli ebakohase asendamise tagajärjel oli kiriku sisemuse üld-mulje rikutud. Peale selle oli vana ventilatsioonikorralduse hooletusse-jätku mõjul niiskus koledal kombel levinud, mille tagajärjel, eriti lõuna-seinal, arenes hallitus otse kujutlematus ulatuses. Seinad olid paksu, võiks peaaegu selle sõna täpsas tähenduses öelda — sõrmepaksuse halli-tusekorraga kaetud, mis oma roheluse eri värvingutega pakkus küll värviküllast, kuid seda lohutamatumat vaadet ja tegi skulptuursete kau-nistuste uurimise pea täitsa võimatuks: skulptuuride üksikasjad olid, eriti lõunapoolsel triumfikaaripiidal hallitusega lihtsalt üle kaetud, nii et neid võis rohkem aimata kui tõeliselt tajuda. Siin asus nüüd prof. Kjellin agarasti tööle. Väsimatu energiaga mõistis ta endale nõutada vajalised rahalised vahendid ja viis mitmeaastase vaevarikka tööga, loomulikult terve eriliste abijõudude staabi kaastegevusel, põhjaliku puhastuse ja uuenduse läbi: kirik tehti kuivaks, hallitus kõrvaldati, väärid kuni vaevalt segavalt mõjuva läänepoolse oreliväärini eemaldati, täien-dati vanu seinamaale õilsal ja samal ajal ettevaatlikul ning tagasihoid-likul kujul, seati käärkambri peal asuvasse ruumi viiv vana trepp uuesti jalule, hoolitseti paramentide eest ja isegi algatati Rootsimaal uue kirikukella kinkimise mõte vana, Venemaale evakueeritud kella ase-mele, ühe sõnaga — kirik lasti jälle uuesti ellu kerkida selle täies ilus ja tehti temast üks Saaremaa nägemisväärsmaid esemeid.

Selles suhtes sooritatud töö läbi, mida raske on hinnata küllaliselt

kõrgel määral ja mida peab nimetama otse eeskujuliseks, on Karja kirik igale asjast arusaajale muutunud tõsiseks manitsuseks, et on ometi juba aeg käes energilisemalt teotsema hakata meie kirikute puhastamise ja restaureerimise alal. Nende restaureerimistöödega rööbiti arenes kiriku täppis uurimine ja mõõtmine, mille tulemuseks osutubki äsja ilmunud prof. Kjellini teos. Selle vastavais kohtades informeeritakse meid ka täpsalt nende restaureerimistööde iseloomu, põhimõtete ja käigu kohta, kusjuures varemalle restaureerimistööle on pealegi pühendatud eriline peatükk. Nii peaks mainitud teos selles suhtes väärima kõigi meie kiriklikust arhitektuurist huvitatud isikute erilist tähelepanu.

Raamat ise, mille soliidid ja väärilise välimuse ning rikkalikkude piltlisanduste ja plaanide üle ei ole endastmõistetavalt vaja sõnu kuldada, jaguneb nii väliselt, mahult, kui ka sisemiselt kaheks mitte-võrdseks osaks: neist moodustab esimene (lk. 1—150) kiriku kirjelduse. kuna teine (lk. 153—252) esitab võrdlusi ja dateerimisi, milledele lõpuk veel on juurde lisatud mõned lisandused ja parandused ning põhjalik kohanimede register. Vastavalt oma tiitlile käsitleb esimene osa järjeklikult Karja kirikut, kuna teises püütakse selgitada selle suhteid Ojamaaga. Kuid tööpoolest pakub esimene osa enam, kui selle pealkirja järgi võiks oodata. Selles mitte ainult ei kirjeldata kirikut, s. t. kirikuhoonet, vaid esitatakse täppis kirjeldus ka kiriku inventari kohta, milles piinliku täpsusega käsitletakse ilma mingi erandita kõiki esemeid, hoolimata sellest, kas nad omavad kunstilist väärtust või ei (näit. võiks vaevalt kõnelda viimasest kroonlühtrite, kui vabrikutööstuse saaduse, ja altarikrutsifiksi — Drossi firma töö — puhul), kusjuures on püütud esemeid haruldase täpsusega selgitada nende päritolu või mõnede muude muutuste suhtes kirikuarvete või teiste arhiivaalide kui ka kirjanduse abil. Isegi varemini kirikus asunud esemed, nagu näit. matusevapid, hauakirjad, vaestekassad jne. leiavad arhiivimaterjalide ja kirjanduse najal ükiskasjalist ja laia käsitlemist isegi juhtudel, kui nad ei või pretendeerida mingisugusele või olgu siis ainult kõige minimaalsemale huvile.

Et seejuures mõnel korral väikesed eksitused on sisse lipsanud, on iseendast arusaadav. Näit. kirjutab autor lk. 139, et a. 1915 olevat tühel v. Rehrenite matusevapil kiri veel loetav olnud, ja tugeb seejuures M(artin) K(örberi) töö „Oesel einst und jetzt“ 3. osale, lk. 125. Kuid see tõend ei pea paika, sest Körber kui isik, kes seda oma silmaga näinud, suri a. 1893 ja oli juba palju varemini oma kirjelduse paberile kannud, kuna see võis trükkis ilmuda alles a. 1915, kui vapp juba aastat kümme enam ei asunud oma kohal. Oma põhjalikkuses on autor mõnikord küll liiga kaugemale läinud. Kui mainitakse näit.

üht varemini kohal olnud v. Wettbergi perekonna matusevappi ja sellele kohe järgneb v. Wettbergide vapi üksikasjaline kirjeldus Klingspori „Baltisches Wappenbuch“ järgi, siis mõjub viimane, mis ei ole kiriku uurimise seisukohast enam huvitav, juba väsitavalt. Seesama maksab Metsaküla kabeli ja selle inventari kohta käiva ekskursi puhul, mis ei seisa mingisuguses ühenduses Karja kirikuga ja oleks võinud rahulikult ära jääda. Et käesolevas teoses ei ole ometi tegemist terve kihelkonna ehitus- ja kunstimälestusmärkide inventariseerimisega, siis tunduvad säärased kõrvalekaldumised täitsa ülearustena.

Kuid kuidas selles suhtes lood ka ei oleks, esimese kirjeldava osa enamik on igal juhul siiski pühendatud kirikule endale. Kõige pealt esitab autor pikema filoloogilise ekskursi kiriku nime ja selle tuletamise kohta, mis meile vaevalt suudab pakkuda midagi seni tundmatut ja uut, ja toob siis tõenduse, et kiriku tiitlipühakuks tuleb pidada Püha Katariinat, ja nimelt Kadri päeval (25. novembril) peetud aastalaada alusel, mis ju harilikult oli ühendatud kiriku pühitsuse pühaga. Lähemaid näiteid selle samavõrra huvitava kui tähtsa küsimuse kohta võib leida K. v. Löwis of Menari artiklis Riia toomkiriku pühitsemisdaatumi kohta, mis ilmunud Riia Ajaloo- ja Muinsu suurimise Seltsi toomkiriku ehitamise osakonna aruandes aastate 1898—1900 kohta. Ainult oleks siiski huvitav olnud siinkohal saada mingisuguseid teateid kiriku orienteerimise kohta. Et meie maa suhtes veel ei saa pidada ainumaksvaks Charlier' teooriat keskaegsete kirikute orienteerimisest tiitlipühaku päeva järgi, kuid veel vähem aga on võimalikuks tunnustatud selle teooria ilma pikema jututa hüljata, siis oleks mõni lisandus sellele küsimusele olnud üliväga teretulnud. Kahjuks on aga ainult kiriku situatsiooniplaanil põhja suund ära tähendatud, kuna täpsal põhijoonisel ilmakaarte äramärkimine puudub, millist asjaolu tuleb seda enam kahetseda, et mõõtmised on ilmselt teostatud täpsate instrumentidega ja plaanid kui ka joonised ei jäta muidu midagi soovida piinliku täpsuse suhtes.

Siis järgneb kiriku lähema ja kaugema ümbruse kirjeldamisele, millega liitub õieti huvitav ekskurs kiriku juures leitud hauakivide kohta, ülevaatlilikult ja süstemaatiliselt liigendatud kirjeldus kirikust enesest. Otse hämmastava täpsusega kujutatakse ja kirjeldatakse siin iga üksikasja, materjali, põhijoonist, välimust, portaale, aknaid, sisemust, käärkambrit, katusekandmiku ja pööningu võlve ja lõpuks ilmselt erilise armastusega skulptuure, kusjuures tuleb eriti kiitvalt mainida triumfi kaarte-rühmade õiget tõlgendamist. Kirjelduse täpsuse suhtes rahuldab töö küll kõiki mõeldavalt kaugeleminevaid nõudeid hiilgaval kombel, nii et seda tuleb selles mõttes pidada otse eeskujuliseks. Uuri ja leiab siin

isegi kõige väiksemaile üksikküsimusile vastused. Nii pakub käesolev töö selles suhtes harukordselt väärtuslikku materjali. Et ka kiriku ehitusajaloosse puutuvad ja teised sääraseid küsimused siin leiavad kõige üksikasjalisemat käsitlemist, on endastmõistetav. Kuid ei saa salata, et ka siin mõnes asjas on mindud vist küll liiga kaugele, näit. siis, kui autor lehekülgede kaupa loendab üksikult nende esinemise järgi kõik kiviraidurimärgid, mida ta on leiutanud tervelt 136 ja seejuurde veel 33 väikest kaitseristi ja milledele ta üheskoos teiste maagiliste ja sümbolsete märkidega pühendab erilise peatüki. Ometi ei oma sääraseid märgid terve ehitise seisukohalt eriti olulist tähendust, rääkimata juba otsustavast tähtsusest.

Nagu öeldud, algab prof. Kjellin otsekohe arhitektooniliste ja ornamentaalsete üksikasjade uurimisega. Ta käsitleb kõige pealt Karja kiriku võlve selle tehnika suhtes, toob siis näitena sarnaselt võlvitud kiriku kohta Tingståde kiriku Ojamaal, mis küll on ilma roieteta, kuna Karja kirik omab ringümmargusi roideid, mainib siis sarnaselt kujundatud Lüübeki toomkiriku võlve, refereerib edasi Johnny Roosval'i järgi teravkaari esinemist Ojamaa kirikuis, et siis dateerida Karja kiriku selles suhtes ehitatud olevat mitte palju enne a. 1300, „kui me tahame arvestada mõjutust Ojamaalt“. See tähendab, et Ojamaa võetakse *eo ipso* dateerimise lähtekohana: Ojamaa mõjutus ei osutu uurimise tulemuseks, vaid on juba eestkätt kindlana võetud tõsiasjana mõõduandev terve töö käigu kohta. See on kurb lugu, sest igapähele peaks olema selge, et selle tõttu pääseb terves töös maksvusele teatav ühekülgsus.

Teisel kohal käsitleb autor Karja kiriku võlvide ringümmargusi roideid. Ojamaa ristikujulistel kirikuvõlvidel puuduvad roided täielikult. Nüüd kõrvutatakse mitmed näited teiste Rootsi ja Daani kirikute kohta ja konstateeritakse siis, et ringümmargused roided leiduvad ainult Visby Maarjakiriku nelitises ja mõlemas koorirakkes kui ka St. Drotteni ja St. Larsi kirikute koorivõlvides, viimastes igatahes tugevasti hargneval kujul, ja et Riia toomkirik osutab samuti ringümmargusi roideid — ilmselt kõige varema näitena Baltimail. Vana-Liivimaa maakirikute suhtes tulevat tõenäoliselt arvestada Riia või Visby mõjutust. Edasi arvab autor, et niivõrra, kui tema võivat otsustada, mõikaroided esinevat peamiselt Saaremaa (6 korda), Muhumaa (1 kord), Hiiumaa (1 kord) ja Läänemaa (4 korda) kirikuis, endise Eesti- ja Liivimaa muudes osades aga ainult umbes 6—7 juhul, ja jätkab siis sõnasõnalalt järgmiselt: „Et mõikaroidetega kirikute enamik asub neis maakohtades, kus veel vanemaist ajast peale on elanud rootslased või kus läbikäimine eriti Ojamaaga on olnud elav, näib siis mõjutus tulnud olevat sealt, s. t. Visbylt. Saksa Püha-Maarja kirik Visbys oligi XIII

ja XIV sajandil üks ilusamaid ja kunstirikkamaid, järjekult ka kõige enam imetletavaid Balti-Põhjamaa kirikuid...“ Siis järgneb tsitaat Johnny Roosval'ist, mis juhib tähelepanu Visby Maarjakiriku Westfali ehituslaadile.

Sel puhul tähendagem kõige pealt, et võimalik on kerge vaevaga suurendada mõikaroietega kirikute arvu mandril peale Läänemaa, rääkimata juba sellest, et mandri kirikud sõdade tagajärjel võrdlemisi saartel asuvatega on kannatanud palju rohkem ja nende endised võlvid on suures ulatuses purunenud. Et peale selle paljud endised mandrikirikud maapinnalt täitsa kadunud, siis võib säärane statistika anda ainult moonutatud pildi ega oma mingisugust otsustavat tähendust. Ka jääb ühendus rootslaste ja mõikaroiete vahel veidi salapäraseks. Autori sõnadest „wo se it noch älteren Zeiten Schweden gelebt haben“ võiks järeldada, nagu oleks tema arvates sel ajastul Saare-, Muhu-, Hiiu- ja Läänemaal veel rootslased elanud, millise aluseta oletuse juures ei ole mõtet lähemalt peatuda. Või on nende sõnadega mõeldud eelajaloolist rootsi asustust? Sel korral tuleks küsimus jätta arkeoloogide otsustada. Prof. Kjellin ise ei selgita ega põhjenda seda lauset kõige vähemalgi määral.

Edasi mainib ta; püüdes tõestada mõikaroiete laenamist Visbyst, saksamaarjakirikut, kui üht ilusaimat Balti-Põhjamaal, mis osutanud (üttele ja kirjutata!) tervelt kolm säärast võlvi. Kuid need võlvid ei ole aga avaldanud mingit mõju Ojamaa maakirikule, mis kuulusid puhasrootsi rahvastikule. Prof. Kjellin kirjutab ise (lk. 156), et Ojamaa võlvidel puudunud roided täielikult. Eestimaa suhtes apelleeritakse aga, et usutavaks teha mõjutust Visby kaudu, hüpoteetilisele rootsi asustusele. Edasi on küsitav, kas saksa Maarjakirikus Visbys XIII sajandil võib näha tüübilist Ojamaa kunsti esindajat. Tuleb ju ometi vahet teha Visbys asuvate kirikute ja Ojamaa maakirikute vahel. Mainitud Eestimaa osade oletatav rootsi asustus aitaks vast tõenäoliselt teha Ojamaa hõimude kunsti tüübiliste motiivide ülevõtu. Kuid siin on ju tegemist Visby saksa Maarjakiriku roietega, mida Ojamaa kirikuis ei jäljendatud. Seejuures toob autor ühes ekskursis näiteid ümarmarguste roiete kohta Saksamaa pinnal: oli ju mõikaroiel Saksamaal tol ajal juba ammugi enam-vähem harilik ese (mõeldagu ainult Meklenburgile!), nii et igal juhul ei oleks vaja olnud just Maarjakiriku kolme võlvi nende Balti pinnal esinemise seletamiseks. Püüa niisugusel viisil tõestada Skandinaavia mõjusid tundub vähemalt sunnituna ega too asja lahendamisele kuigi suurt kasu.

Selle järel mainib autor otsekohe Ystadi frantsiskaanelastekirikut ja peab mõeldavaks selle mõju Karja kiriku sisemusele. Ta peab küll

mõõnna, et üksikasjade vahel kooskõla puudub ja et ühetaolised elemendid võib-olla on seletatavad ainult mõne ühise stiilisuuna laenamisega. „Siiski torkab silma, et nii Karja kui ka Ystadi kirik olid pühendatud samadele tiitlipühakuile: Pühale Katariinale ja Pühale Nikolausele . . .“ Lk. 8 j.j. väidab autor küllaltki põhjendatult, et Karja kiriku kaitsepühakuks olevat olnud Püha Katariina, ilma et ta seejuures üldse mainiks Püha Nikolaust. Lk. 86 öeldakse triumfikaariipiidal asuva Nikolausegrupi kirjeldamisel teises märkuses: Ystadis oli selgesti Nikolause ja Katariina kui kaitsepühakute kombinatsioon, just niisamuti kui Karjas. Sellega eeldatakse endastmõistetavana Püha Nikolause kaitsepühakust ilma, et seda vähemalgi määral põhjendataks; sest, nagu ülal juba mainitud, on esimeses peatükis materjal esitatud ainult Püha Katariina kohta.

Salapäraseks ja järjekult seda üllatavamaks jääb tiitlipühaku ja ehitusviisi vahekord. Kui balti kunstiajaloo rajaja W. Neumann, kelle teeneid käesoleva märkusega ei taheta milgi määral vähendada, omal ajal väitis Ratzeburgi, resp. Braunschweigi, toomkiriku olevat Riia toomkiriku eeskujuks sel ainsal põhjusel, et Ratzeburgi piiskopp Philipp oli piiskopp Alberti sõber, ja Lüübeki Maarjakiriku tunnustas Tartu toomkiriku eeskujuks ainult seepärast, et viimase oletatav ehitaja piiskopp Vifhusen olnud oletatavasti pärit Lüübekist jne., avaldati mõnelt poolt põhjendatult arvamust, et Neumann kirjutab ehituskunsti ajalugu enam oletatavate ehitushärrade kui ehitusmälestiste endi alusel. Nüüd näib asi peaaegu niisugusena, nagu peaksime kirjutama kirikliku arhitektuuri ajaloo mälestiste tiitlipühakute alusel. Sääraste argumentidega ei avaldata soovitud muljet, vaid saavutatakse ennemini vastupidised tagajärjed: kui oletatavat mõjutust põhjendatakse niivõrra juhuslikkude momentidega, nagu seda on tiitlipühakud, siis tehtakse lugeja just sellega liiga tugevasti tähelepanelikuks tendentsi kohta, nii et ta vaevalt enam suudab maha suruda teatavat umbusklikkust.

Selle järel võtab autor kõne alla säilinud ripp-sambakese, mille jaoks jällegi Ojamaal pole leida ühtainsatki arhitektoonilist motiivi. Autor esitab siis rea näiteid Skåne'st, et selle läbi alla kriipsutada mõtet Skåne'st ja selleaegselt Daanimaalt Ida-Baltikumi ulatunud mõjutusest. Kuid see tõend ei tohiks palju kaaluda, sest autori lõpliku dateeringu järgi olevat kirik rajatud 1350-date aastate ümber, järjekult ajal, mil Visby tähtsus oli juba tugevasti kahvatumas ja Daani mõjust õigupoolest enam hästi ei tohitaks kõneleda: oli ju Eestimaa juba ordule ära müüdnud ja piiskopkonna metropolitaanisidemeil Lundiga polnud praktilist tähtsust. Oleks olnud kasulikum ja huvitavam uurida ripp sambakesi Westfaali ja Meklenburgi pinnal, mis ühenduses terve kirikutüübiga

oleks tõenäoliselt annud paremaid tulemusi kui need oletused Daani mõjudest.

Järgmine üksikasi, mida autor uurib, on „murtud nurk“, s. t. nurkade rihv piitadel ja pilastritel, mis Karja kirikus esinevad isegi varustatuna kumervöödiga ja siis jälle laialipuistatud lehetompu-dega. Jällegi peab autor mõnna, et ta ei tunne säärase rihvikuju kohta ühtainsatki näidet Ojamaalt, ja esitab siis mõned näited Saksa-maalt. Mis puutub päskividesse võlvides, siis toob prof. Kjellin selle kohta ainult mõned näited Saksa-maalt, ilma et ta üldse mainiks Oja-maad, ilmselt seepärast, et siin jällegi pole midagi mainida.

Samuti kaldub autor erilise heameelega ekskursidesse, mis sageli teda viivad võrdlemisi kõrval seisvaile aladele, nii näit. vabakstehtud maalide käsitlemisel, milledele on ka pühendatud eriline peatükk, pikad arutused maagiliste märkide tähenduse kohta üldises rahva-ebausus j. m. Säärased kõrvalekaldumised on küll iseenesest päris huvitavad ja tunnistavad autori harukordsest eruditsioonist, kuid nad viivad lõppude lõpuks teemist — maalidest kirikus — eemale ja paisutavad raamatu ko-hati ülearu suureks.

Raskem on käsitleda prof. Kjellini töö teist osa, mis pühendatud võrdlustele ja dateeringuile. Juba keeleliselt erineb see autori poolt otsekohe saksa keeles kirjutatud osa tunduvalt esimesest osast, mis on koostatud rootsi keeles ja siis C. Hoerschelmanni poolt saksa keelde tõl-gitud: ilmsete rootsipärase väljenduste kõrval leiame siin mõningaidki keeleliselt konarlisi ja ebaselgeid kohti, mis raskendavad tekstist aru-saamist. Loomulikult tuleb seda pidada kahetsemisväärseks asjaoluks, sest teoses on tegu kõige kaugemale ulatuvate kunstiajalooliste problee-mide aruteluga, mispärast oleks vaja olnud panna erilist rõhku väljen-dusviisi võimalikult suurele täpsusele.

Teose teises osas mõjuvad äärmiselt üksikasjadesse kalduvad eks-kursid niisamuti segavalt kui esimeseski osas. Kui näit. Karja kiriku mõikaroiete käsitlemisel esineb pikk ekskurs ristroidvõlvi üle, kui edasi peatutakse Vana-Baieril ja siis Saksa ordul, kui kirikliku arhitektuuri tegu-ril, ja lõpuks saadakse küsimusest üle märkusega, et Karja kirik ei olevat kuulunud ordualale, vaid piiskopile ja järjelikult siin ei saavat ar-vesse tulla, siis saavutatakse säärase harjutustega vaevalt küll mingeid tulemusi, vaid kaotatakse ainult mõtteniit käest ja tekitatakse lugejas kahtlus tõestuse veenvuse suhtes. Oleks kerge tuua teisigi niisuguseid näiteid. Kuid kõige õelduga ei taha me siiski eitada seda, et sellised ekskursid ei oleks oma ette üsna huvitavad ja ei sisaldaks päris kena materjali teiste, teose peateemist täitsa kõrval asuvate küsimuste kohta.

Nagu juba mainitud, jälgib teose teine osa Karja kiriku vahekorda

Ojamaaga. Nimelt püüab autor tõestada, et Karja kiriku olevat ehitanud üks Ojamaa meister umbes aastail 1345—1350. Kuid olgu otsekohe öeldud, et hoolimata kõigist ekskursidest ja raamatu mahukusest ei saa seda tõestust siiski pidada küllalt veenvaks. Autori argumentatsioon avaldab sageli mulje, nagu oleks see otsitud ja kuidagi välja pressitud, ja lõplik otsus ei kasva loomuliku tulemusena tõestamise käigust. Ruuminappuse tõttu piirdume selle väite põhjendamisel ainult oluliste punktidega.

Mis puutub kirikusse kui tervikusse, siis tähendab autor selle kohta väga lühidalt, et kirik ei osutavat oma esialgselt kavatiselt midagi harukordset ja esitavat samuti kui sokli lihtne lüngsus vähe pidepunkte võrdlusteks. Sellest on aga väga kahju, sest sellega kõrvaldatakse juba eestkätt üks ehituse arhitektuuriajaloolise vaatlemise ja uurimise väga oluline külg täielikult. Järjelikult on autor ilmselt selle uurijatekooli pooldaja, kes mõnd ehitist vaatleb ja uurib ainult arhitektooniliste ja ornamentaalsete üksikasjade vaatenurgast ja ainult selle põhjal teeb järeldusi vastava ehitise tekkimise, dateerimise, mõjutuste jne. kohta. Kuid on mõeldav ka teissugune vaatlemisviis, mis nüüdisajal omandab ikka enam tähendust ja pooldajaid, vaatlemisviis, mis ei näe üksikasjas primaarset, vaid hindab ja otsustab ehitist kui tervikut, püüab tunnetada ehitisideed, ruumiarengut ja selle läbi tingitud ehitusmasside liigendust, joontetõmmet jne. kui ehitise olulisi külgi ja vaatab arhitektoonilistele ja ornamentaalsetele üksikasjadele ainult kui ehitisidee läbi tingitud elementidele. Igatahes suudab ainult üksikasjade vaatlemine jagu saada ainult asja ühest küljest ja satub paratamatult hädaohtu jõuda otsusteni, mis täieliku ja igakülgselt rahuldava aluse puudumisel võivad väga kergesti osutada ekslikeks. Lõpuks ei tohi sedagi unustada, et üksikasja eraldatud vaatlemine kisub väga kergesti ehitise välja vastava ala ehitamispraktika raamist ja suurtest joontest, mille tagajärjel paratamatult peab tekkima moonutatud kujutlus kogu küsimusest.

Seepärast tuleb ainult kahetseda, et prof. Kjellin ei tea kiriku kui terviku kohta midagi öelda ja et kirik talle annab vähe pidepunkte võrdlusteks. Kui me näit. heidame pilgu kiriku põhijoonisele, siis leiame kohe võrdlemisvõimalusi, sest selle tüüp — kooriruut, resp. õieti kergelt pikipikergune täisnurk, ja kaks (kuni kolm) veidi suuremat ruutu pikihoones — ei ole Saare-Lääne piiskopkonnas väikeste variantidega mingi haruldus. Võrreldes ainult Guleke poolt avaldatud põhijooniseid, leiame selle tüübi Pühas, Ridalas, Lääne-Nigulas, Hanilas, Muhus (siin on kooriruut ühe *aedicula* võrra laiendatud), siia kuuluvad ka Valjala kirik, mis omab pikilõõvis kolm raket, ja samuti Kihelkonna oma, kus

koor on saanud markantselt pikipikerguse kujunduse. Ka Pöide kirik kuulub tervelt oma kavatiselt ja oma vaimult siia, kuigi siin koor edasi ulatub pikilöövi terves laiuses ja on, vist küll ühenduses endise linnuse ehitistega, omandanud mitte täiesti korrapärase kuju. Mandril leiame selle tüüpi väljaspool Läänemaad erandina Madise ja Järva-Jaani kiriku juures, kuid siingi kolme rakkega pikilöövis, kuna me muidu Vana-Balti aladel otsiksime seda tüüpi kirikuid asjata.

Kui Karja kiriku ehitaja, nagu prof. Kjellin väidab, pidi olema mõni Ojamaa ehitusmeister, siis ei tohiks ometi tähtsuseta olla küsimus, kas me ka Ojamaal kohtame seda tüübilist põhijoonise kujundust ja kas see tüüp vast ei olegi Ojamaalt meile siirdunud. Kuid nende, igatahes väga vähearvuliste põhijooniste hulgas, mis J. Roosval on juurde lisanud oma raamatule „Die Kirchen Gotlands“, ei ole kõne all olevat tüüpi sellel kujul mitte leida. Ja viimane asjaolu on seda tähendusrikkam, et me kohtame seda tüüpi erakordselt tihti Meklenburgi pinnal, kuhu see on üle tulnud Westfaalist. Esialgu tornita kirik, mille põhijoonis moodustub väiksemast koorirudust ja kahest (kuni kolmest) suuremast ruudust pikiöövis, laialihargnevate, madalal, mõnikord ainult mehekõrgusel algavate võlvidega tuleb, kui mitte arvestada väiksemaid variante, tunnustada tüübiliselt Westfaalile ja Meklenburgile iseloomulikuks. See on seesama Westfaali rõõm laiadest, võimalikult ühtlustatud ja laialihargneva võlviga ületõmmatud ruumidest, mida me jälle ees leiame meie kodumaa ülalnimetatud kirikuis. Karja kirik ei tule siit mitte välja arvata, vaid just vastupidi, ta kuulub tervelt oma ideelt ja ruumikäsituselt täielikult sellesse liiki. See tüüp võib igatahes — ruumipuuduse tõttu tuleb käesolevas keelduda üksikasjade käsitlemisest — anda selge viipe sisserändanud vallutajate kodumaa suhtes, ja igal juhul tähendab see tunduvat lünka prof. Kjellini töös, et ta ei ole selles mõttes tähelepanu pühendanud neile siduvustele ja nende vahekorrale Ojamaaga. Või ei leidu siin lõpuks mingisugust ühendust Ojamaaga, nii et seetõttu pole antud mingisuguseid võrdlemisvõimalusi?

Rohkem on autoril õnne neis asuvate akende suhtes: neid leidub sellelaadilisi Ojamaal küllalisel arvul. „Et (ütleb autor ise) ka teiste tõenduste abil võida kindlasti dateerida Karja kiriku aknaid, on autor pidanud koostama kronoloogilise ülevaate Ojamaa kahe- ja kolmeosaliste akende kohta“. Ta käsitleb ka tõesti vajalise üksikasjalisusega Ojamaa aknaid. Mõni teine dateerimisvõimalus või kas või ainult mõni teine lähtekoht ei tule autori juures ilmselt küsimusegi alla.

Samuti esineb kolmnurk-kaar portaalide j. m. sisemise katustusena Ojamaal väga sageli.

Toetavate konsoolikestega taldrekubaaside kohta ei tooda Ojamaalt paralleele. Ka miniatüürkonsoolide kohta, mis Karja kirikus on kujundatud väga mitmekesiselt, ei leia autor ei Daanist ega Rootsist (ühes Ojamaaga) mingisuguseid võrdlusi. Tüvesevõrusid, mida selle järel põhjalikult käsitletakse, on kolmeosalisel siledal kujul Ojamaal leitud ainult neli korda. Kolmeosaliste, kitsama keskosaga rõngaste suhtes, nagu need esinevad Karja kirikus, peab autor samuti mõnna, et ta ei tunne Ojamaal kirikuid sellelaadiliste ornamentaalsete kaunistustega, küll aga on Riia toomkirikus, rääkimata juba näiteist Saksamaal, rõngaid leida õieti ohtralt.

Sellega ühenduses esitatakse ekskurs Riia toomkiriku kohta ja püütakse seda kirikut uuesti dateerida. Riia toomkiriku „ülemineku-aega“ ei tulevat Neumanni kombel otsida aastais 1215—1219, vaid palju hilisemas, nimelt Albert Suerbeeri (1253—1273) ajas. Aa. 1219 peab küll trükiviga olema, sest siin võib juttu olla ainult aastast 1229, nagu seda ka mainitakse lk. 163. Kuid autori poolt tsiteeritud Neumanni tööde järelvaatamisel selgub, et Neumann üldse ei räägi „üleminekuajast“ Riia toomkiriku suhtes. Töös „R i g a u n d R e v a l“, Leipzig 1908, lk. 16 ütleb ta täiesti üldiselt võetud ehitamisskeemi arendamise järel ainult, et toomkiriku ehitamistööd leidsid piiskopp Alberti surma läbi a. 1229 esialgse lõpu. Töös „D e r D o m z u S t. M a r i e n i n R i g a“, Riia 1912, on ta aga veel palju ettevaatlikum: selles skitseeritakse ligikaudselt ainult kolm esimest toomiehituse faasi, kusjuures kolmandaks peetakse pikihoone lõpuleviimist kodakirikuna ja kloostriehituse lõpetamist, ja rõhutatakse siis kindlasti, et meie ei tea kiriku pühitsemise aastat, ja edasi, et Albert oma surma tõttu 17. jaanuaril 1229 ei pidanud enam nägema oma katedraali valmissaamist. Sellega on jäetud õieti laialt ruumi igasuguseile täpsamaile dateeringuile.

Kuid Riia toomkiriku suhtes ei ole me teatavasti, tänu Läti Hendriku kroonikale ja hilisemaile, kiriku ehitamistööde kohta teateid sisaldavatele ürikulistele allikatele, mitte niivõrra abitus seisundis kui teiste Vana-Liivimaa kirikute suhtes. Ja kuigi võiks näida, et ehituse stilistilised iseärasused ei taha hästi sobida daatumitega, ei pääse me siiski neist mööda, vaid peame neid ühel või teisel viisil arvestama. Prof. Kjellin satub siin ilmselt raskustesse, mis viivad ta silmnähtavate vastuoksusteni; kuid viimaseid ta aga ei püüagi edasi selgitada.

Nimelt kirjutab autor lk. 163: „Kui ehitati Riia toomkiriku pikihoone kolmelõvilise kodakirikuna kujul, mis küll leidis aset umbes ühel ajal Visby Püha Maarja kiriku ümberehitamisega (1255. a. paigu) — W. Neumani eksliku arvamise järgi isegi juba 1215—1229...“ Üldise keeletarvituse järgi tähendab „ehitati“ (wurde gebaut) ometi esma-

kordset ehitamist; ka autor teeb ilmset vahet mõne kiriku ehitamise ja ümberhitamise (Umbau) vahel, sest ta räägib ju samas lauses selgesti Visby Maarjakiriku ümberhitamisest. Seepärast ei saa siinkohal oletada mõnd keelelise iseloomuga ebatäpsust või raskepärasust, nagu neid kahjuks ssgeli leidub teose teises osas. Kui järjekindlad tahame olla, siis peame oletama, et alates piiskopp Albert I aegadest (plats pühitseti a. 1211, esimese toomkiriku põlemise järel a. 1215 viidi vist küll uue ehitamine energiliselt edasi) kuni piiskopp Albert Suerbeerini a. 1254 toomkirik pidi koostuma torsost, nimelt koorist ja ristilöövist. Kuid see tundub juba iseenesest erakordselt ebatõenäolisena säärasest mehest, nagu piiskopp Albert I; ja peale selle oleks küll säärase torso kohta vaevalt võidud öelda „ecclesiam ipsam edificare inceperint opere sumptuoso“, nagu on öeldud praosti ja kapiitli poolt paavstile esitatud palves puuduvate ehitussummade pärast, millele vastus antud veebruaris 1254. Siis tekivad raskused, mis ei taha hästi lubada nii bilist dateeringut.

Lk. 189 esitab autor üsna apodiktiliselt teise ehitusajaloo. Nüüd räägitakse, et esiti basiilikaks kavatsatud pikihoone, mis vähemalt tema välismüüride osas olnud üles ehitatud kuni külglöövide kõrguseni, umbes 1254. ja järgnevatel aastail olevat ümber kujundatud kodakirikuks. Ehitatud nägus põhjaportaali, tõenäoliselt mõne vanema ümmarkaartega ukse asemele. Aastail 1260—1270 ehitatud kapiitlisaal ja ristikäik lõunaküljel. Aastail 1265—1270 ehitatud lääneküljel kolmelööviline eeskoda juurde ja viidud läänepoolse ristikäigu ehitamine lõpule. Ja aastail 1270—1275 või 1300. aasta ümber ehitatud põhjaportaali ette väike kolmelööviline eeskoda.

Autor mõonab küll võimalust, et seda ehitusskeemi võidakse selle proovimisel koha peal mõnes suhtes revideerida, kuid peajoontes peab ta seda ikkagi õigeks. Igal juhul ei pidavat toomkiriku ümberhitamise liigvarajane dateerimine Neumanni poolt paika. Ja veidi hiljemini (lk. 198) avaldab autor kindlat arvamust, et Riia toomkiriku ümberdateerimisega olevat võidetud kindel pind edaspidiseks kirikuteuurimiseks Ida Baltikumis.

Kuid selle ümberdateerimise suhtes ei ole ikkagi teatav ettevootus ülearune. Kõige pealt ei räägi Neumann üheski oma töös toomkiriku ümberhitamisest¹⁾. Just vastupidi: ta on ikka arvanud, et selle esialgseks kujud oli kodakirik, ja Riia toomkirikut pidanud selle ehitusviisi üheks varemaks näiteks. Väitega Riia toomkiriku

¹⁾ Kodakiriku ümberkujundamine basiilikaks XV sajandil ei tule siin loomulikult arvesse.

ümberkujundamisest esialgselt basiilikast kodakirikuks on prof. Kjellin esimesena esinenud; ja olgu otsekohe öeldud, et see hüpotees vaevalt küll enda maksma paneb. On ju Riia toomkiriku pikihoone põhijoonis tüübiline Westfaali kodakirikute oma ja võis vaevalt kuuluda mõnele Romaani basiilikale. Rääkimata juba piitade seisundist, peame basiilika puhul paratamatult eeldama kitsamaid külglõõve, mis siis toomkiriku ümberkujundamise puhul kodakirikuks oleks pidanud uute välisseinte ehitamisega laiendatama ja põhjalikult ümber kujundatama, umbes analoogiliselt Roosvali poolt Visby Püha Maarja kiriku suhtes kirjeldatud toimingule. Kuid Riia suhtes pole võimalik leida mingisuguseid pidepunkte selliseks oletuseks, vaid sellele räägib vastu juba seegi kindel tõsiasi, et välisseinad on esialgsed. Et siin usutavaks teha kavatsatud basiilikat, oleks vähemalt vaja olnud esitada täpsaid tõendeid sellise vormi kasuks; autor toob aga ainult paar tõendit sellelaadiliste kodakirikute suhtes. Ka jääb basiilika dateerimata ehitamise alguse suhtes, ja see asjaolu on ühenduses koori ja ristilõõvi varase ehitamisega eriti olulise tähendusega. Nii tekib terves ehitamisloos vähemalt selgusetu lünk. Väide, nagu oleks kapiitlisaal ehitatud alles aastail 1260—1270, ei veena ilma selle täpsama motiveerimiseta kedagi ja autori poolt oletatav üleminek otse kapiitlisaali ehitamise ajal mingi oma roietelt ja vöödetelt raskepärasema võlvingu juurde suudab küll kõige vähem kelleski vaimustust äratada selle hilise ehitusdaatumi vastu. Samuti jääb nivend läänepoolses ristikäigus eäärase ehituskeemi juures täiesti motiveerimata, kuna ta Neumanni juures on täiesti arusaadav ja veenev.

Autor rajab oma ehitusajaloo peamiselt stilistilistele iseärasustele. Kuid need stilistilised erinevused pole paljudel juhtudel mitte niivõrra olulise iseloomuga, et neid võimalik poleks seletada lihtsalt ehitusmeisterite erisuguste tehniliste võimetega ja erineva väärtuslikkusega ja et nad järjekult ei võiks kuuluda enam-vähem üksteisest kaugel seisvasse ehitusperioodidesse. Peale selle on autori poolt toomkiriku suhtes esitatud näited ja tõendid silmatorkavalt napid ja puudulikud. Säärase olulise probleemi puhul, nagu seda on Riia toomkiriku ehituslugu, oleks radikaalse ümberdateerimise katse korral pidanud ootama suurimat täpsust ja põhjalikuimat motiveerimist. Autori otsingud moodustavad küll huvitava lisandi Riia toomkiriku dateerimise probleemile, kuid juba hoopis vähemal määral kindla pinna lda-Baltikumi kirikute edaspidisteks uurimistöödeks. Ja Karja kiriku suhtes mängib see ümberdateering kui üldse mingisugust, siis igatahes minimaalset osa, sest autor dateerib viimase ehituse ajastusse 1350. a. ümber, nii et paremal juhul võivad arvesse tulla ainult mõned üksikasjad ja needki väga kaudselt, nimelt selles mõttes, et nende enam-vähem kõrge vanadus ei saa enam

olla otsustandev. Sellelt vaatekohalt ei saa Riia kohta käiv ekskurskuidagi tunduda tarvilikuna ja avaldab terve töö raames sunnituse mulje. Autor oleks paremini teinud, kui ta sellele küsimusele oleks pühendanud mingi iseseisva eriuurimuse.

Ekskursile Riia toomkiriku kohta järgneb portaali ehisviili enam-vähem kõrvalharutlustesse kalduv käsitlus, kusjuures jällegi tuleb konstateerida, et Ojamaal ei leidu ühtki analoogilist, vaid ainult üksainus sarnane näide kõrgendatud ehisviili kohta ja seegi kuulub paremal juhul samasse, igatahes aga mitte varajasemasse ajastusse. Ja siis järgneb arhitektuuri lõplik dateering.

Autor võtab oma uurimiste tulemused kokku ja arvab siis (lk. 200): „Kuigi kirik omab mõningaid arhitektuurivorme, mis puuduvad Ojamaa kirikuis, osutavad teised ometi selgesti Ojamaa poole, mispärast ehitusmeistrit tuleb pidada põlvnemiselt ojamaalaseks või vähemalt seal teotseenud isikuks. Tõenäoliselt on ta aga otse enne töö alustamist Karja Riiga külastanud, mis ka seeläbi seletatav, et Karja kuulus Riia piiskopile“.

Kõige pealt oleks see pidanud pigemini olema Riia peapiiskopp. Meelsamini tahaks seda lapsust pidada üheks neist paljudest ebatäpsustest, mis leiduvad selles raamatus, sest lk. 159 on eitevaatlikult öeldud, et kirik lihtsalt kuulunud piiskopile (ilma mingi lähema määriteluta), kusjuures, loomulikult täie õigusega, selle all ilma kahtlemata tahaks mõista Saare-Lääne piiskoppi, nagu autor ise seda selgesti ütleb lk. 8. Kuid siin rõhutatakse ju eriliselt ehitusmeistri viibimist Riias. Kellele kuulus siis tõepoolest Karja kirik? Ja lõpuks tuleb säärast argumenteerimist ehitusmeistri reisiga pidada vähe õnnestunuks: sest millega peaks siis motiveerima reisi näit. Badenisse, kus autori arvates ehitusmeister tõenäoliselt ka olevat käinud!

Kuid see olgu öeldud niisamuti muu seas. Kui aga täpsamini järgi proovida, millised arhitektuurivormid siis tõeliselt ja kindlasti osutavad Ojamaa poole, siis ei jää õigupoolest midagi üle. Rippambakesed, taldrekubaasid, miniatüürkonsoolid, rõngad, murtud nurk lehetompudega või kumervööt kindlasti mitte, mõikaroided vist ka mitte, ehisviisi suhtes on küsimus vähemalt kahtlane. Lõpuks jäävad ainult veel aknad üle, ja nendegi suhtes mõõnab autor võimalust, et niivõrra iseloomulik motiiv, nagu andurkaar raamistikus, võis siirduda mujalt, nimelt Badenist. Ja mis lõpuks puutub kolmnurk-kaarisse või viiekaarisse, kui seinaniši-avause lõpmikusse, siis on need ometi enam või vähem üldiselt levinud, suurelt osalt tehniliselt seletatavad vormid, mida nende sagedase esinemise tõttu Ojamaal küll võib pidada ojamaalaste erilisteks vaimseteks saavutusteks just sama vähe kui auto-

mobiili ameeriklaste leiutiseks. Jäägu juba lugeja hooleks otsustada, kas me nende vormide põhjal võime Ojamaal Karja kiriku eeskujul otsida, kui ometi kaugelt iseloomulikumate vormide enamik räägib selle vastu. Mõnest teisest lähtekohast lähtuv uurimus oleks vaevalt, ilma kartmata etteheidet ühekülgseuse pärast, üldse maininud Ojamaad otsese allikana. Ja kui arvestada paljusid. Ojamaa vastu kõnelevaid allikaid, siis ei saa kõige soodsamal juhul maha suruda soovi leida Karjas ja Ojamaal esinevatele sarnastele vormidele mingi ühise allika. Sellega tuuaks kunstiajaloolistele uurimistele suuremat kasu kui oletustega mõne Ojamaa ehitusmeistri laialistest reisidest. Ja tekib küsimus, kas mitte dateerimine XIV sajandi 40-date ja 50-date aastatega siis ka mitte ei hakka kõikumama?

Töö teise osa teine peatükk, mis on pühendatud kiriku skulptuuridele ja maalidele, ei suuda kahjuks seda muljet ei muuta ega kaotada. Autori argumentatsiooni näitena esitame siinkohal sellest sissejuhatavad laused: „Karja kiriku lõunaportaali ehisviili ülemises osas asuv skulptuur kujutab Kristust ristil, mis moodustab Ojamaal mõnes eksemplaris esindatud ristilöömistüübi (sellest leidis varemini kuulus puust rühm Bro kirikus) naiivse kordamise kivi“. Bro rühmast olevat säilinud ainult kaks kujud — Maarja ja Johannese omad; see rühm olevat tõenäoliselt koostunud ainult ristilöödist ja neist kahest kujust, kuna Karjas kahe rõõvli kujud olevat kunstniku vaba leiutis. Siis iseloomustatakse Maarja ja Johannese asendit, mis osutavat sugulust Bro puuskulptuuridega. Ja nüüd loendatakse need tunnismärgid, mille suhtes mõlemad tööd erinevad. Kuid lihtsast sarnasusest figuuride asendis tohiks ometi olla liiga vähe: juhib ju autor ise järgnevas tähelepanu Schleswigi ja Saksi kooli sarnastele tüüpidele. Oma hüpoteesi Bro figuuride jälgendamiseks võib autor põhjendada ainult järgmiselt: „Kui aga ollakse hästi tuttav Ojamaa kunstiga, siis ei või kahelda, et ka Karjas seisame Ojamaa teose ees“.

Järgnevas liikuma pandav üksikasjade uurimise ja võrdlemise äärmusteni viidud süsteemi mitmekülgne aparaat, mida nagu eelpoolgi lüngastavad arvurikkad kõrvalekalduvad ekskursid, suudab aga kindlaks teha ainult mõned üksikud juhuslikud sarnasused Ojamaa skulptuuriga. Paremal juhul saame ainult mulje mingisugusest võimalikust, mitte aga kummutamatult tõestatud sugulusest. Pealegi kasutab autor võrdluste toomisel skulptuurilise loomingu lai tegevusalasid ikka ainult sporaadiliselt ja teatavaid juhtumusi silmas pidades, ilma et ta neid käsitleks süstemaatiliselt. Igatahes oleks ta pidanud ümberlukkamatult tõestama et üldse ei ole mõeldav skulptuuride teissugune põlvnemine kui ainult Ojamaalt. Autor ei ole aga selles suunas ühtki katset teinud, olgugi

et see oleks olnud eriti oluliseks ülesandeks. Niiviisi tekib selle teise peatüki lugemisel ikka ja ikka tunne, et niisuguste üksikute juhuslikkude sarnasustega veel suurema arvu erinevuste juures võib tõestada nende kuuluvust üksipuhas millisesse kultuuriringi. Loomulikult äratas asja nii olles autori lõpptulemus teatavat imetust: nimelt jõuab autor otsusele, et me ei või pidada Karja skulptuure ühegi seni tuntud Ojamaa meistri omaks ja et meil järjekult on tegemist uue, seni täiesti tundmata Ojamaa skulptuuriga ajast 1350-date aastate ümber.

Lõpuks on teose teisele osale veel juurde liidetud üks peatükk „Ajaloolised daatumid“, kuid sellega ei ole mõtet käesolevas pikemalt tegemist teha, sest mitmed väga piinlikud vääratused osutavad selgesti mitte-eriteadlast sel alal. Loomulikult ei tarvitse see tähendada mingisugust etteheidet: seisab ju see ala meie autorist peaaegu täiesti eemal. Mainimist vajab ainult asjaolu, et autori poolt antud valik daatumeid küll üldiselt esitab õieti ajaloolise sündmustiku suured jooned, kuid ometi ainult näiliselt kinnitab tema dateeringuid. Ühest küljest pole kasutatud allikad igakord kõige usaldatavamad, vaid ainult sekundaarse tähtsusega, kuna teisest küljest võimalik on daatumite arvu suurendada ja neist ajaloolisi siduvusi paremini välja koorida, kusjuures sel korral pilt Saaremaa suhtes küll veidi muutuks.

Meie kodumaise kunsti ajaloolisele uurimisele on prof. Kjellini käesolevas käsitletud teos Karja kiriku hoolika kirjeldamise tõttu jäädava väärtusega. Asjaolu, et võimatuks osutub ühineda selle sünteetilises osas esitatud seisukohtadega, ei tee veel seda uurimust väärtusetuks, sest harukordselt tähtsa materjali esitamisega Karja kiriku kohta hõlbustab ja võimaldab see töö tunduvalt edaspidiseid uurimisi. Ja selle eest olgem tänulikud teose autorile.

O Freymuth.

Vana ajaloo uurimise meetod¹⁾.

1.

Käsitelles käesolevas ettekandes vana ajaloo uurimise meetodit mõistan vana ajaloo all kultuuriajalugu; on ju teada, et vana ajaloo käsitlused viimasel ajal ikka rohkem omandavad üldkultuuri-käsitluste iseloomu. Kui seega antud teem on laiendatud, siis olen teiselt poolt sunnitud seda piirama, peatudes vaid kreeka-rooma ajalool ja heites kõrvale Idamaa ajaloo kui ala, millega ma pole küllaldaselt tuttav.

¹⁾ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi koosolekul 18. novembril 1928 peetud ettekanne.

Antiikse või kreeka-rooma ajaloo uurimine erineb oma meetodilt tunduvalt uue ja keskaegse ajaloo uurimisest. Uus aeg oma iseloomult ja iseärasusilt on meile arusaadavam juba oma läheduse tõttu. Seepärast uurijal ei tarvitse igakord peatuda paljudel asjaoludel, kuna need on üldiselt arusaadavad ja tuntud. Uuema aja kultuuri üldpilt on moodsale inimesele selgem ja kergemini taibatav, ning uurijal on võimalik piirduda üksikute kultuurnähetega selgitamisega, ilma et tal tarvitseks alati valgustada siduvust teiste kultuuriaspektega.

Teiselt poolt teame, et uue ajaloo uurija on pahatihti sunnitud oma uurimise alasiid piirama uue ajaloo allikate rohkuse tõttu. Tal on enamasti alati kasutada rikkalikud arhiivmaterjalid ja teda eksitab enimini nii öelda *embarras de richesse* kui allikate vähesus. Juba üksikute linnade arhiivide läbitöötamine käib sagedasti üle jõu üksikule uurijale, kõnelemata uurimistest laiemas ulatuses.

Siiski sisaldab see moment uue ajaloo uurijale teatavat paremust. Tema kasutada olev ainek on ühtlane ja enamasti vististi ka küllaldane uuritavate küsimuste lahendamiseks. Teiste allikate uurimise vajadus, mis ka võiks teataval määral valgustada uuritavaid küsimusi, langeb seetõttu ära, ilma iseärase kahjuta lahendatavaile küsimusile.

Siirdudes uuest ajast keskaega märgime ära, et aja iseloom pole enam nii arusaadav moodsale inimesele, kuna keskaja elu struktuur on teatavasti teissugune. Sellega ühenduses esineb sundivamana tarvidus arvestada elu aspekte laiemas ulatuses. Üsikumud kultuurnähted aga pole enam nii kergesti taibatavad ja seetõttu on nende asetamine kogu kultuuri üldpildi raamesse ühelt poolt raskem, teiselt poolt vajalisem.

Samuti näitab erinevust allikate seisukord võrreldes uue ajaga. *Embarras de richesse'i* pole enam sarnaneval määral olemas, ning keskaja esimese poole kohta, kuni umbes XII sajandi aluni, kannatab uurimine isegi allikate vähesuse all. See asjaolu raskendab keskaja käsitlemist ja sunnib uurijat arvestama kirjaliste allikate kõrval ka teislaadilisi. Nii on A. Dopsch oma teoses „Europa kultuuri arengu majanduslikud ja sotsiaalsed alused“, millele minu tähelepanu vastavalt poolt on juhitud¹⁾, juba laialdaselt kasutanud kirjaliste allikate kõrval arkeoloogilist j. m. materjali.

Siiski moodustavat säärased teosed nagu Dopsch'i oma, nagu mulle samalt poolt teatatakse, oma meetodilt teatava erandi keskaja uurimuste reas. Nõnda näib, et keskaja — mõtlen siin iseäranis varasemat keskaega — uurimustes veel pole kaugeltki läbi lõõnud seisukoht, millele vastavalt üksikute küsimuste ja probleemide valgustamiseks tuleks ka-

¹⁾ A. Dopsch, *Wirtschaftliche u. soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen*, I², Wien 1923; II², Wien 1924.

sutada mitte ainult kirjalisi, vaid ka kõiki teisi saadaval olevaid allikaid. Üldiselt tundub siiski, et keskaja uurimine nii aja iseärasuste kui allikate seisukorra tõttu on komplitseeritum kui uue ajaloo käsitlemine.

Seisukord muutub veel komplitseeritumaks ja raskemaks vana ajaloo uurimise alal. Siin on meil tegu ajaga, mis meist asub veel kaugemal ja on oma iseärasusilt veelgi lahkuminevam meie ajast. Teatavasti osutub kultuuriajaloo nähete ja sündmuste uurimine juba iseendast raskeks ja delikaatseks ülesandeks. Iga ajalooline sündmus on ju individuaalne ja teatud mõttes *unicum*, kuna ta kunagi ei kordu võrdsel kujul. Tuletagem meelde, et üks nüüdisaja kuulsamaid ajaloolasi, E. d. Meyer on isegi nii kaugele läinud, et ta rõhutades ajalooliste sündmuste omapärasust ja seetõttu mittekorduvust, eitab iga-suguste ajalooliste seaduste olemasolu. Ja kes võiks kinnitada, et ta täitsa eksib ¹⁾.

Nüüd edasi: tunnustades üksikute ajaloo nähete individuaalsust ühelt poolt ja nähes ajaloo ülesannet üksiknähete koondamises suurematesse ajaloolistesse vahekorrisse teiselt poolt, saame aru, milliste raskustega on seotud töötamine vana ajaloo piirkonnas. Kuna siin uurijal tuleb asetada mitte nii kergesti taibatav üksiknähe peale selle veel ajaloolisele foonile, mis tunduvalt erineb uusaegsest, siis on selge, et ta ei pea arvestama ainult üksikute küsimuste probleeme, vaid et ta sunnitud on seejuures arvestama ka kogu ajajärgu üldkultuurilist aspekti, millega vaid seotuna üksikküsimused leiavad õige valgustuse.

Seejuures ei saa samuti rõhutamata jätta seda, et üksikud kultuuriajaloolised probleemid esinevad oma sisult antiikses ajaloos tihti-peale väga mitmekesiseina. Esitan siin näitena kreeka riikluse probleemi. Võiks arvata, et siin on tegu kõige pealt kreeka elu välis- ja sisepoliitilise ning sotsiaalmajandusliku aspektiga. See on küll õige, kuid selle kõrval tuleb arvestada teisigi momente. Eestkätt mainime, et kreeka riiklus on väga lähedalt seotud usundiga. Kuigi keegi uurija ei pooldaks enam tänapäev prantsuse teadlase F u s t e l d e C o u l a n g e s ' i teooriat, mille järgi kogu antiik-aja riikluse on määranud usundilised momendid ²⁾, siis peame ometi fikseerima tõsiasjana seda, et usundi mõju antiik-aja riiklusele on olnud silmapaistev. Juba Aristoteles on seda rõhutanud, kuna ta riigivalitsemise ülesannete seas

¹⁾ E. d. Meyer, Zur Theorie und Methodik der Geschichte, (Kleine Schriften¹, lk. 3—67, passim, Halle 1910).

²⁾ F u s t e l d e C o u l a n g e s, La cité antique. Étude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome¹³, Paris 1890.

nimetab kõige pealt hoolitsemist usundi eest¹⁾. Seisukord ses küsimuses on tõepoolest säärane, et me ei kujuta kreeka riiklust ilma selle usundilise aspektita. Kultuse nõuete täitmine riigi kaitsejumalate suhtes oli näit. iga kreeka riikliku koondise õiguseks ja kohustuseks. Tuletagem samuti meelde, millist osa etendasid Ateena riigis jumalate auks peetavad pühad ja pidustused, mille korraldamine oli pea alati magistraatide otsekoheseks ülesandeks. Igal pool põimuvad kreeka riikluse usundilised momendid²⁾. — Edasi märgime ära, et ka kodanikkude kasvatuse probleem omab Kreekas suurt riiklikku tähendust. Riigi ülesandeks on kasvatada kodanikke vastavalt seaduste nõuetele ja seadustele alluvuse sihis. Me puutume siin Aristotelese poliitilise teooria kaht fundamentaalset printsiipi: seaduste suvereeniteeti ja kodanikkude kasvatamist kooskõlas suvereensete seaduste nõuetega³⁾. Nii näeme, et siin on tegu ülesannetega, mis otsekoheselt seotud üksikute indiviiduumide riigikodanikeks kujundamisega, seega küsimusega, mis moodustab kreeka riikluse integreeriva osa⁴⁾.

Tähendagem viimati, et ka kirjandus ja kunst omavad tähendust samalt seisukohalt vaadatuina, suuremat kui kunagi hiljemini. Thukydides näit., kui ta oma tuntud Periklese matusekõnes (II 34—46) alla kriipsutas Ateena riikluse väärtusi, osandas seejuures tähtsa osa samuti kirjandusele ja kunstile. Ühenduses sellega on ka arusaadav, mispärast just siit võib leida väärtuslikke teateid Kreeka riikluse probleemi jälgimisel.

Esitatud näitest, mis pole ainuolev, võime järeldada kreeka kultuurajalooliste probleemide komplitseeritud iseloomu. Sellele vastavalt on viimaste aastakümnete kestes antiik-ajaloo uurijale paratamatuks saanud tarvidus alati seirata üksikute küsimuste valgustamisel nende ühendust teiste lähedal seisvatega ning nende üldkultuurilist fooni. See seisukoht on saanud tingimuseks, millest lahtiütlemine tundub tänapäev olevat täitsa võimatu. Seda on selgesti näidanud klassilise filoloogia ja vana ajaloo kui teaduste areng. Lähtudes antiikse kultuuri ühtluse ideest ühelt poolt ja klassilise filoloogia ülesandest, seda ühtlast kultuuri teaduse jõul elustada teiselt poolt,

1) Vt. G. B u s o l t, Griechische Staatskunde I³, lk. 514 (Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft hrsg. v. Iw. v. M ü l l e r, IV, 1, 1, München 1920).

2) Ülevaate saamiseks küsimusest vt. G. F. S c h o e m a n n - J. H. L i p s i u s, Griechische Altertümer II⁴, lk. 163—180, Berliin 1902.

3) Vt. E. B a r k e r, Greek Political Theory, Plato and his Predecessors, lk. 37 j. j., London 1918.

4) Illustratsioonina kasvatuse ülesannete kohta Kreekas olgu siin nimetatud riiklikkude koolide instituut, n. n. ephēbia, mille kohta vt. B u s o l t, op. cit. I, lk. 496, II, lk. 1188 j. j.

määrab näit. Wilamowitz omas teoses „Filoloogia ajalugu“ filoloogiliste uurimiste objekti järgmiselt: „Die Philologie . . . wird durch ihr Objekt bestimmt, die griechisch-römische Kultur in ihrem Wesen und allen Äusserungen ihres Lebens“¹⁾. Samal seisukohal asub ka ajaloolane K. J. Beloch, kuigi ta ei taha tunnustada klassilise filoloogia osavõttu antiikse kultuuri uurimisest. Esitan siin ta sõnad: „Die Geschichte . . . ist eine enzyklopädische Wissenschaft . . . ; sie hat die Darstellung der gesamten Kulturentwicklung . . . in allen ihren Richtungen zur Aufgabe“²⁾. Nagu esitatud tsitaadest näha, määrab kumbki teadusmees oma teaduse ülesanded väga sarnanevalt, ning seepärast on minu arvates täitsa asjatu vaidlus, mida kauemat aega on peetud klassilise filoloogia ja vana ajaloo esindajate vahel selle üle, kumb neist õigustatud on antiikset kultuuriajalugu uurima. Ei praktiliselt ega teoreetiliselt pole see vaidlus põhjendatav. Ainult järgmist tingimust tuleb seirata nii ajaloolasel kui ka filoloogil. Nii üks kui teine, kui ta uurib mõnda kultuuriajaloolist nähet antiik-ajaloo piirkonnas, ei tohi piirduda vaid antiik-ajaga; ta peab kindlasti juhtima oma tähelepanu samalaadilistele nähetele ja nendega seotud uurimisprobleemele samuti uuemal ajal. Näiteks on antiik-kirjanduse uurijale väga tähtis tutvuneda kirjanduse arenguga uuemalgi ajal, sest siin kogutud vaatlused ja tähelepanekud võivad hõlbustada tema uurimisi antiiksegi kirjanduse alal. Mitte vähem pole talle tähtis arvestada uuema kirjanduse uurimise probleeme ja nende lahendamise meetodeid. Analoogilised nõuded on maksvad ka teiste kultuuriajaloo alade kohta, nagu filosoofia, kunstiajalugu, majanduseajalugu j. t.

Säärane vaatluspiiride laiendamine on juba tarvilik seepärast, et sel teel on võimalik omandada õigemat seisukohta antiikse kultuuri hindamisel. Kuuluvad ju peaaegu kõik praeguse Euroopa kultuurid hellenotsentrilisse kultuuriringi ning on seepärast endastmõistetav, et antiik-aja uurijale pakub suurt huvi jälgida antiik-kultuuri reflekse ja mõjutusi Euroopa arengusse.

Teiselt poolt tuleb ometi konstateerida, et mitte alati pole uurijail võimalik olnud, käsitletavate ainete ulatuse tõttu, tarvilikul määral täiendada oma antiik-aja uurimisi ka uuema aja suh-

1) U. von Wilamowitz-Moellendorff, Geschichte der Philologie, lk. 1 (A. Gercke-Ed. Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft I³, Leipzig-Berlin 1927).

2) K. J. Beloch, Griechische Geschichte seit Alexander, lk. 155; osas „Gesichtspunkte u. Probleme“ (Gercke-Norden, op cit. III², 1914).

tes. See asjaolu on esile kutsunud isegi kahesuguseid käsitusviise. Nii näiteks on Wilamowitz oma teoses Platonī üle ¹⁾ meile esitanud niisuguse pildi Platonist ja tema filosoofiast, mis on zsetatud kõige lähemasse vahekorda kogu antiik-aja kultuuriga, mis moodustab nii öelda Platoni filosoofia kultuurilise fooni. Seevastu on Ed. Zeller oma tuntud teose ²⁾ teises köites esitanud eestkätt süstemaatilise Platoni filosoofia käsitluse, mis on mõeldud osana kogu filosoofilise mõtte arengust, alates filosoofia tekkimisest Väike-Aasias kuni kaasaegsuseni. Ei söandaks öelda, kumb käsitusviis on eelistatavam. Teoreetiliselt küsimusele suhtudes tundub siiski, et ideaaliks võib pidada vaid säärast käsitlust, mis arvestades mõlemat seisukohta baseerub võimalikult kõikkülgsel antiik-aja tundmisel ja lisaks sellele arvestab üksikute nähete arengut ja nende uurimist kuni uuema ajani.

Me näeme seega, et on olemas üks suur horitsontaalne tasapind, millel asetseb nii öelda kogu antiik-aja kultuurilm, ning et sellelt tasapinnalt eralduvad üksikud vertikaalid, mille kaudu antiik-aja kultuur ja selle uurimine valgub Uus-Euroopasse. Seda horitsontaalset tasapinda tuleb uurijal kõige pealt silmas pidada võimalikult laiemas ulatuses, kuid ka üksikute vertikaalide kaudu tuleb tal üles tungida õige perspektiivi omandamiseks ja oma uurimise meetodi kontrollimise, resp. modifitseerimise otstarbel. Igatahes tuleb seejuures toimida ettevaatlikult, sest analoogiatega ülekandmine uuest ajast antiigile on ikkagi võimalik vaid *mutatis mutandis*, ning liialdatud moderniseerimise katsed pole kunagi õigustatud — seisukoht mida teaduses viimasel ajal on hakatud ikka rohkem rõhutama ³⁾ — kuid toimida nõnda tuleb ikkagi.

On õige, et ülalesitatud nõudmised sisaldavad tingimusi, mille täitmine käib üle jõu enamikule uurijaist. Tahaks siiski alla kriipsutada, et need teoreetiliselt vaadatuna tulevad pidada õigeiks, seda enam, et üksikud suured teadusmehed ka tegelikult on näidanud, et nad suudavad täita omi ülesandeid eelmainitud teoreetilistel alustel.

Kui eeltoodu põhjal antiikse kultuuriajaloo uurimine tundub delikaatse ja komplitseeritud ülesandena, siis raskendab seda uurimist

¹⁾ U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Platon I—II, Berliin 1920².

²⁾ Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung I, 14, Leipzig 1889.

³⁾ Näit. astub A. Zimmermann oma teoses „The Greek Commonwealth“, Oxford 1924⁴, välja moderniseerimiskatsete vastu antiikaja sotsiaalmajanduslikkude küsimuste käsitlemisel; vt. „Ajalooline Ajakiri“ I, 1922, lk. 113 j. j.

omalt poolt veel allikate küsimus, mille iseloomustamiseks siin olgu esitatud järgmised asjaolud¹⁾.

2.

Allikad, mida me kasutame antiikse kultuuriajaloo rekonstrueerimisel, on järgmised: 1) antiik-aja keeled, 2) müüdid ja legendid, 3) aineeline vanavara (arkeoloogia), 4) dokumentaalne vanavara (epigraafika, papüroloogia), 5) antiik-rahade materjal (numismaatika), 6) antiik-aja kirjandus. Antud järjekorras luban endale käesoleva ettekande ülesannete kohaselt iseloomustada esitatud liikide tähtsust allikana.

Antiik-aja keeled (kreeka ja ladina keel) võimaldavad kõige pealt kreeklaste ja roomlaste rahvusliku päritolu kindlaksmääramist. Tänu keeleliste andmetele teame, et nii kreeklased kui roomlased kuuluvad n. n. indoeurooplaste perre. Kreeka ja Itaalia murrete uurimine on teataval määral heitnud valgust samuti Kreeka ja Itaalia üksikute rahvuste ajaloole. Üsikus küsimused pole küll veel lõplikult selgunud, nagu näiteks makedoonlaste rahvusliku kuuluvuse küsimus²⁾; siiski tuleb konstateerida, et me tunneme Kreeka ja Itaalia etnoloogilist pilti peamiselt keeleliste andmete põhjal. Laiemas mõttes on antiik-aja keeled üldkultuurilise tasapinna arengu näitajaks. Valdav enamik kultuuriajaloolisi küsimusi pole ometi lahendatav lingvistilise materjaliga ja viimast võib kasutada ainult ülalpool mainitud ja neile sarnanevate küsimuste uurimisel.

Siirdudes müütidele ja legendidele leiame nende tähtsuse selles, et nad peegeldavad antud rahva ilmavaadet, tema usundilisi ja kõlbilisi tõekspidamisi, tema vahekorda loodusega. Seejuures on tähtis tähendada, et müütide ja legendide taga tihti peitub ajalooline tõde, mille eraldamine ongi ajalooteaduse ülesandeks. Tugides inglise teadlase W. Leaf'i uurimustele võime näiteks kinnitada, et Troia sõja müütidel on olnud ajalooline alus³⁾. Samuti kajastuvad mitmesugustes Kreeka mandri müütides poliitilised vahekorrad üksikute Kreeka riikide vahel. Üldiselt võib öelda, et müütide ja legendide

¹⁾ Allikate küstmuse üle vt. В. Бузескулъ, Введение въ исторію Греціи, Petrograd 1915, ja A. Rosenberg, Einleitung und Quellenkunde zur römischen Geschichte, Berlin 1921.

²⁾ Vt. O. Hoffmann, Volkstum und Sprache der Makedonen (Pauly-Wisowa-Kroll, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, 27. Halbband, veerg 684 j. j.), Stuttgart 1928.

³⁾ W. Leaf'i teooria järgi on Troia sõja põhjustanud majanduslikud tegurid — võistlus Troia asendi pärast, mis oli tähtis kaubandusliku läbikäimise punktina. Vt. tema teos „Homer and History“, London 1915.

näol omame kaudset allikat mõningate kultuurlooliste küsimuste selgitamiseks.

Palju tähtsamad on juba ainelise vanavara allikad, millega tegeleb arkeoloogia. Siia kuuluvad muistsete linnade ja asunduste jäänused, mitmesuguste ehituste, nagu templite, losside, majade varemed, hauamuistised, maja tarberiistad, kunstitooted, ehtesjad j. m. Nende allikate tähtsus osutub iseäranis suureks vanemate ajajärkude kohta, millest pole säilinud kirjalisi tunnistusi. Näiteks on Kreeta-Mükeene kultuuri üksikute ajajärkude füsiognoomia enam-vähem selgunud eestkätt arkeoloogilistel andmetel¹⁾. Sparta sotsiaalse struktuuri VII sajandil, mille erinevust võrreldes VI sajandi Spartaga eeldati juba varemini, on nüüd valgustanud inglaste poolt kohapeal ettevõetud kaevamistööd. On nimelt selgunud, et Sparta olud VIII ja VII sajandil e. Kr. olid palju vabamad kui VI sajandil. Näib kindel olevat, et umbes aastal 600 e. Kr. teostus Spartas kardinaalne elumurrang. Üksikasjad pole veel selgunud; kuid üldiselt tuleb kõiki Sparta käsitlusi, mis veel pole arvestanud mainitud kaevamistööde resultaate, kindlasti pidada vananenuiks²⁾. Nimetagem veel, et sotsiaalmajanduslikkude uurimiste alal on üks praegusaja suurimaid teadusmehi, M. Rostovzeff väga heade tagajärgedega kasutanud just arkeoloogilist materjali, võttes seda tihtipeale oma uurimiste lähtekohaks, mitte aga, nagu tavaliselt tehakse, vaid illustatsiooniks³⁾. Siiski näitab ka selle allikateliigi iseloomustus, et ta tähtsus on piiratud osalt teatavate ajajärkudega, osalt üksikute küsimustega.

Dokumentaalsete allikate alal tegeleme esikohal raidkirjadega ja teadusega, mille objekti nad moodustavad, — epigraafikaga, teisel kohal papüürostega ja papüroloogiaga.

Raidkirjad moodustavad nii-öelda antiik-aja arhiivilise materjali. Nende sisu on väga mitmekesine. Me leiame siin kreeka usundilist elu reguleerivaid otsusi, seaduste tekste, rahvakoosoleku ja riiginõukogu dekreete, rahvusvahelisi lepinguid, eraisikute kokkuleppeid, riigimaksude ülestähendusi, magistraatide nimestikke, otsusi kodanikuõiguste andmise kohta välismaalastele, orjade vabakslaskmise tunnistusi, võlakohustusi, inventari nimestikke jne. jne. Nõnda valgustavad raidkirjad antiik-aja usundilist, riiklikku ja eraelu, ängates meile dokumentaalseid andmeid mainitud alade kohta ja mitmeti täiendades sel teel

¹⁾ Vt. näit. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*², Paris 1914.

²⁾ Aruanded Sparta kaevamistööde kohta on ära trükitud ajakirjas „The Annual of the British school of Athens“, XXII, 1905/06 j. j.

³⁾ Nimetatud seisukohalt on kõige tähtsamad tema teosed „A History of the Ancient World“, Oxford, I, 1926, II 1927 ja „The Social and Economic History of the Roman Empire“, Oxford 1926; vt. „Ajalooline Ajakiri“ VII, 1928, lk. 82—93.

antiiksete autorite teateid. Kuigi valdav osa raidkirju sisaldab teisejärgulisi ja isegi vähema tähtsusega tekste, siis leiame nende seas ometi rea niisuguseid, mille väärtus allikana on väga suur. Viimaste hulgast mainin siin näit. Kreeta linna Gortynsi raidkirja, mis leiti a. 1884 ja sisaldab nimetatud linna tsiviilõiguse koodeksi VI sajandist e. Kr. See dokument omab väga suurt tähtsust kreeka arkailise õiguse normide selgitamisel, tutvustades meid kreeka, eriti dooria riikes valitsevate juriidiliste ja sotsiaalsete vahekordadega, perekonnaelu korraldustega, naiste õigusliku seisukorraga, orjade küsimusega ja muu sellele sarnanevaga¹⁾. Nimetan edasi näitena Ateena II mereliidu asutamislepingut, mis sõlmiti a. 378/377 Ateena ja rea kreeka riikide vahel. Siin leiame teateid selle kohta, millistel alustel oli korraldatud see II mereliit ja mille poolest ta lahku läks I-sest. Iseäranis huvitav on näit. selles dokumendis lepingu määrus, millega keelati nii Ateena riigil kui Ateena kodanikel omandada kinnisvara üksikute liitriikide maa-alal, sest selles nähti põhjendatult hädaohtu liidu liikmete poliitilisele suvereniteedile²⁾. Esitan edasi näitena Põhja-Aafrikas leitud Küreene konstitutsiooni III sajandi keskpaigust e. Kr., mis meid tutvustab Küreene, tolle tähtsa antiik-aja linna, kodanikuõiguse normega, riiginõukogu korraldusega, magistratuuridega, sõjaväelise organisatsiooniga, preestriseisusega jne³⁾. Rooma raidkirjadest ei saa siinkohal viimati nimetamata jätta kuulsat „*Monumentum Ancyrantum*“it“, Ankyras, praeguses Angooras, leitud keiser Augustuse testamendi ära kirja, toda „raidkirjade kuningatari“, nagu Mommsen teda on nimetanud. Augustuse ajajärgu ajaloo kohta omab see allikas esmajärgulist tähtsust⁴⁾.

Teiselt poolt ei saa ometi tähendamata jätta mõningaid iseloomulikke jooni, mis olles omased kõigile epigraafilisile tekstele vähendavad nende tähtsust allikana. Teatud miinuseks sellelt seisukohalt vaadatuna oli juba nende tekkimise ja olemasolu eesmärk: võimaldada kivisse või metallisse raiutuina teateid avalikkusele ja säilitada viimaseid võimalust mööda igaveseks ajaks. Nõnda langeb raidkirja-

1) Monograafiaist võib soovitada J. Kohler, E. Ziebarth, Das Stadtrecht von Gortyn und seine Beziehungen zum gemeingriechischen Rechte, Göttingen 1912.

2) Vt. K. J. Beloch, Griechische Geschichte, III, 1², lk. 149 j., Berlin-Leipzig 1922.

3) Vt. „Ajalooline Ajakiri“ VII, 1928, lk. 21 ühes märkustega 2 ja 3. Seal mainitud uurimustele on vahepeal juurde tulnud rida teisi. Kõige värskem neist, mis juba arvestab vahepeal ilmunuidki, kuulub inglise teadlasele M. Cary'le: A constitutional Inscription from Cyrene (The Journal of Hellenic Studies, Vol. XLVIII, 1928, lk. 222—238).

4) Põhjaneva tööna olgu siin nimetatud Th. Mommseni „Res gestae Divi Augusti“, Ed. II., Berolini 1883. Vt. ka „Ajalooline Ajakiri“ VII, 1928, lk. 25, märkus 1.

liste tekstide reast välja peaaegu kõigi säärase teadete liik, mis ei taotlenud mainitud eesmärki. Sellega on seletatav asjaolu, et me raidkirjalise materjali hulgas peaaegu ei leia niisuguseid teateid, mis meid tutvustaks näit. antiik-aja rahvaste igapäise elu tingimustega. Raidkirjades ei kajastu samuti kuigi tunduvalt vaimline elu ja seltskonna ilmavaade; vähe kõnelevad nad ka seltskonna püüetest, vaa-detest, ideaalidest, intellektuaalse elu suundadest Olles pealegi sageli offitsiaalseks allikaks, vaikivad raidkirjad, nagu see tavaliselt tuleb nähta-vale ametlikes teadaandeis, paljudest asjust täitsa. Sama asjaoluga on seletatav individuaalsuse puudumine nende juures, mida väga tihti võib konstateerida. Suuremalt jaolt on nad sisult väga sarnased üks-teisele ning stiililt šabloonilised. Kokkuvõetult võiks seega iseloo-mustada raidkirjade tähtsust allikana järgmiselt: ükski ajaloo käsitus pole mõeldav, ilma et see ei baseeruks üksikuis osis epigraafilisil and-meil, kuid viimastega üksinda poleks võimalik rekonstrueerida tarvi-likul määral mitte ühtki ajajärku¹⁾.

Umbes sama pilti pakuvad meile ka papüürosed. Nende kohta tuleks aga kõige pealt tähendada, et nende tähtsus on piiratud ajali-selt ja ruumiliselt. Nad piirduvad Egiptusega, kuna nad selle maa geoloogiliste iseärasuste tõttu vaid peaaegu erandita siin on hoidu-nud ja leitud. Teiseks kuulub kõige vanem meile tuntud papüüros 311. aastasse e. Kr., nii et alles siit peale on võimalik papüüroloogiaga arvestada. Papüürosed sarnanevad nii mõneski suhtes raidkirjadele. Nagu viimastes leiame ka papüüroستes seadusi, valitsuse dekreete, rahvusvahe-lisi leppeid, eralepinguid j. m., veel suuremal arvul ja suuremas mit-mekesisuses kui raidkirjades. Ka leiame siit igasuguseid teisi teateid ja isegi ülestähendusi *pro memoria*. Seega on teadete mitmekesisuse tõttu papüroloogilised allikad eriti tähtsad. Kuid, nagu öeldud, vähe-neb see tähtsus seetõttu, et nad peaaegu eranditult käivad Egiptuse kohta. Selle maa kohta sisaldavad nad igatahes väga rikkalikku mater-jali. Hellenismi- ja roomaaegse Egiptuse riiklik-administratiivne ja sotsiaalmajanduslik korraldus on just papüüroستe tõttu meile paremini tuntud kui kusagil mujal. Kuna Egiptus aga oma korraldustelt asub eriseisukohal nii Ptolemaioste ajal teiste hellenismi riikide suh-tes kui rooma ajal Rooma keisririigi üksikosade suhtes, siis tuleb papüüroستelt omandatud teadete ülekandmisel teistele maadele ette-vaatlikult toimida. Ainult siis võime ka lahkuminekute korral papüü-

¹⁾ Raidkirjade käsitlustest, mis ka sisaldavad rikkalikke andmeid kirjanduse kohta, nimetan siin W. L a r f e l d, Griechische Epigraphik³, 1914 (ülalmainitud seerias „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft“ I, 5) ja R. C a g n a t, Cours d' épigraphie latine⁴, Paris 1914.

roostest midagi juurde õppida teiste maade korralduste kohta. Otsekoheselt aga on papüürosed ainult juhtumisi meile teateid muretsenud ka teistest antiik-aja ilmaosadest. Ma seiran siin Egüptuses aastal 1891 leitud Aristotelese „Ateena põhiseadust“, mille tähtsus on eriliselt suur, ja samuti Egüptuses, Oxyrynchoses, leitud n. n. kreeka ajalugu (*Hellenica Oxyrynchia*), mis heidab valgust üksikutele kreeka riikidele IV sajandil e. Kr. ja iseäranis Boiootia liidu organisatsioonis puutuvaile küsimusile¹⁾. Siiski, nagu juba tähendatud, on sääraseid papüüroste leiud erandilised, ning üldiselt jäävad papüüroste tähtsuse kohta allikana maksma ülalmainitud restriksioonid²⁾.

Vastavalt meie kavale siirdugem nüüd numismaatikale. See allikate rühm omab eestkätt tähtsust majanduselu uurimisel: on ju rahad ja nende käibimine parimaid majanduselu näitajaid. Kuid numismaatiline materjal omab mõnikord tähtsust ka poliitilise ajaloo kohta. Rahade põhjal on võimalik kindlaks määrata üksikute riikide iseseisvust, resp. mitteiseseisvust, jälgida nende omavahelisi suhteid, teha järeldusi poliitiliste liitude olemasolust jne. Näiteks oleme saanud ainult numismaatilise materjali kaudu teada, et peale Knidose lahingu aastal 394 e. Kr. sõlmiti liit mitmesuguste kreeka linnade vahel — teised allikad vaikivad sellest täielikult³⁾. Kaugemate ja vähemtuntud hellenismi aja valitsuste dünastiliste küsimuste kohta on rahad tihti peale meie ainus allikas. Neil leiduvad valitsejate portreed pakuvad ikonograafilist ja psühholoogilist huvi⁴⁾.

Meil jääb nüüd veel üle käsitleda viimasena kõige tähtsamat allikateliiki — kirjanduslikke allikaid. Alles siit ammutame valdavas ülekaalus tolle ainekiku, mille põhjal on olnud võimalik teataval määral üles ehitada antiikse kultuuriajaloo hoonet. Tuleb nimelt rõhutada, et me leiame kõige selgema kajastuse antiikaja elust just kirjanduses, ning mitte ükski teistest allikatest ei tutvusta meid nõnda kogu kreeka ja rooma kultuuriga kui kirjanduse teosed, kõnele-

¹⁾ Orienteerivaid teateid võib leida mõlema kohta *Буэескуль’и* juures, op. cit. lk. 130 j., 147 j. j.

²⁾ Papüroloogia käsitlustest on põhjanev L. Mitteis- U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomatie der Papyrskunde*, I, 1—2, II, 1—2, Leipzig-Berlin 1912; vt. samuti „Ajalooline Ajakiri“ II, 1923, lk. 92—98. P. B a u m a n, „Papüroloogia antiik-ajaloo abiteadusena“.

³⁾ Vt. P. Gardner, *A History of Ancient Coinage, 700—300 B. C.*, lk. 103, 299 j. j. Oxford 1918.

⁴⁾ Põhjanevad antiik-aja numismaatika kohta on B. V. Head, *Historia Numorum* 2, Oxford 1911 ja E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et latines*, Paris 1901 j. j. (pole veel lõpule jõudnud).

mata ajaloolaste omist, mis seiravad üksikute kultuurialade otsekohest käsitlemist¹⁾).

Me liigitame kirjanduslikud allikad kahte rühma: mitteaajaloolaste ja ajaloolaste teosed. Esimesse rühma kuuluvaist nimetame siin antiik-aja eepost, lüürikat, tragöödiat, komöödiat; retoorilist ja filosoofilist kirjandust; romaani, novelli jne. Antiik-kirjanduse mainitud liikide tähtsus kultuurajaloolise allikana on väga mitmesugune. Vaimlise elu jälgimise, antiik-seltskonna ideaalide ja meeleoludega tutvumise ots- tarbel tuleb igal uurijal kasutada neid liike eestkätt ja võimalikult laie- mas ulatuses. Samuti on tarvilik nende poole pöörduda üldpildi saa- miseks teatava ajajärgu kultuurilisest tasapinnast. Uurimismeetodi suhtes on seejuures huvitav ära märkida, et mõningail niisugusil juh- tudel võivad väga tähtsad olla antiikse kultuuri üksikute faaside val- gustamisel isegi kõrvalisemad küsimused. Võtame näit. kõigile tuntud Homerose-küsimuse. On ju õige, et siin on tegu eestkätt kirjandus- ajaloolise probleemiga. Siiski on selle probleemi lahendus ülitähtis ka kultuuriajaloo seisukohalt laiemas mõttes. Kas elas IX sajandil e. Kr. Joonias üks geniaalne luuletaja, kes lõi nii Iliase kui Odüsseia — teo- sed, mis olles ise täiuslikud sisaldavad eneses juba suurel määral kreeka hilisema kirjanduse tüüpe, nagu tragöödia, komöödia, retoorika j. m., või teotsesid tol ajal vaid üksikud *Homeruli*, kelle üksiklaulest hiljemini koostati mõlemad teosed? On selge, et kultuuriajaloolane, kui ta on huvitatud n. n. kreeka keskajast, on sunnitud võtma seisu- koha selle alternatiivi kohta ja selleks ette võtma rünnaku raske ja keerulise Homerose-küsimuse alale²⁾.

Kui seega ülalmainitud kirjandusliigid ja nendega seotud kõrva- lisemadki küsimused omavad, nagu juba tähendatud, suurt tähtsust antiik-aja vaimlise kultuuri valgustamisel, siis tuleb seevastu konsta- teerida, et nende tähtsus on märksa vähemaulatuslikum poliitilise ja sotsiaalmajandusliku elu käsitlemisel. Kuid siingi ei tohi neid igno- reerida ükski uurija. Kreeka välis- ja sisepoliitiline elu VII ja VI sa- jandil e. Kr. kajastub näit. väga tugevasti kreeka lüürikas. Soloni

1) Antiikse kirjandusajaloo käsitlusist olgu siin mainitud: W. Christ-W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur*⁶, I, 1912, II, 1, 1920, II, 2, 1924 (ülal- mainitud seerias „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft“, VII, I—II, 1—2); A. ja M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*, Paris 1896 j. j. (nüüd juba 3. trükk olemas); — M. Schanz, *Geschichte der römischen Literatur*, 7 annet mit- mesuguseis väljaandeis (sama „Handbuch“, VIII, I—IV).

2) Hea ja iseseisva ülevaate küsimusest 1923. aastani annab P. Cauer oma teoses „Grundfragen der Homerkritik“ II, lk. 549—703 (peale autori surma täiendatud E. Bruhn'i poolt), Leipzig 1923.

luuletused on meie peamiseks allikaks tutvumisel tema kui seaduse- andja isikuga ja poliitilise kavaga ning erakondade suhtumisega temasse. Alkaios ja Theognis juhivad meid tollesse julma klassivõitluse õhkkonda, mis valitses VII resp. VI sajandil Lesbosel ja Megaras. Alkmani luuletused olid, kuni eelpool mainitud kaevamistöõdeni (vt. lk. 217), tolleks allikaks, mille põhjal oletusi tehti Sparta vabamate elutingimuste kohta VIII ja VII sajandil. Samuti peegeldub V sajandi Ateena poliitiline elu väga ilmselt kreeka tragöödias. Aischylose „Pärslased“ annavad meile näit. Salamise lahingu tõetruu kirjelduse. Tihti leidub traagikute juures vihjeid kaasaja poliitilisele sündmusile ¹⁾ ja, nagu see endastki mõistetav, veel rohkemal määral on seotud k a a s a e g s u s e g a komöödia ²⁾. Üldmainitud kirjanduseliikidest eraldame siin veel filosoofilise kirjanduse tolles osas, mis tuntud poliitilise teooria nime all. Viimane omab antiik-aja sotsiaalpoliitilise ajaloo kohta mõnikord peaaegu otsekohese allika tähtsust. Ma mõtlen siin iseäranis Platoni „Seadusi“ ja Aristotelese traktaati „Poliitika“, millised mõlemad arvestavad väga suurel määral kreeka reaallolusid ja on meile säilitanud väga väärtuslikke andmeid kreeka riikide konstitutsioonide kohta ³⁾.

Kõige tähtsamaks allikaks poliitilise ja sotsiaalse ajaloo selgitamisel tuleb siiski pidada ajaloolasi ⁴⁾. Nad on meile võiks ütelda kahekordseks allikaks: ühelt poolt kajastub neis, nagu teisteski kirjanduse teoseis, neile kaasaegne kultuur, teiselt poolt sisaldavad nad aga peale selle antiik-aja kultuuri üksikute alade käsitlust. Eriti omavad ajaloolased suurt tähtsust antiik-aja poliitilise ajaloo kohta. Pärsia sõdade või Peloponnesose sõja ajaloo kohta näit. jääks meile isegi olulised küsimused selgusetuks, kui me ei omaks Herodotose ja Thukydide ajalugu. Umbes sama tähtsaks osutuvad meile ka teiste antiik-aja suurte ajaloolaste, nagu Polybiose, Liviuse, Tacituse, Ammianus Marcellinuse teosed, mille kõrval endastmõistetavalt ei pea tähele panemata jääma ka teiste vähem tähtsamate omad. Kui seega ajaloolaste teosed omavad esmajärgulist väärtust poliitilise ajaloo kohta, siis ei saa kahjuks sama kinnitada sotsiaalajaloo kohta. Juba asjaolu,

1) Vt. Th. Zielinski, Les reflets de l'histoire politique dans la tragédie grecque (La Pologne au Congrès international de Bruxelles 1923, XVII).

2) Vt. H. Müller-Strübing, Aristophanes und die historische Kritik, Leipzig 1873; küsimus vajab uuemat käsitlust.

3) Käsitlustest nimetan siin: H. v. Arnim, Die politischen Theorien des Altertums, Wien 1910 ja ülnimetatud Barker'i teost.

4) Soovitada võib J. B. Bury head monograafiat „The Greek Historians“, London 1909.

et kõik antiik-aja ajaloolased pole selle käsitlemisel arvestanud tarvilikul määral majanduslike tegurite tähtsat osa, sunnib meid pöörduma mainitud puuduse kõrvaldamise otstarbel teiste allikate, pigemini kõigi saadaval olevate, eestkätt raidkirjade ja papütüroste poole. Kuid isegi poliitilise ajaloo kohta tuleb tähendada, et ka seda pole võimalik rekonstrueerida ainuüksi ajaloolaste teoste põhjal. Võib olla oleks see teataval määral võimalik, kui oleks säilinud kogu antiik-aja ajalookirjandus. Kuna see aga mitte nii ei ole, siis peitubki selles „kui“ oluline moment, millest väga tunduvalt oleneb antiikse kultuuriajaloo käsitlemise meetod: mitte ainult ajalookirjandus, vaid ka kõik teised ülalloodatud allikad on meile säilinud, peale mõningate väheste erandite, katkendlikena suuremal või vähemal määral, ning paljud neist pole säilinud üldse. Kui me omaksime näit. Aristoteelse õpilase, peripateetik Dikaiarchose Kreeka kultuuriajalugu (*Βίος Ἑλληνικός*), oleks meie teadmised vististi mõneski suhtes kindlamakujulisemad. Peloponnesose sõja ajalugu tunneme hästi, tänu Thukydidesele, kuid ainult kuni a. 411, kus lõpeb tema käsitus. Siit peale pole selle sõja ajalugu enam kirjeldatud sama usaldusväärselt. Polybiose ajaloo, mis koostus 40 raamatust, on säilinud tervena vaid 5 raamatut ja mõnedest teistest raamatuid katkendid. Umbes samapalju on kaduma läinud Liviuse ajaloo ning suured osad puuduvad Tacituse ja Ammianus Marcellinuse teostest. Enam või vähem katkendlikud on ka teised kreeka kirjanduslikud allikad. Kreeka lüürikast on püsinud vaid riismeid; traagikute rikkalikust toodangust — väikene osa; vana-attika komöödiast tunneme võrdlemisi hästi ainult üht selle liigi esindajat, kuna teiste teoseid omame vaid fragmentides jne. jne. Sama katkendlikkuse all kannatavad ka arkeoloogilised ja dokumentaalsed allikad. Paremuseks on vast ainult see, et nende suhtes tulevikus võib loota juurdekasvu uutelt monumentidelt ja tekstidelt nii kaevamistöde kui ka juhuslike leidude kaudu, kuna kirjanduslike allikate suhteis sarnaseid lootusi on vähe.

Ülalesitatud ülevaade antiik-ajaloo allikaist, mille eesmärgiks oli iseloomustada ühelt poolt üksikute allikateliikide iseärasusi, millest olenevalt nende tähtsus on tihti piiratud üksikute küsimuste ja alade valgustamisega, ja teiselt poolt alla kriipsutada kõigi allikate katkendliku seisundit, on ühtlasi vististi juba mõnevõrra selgitanud, kuivõrra osutub komplitseerituks kultuuriajalooliste küsimuste uurimine allikate säärase seisundi tõttu. Ja tõepoolest vähe leidub küsimusi mis oleks lahendatavad ainult ühe liigi ainekuga: peaaegu alati tuleb uurijal ammutada ainekku uuritavate küsimuste lahendamiseks mitmesugustest allikateliikidest. Kuid need omakord erinevad oma iseärasustelt

ja eeldavad lahkuminevaid käsitlemisviise. Näit. eeldab arkeoloogilise ainetiku käsitlemine teissugust ettevalmistust ja meetodilist koolitust kui töötamine dokumentaalsete allikate alal; kirjanduslikkude allikate kasutamine esitab erilisi nõudeid ja umbes sama on seisund ka teiste allikateliikide alal. Sissetöötamine mitmesugustesse allikate distsipliinidesse on seega antiik-kultuuri uurija esimene suur ülesanne. Kui ta selle ülesande on täitnud, on ta saavutanud palju. Kuid selle kõrval tuleb tal täita veel teine suur ülesanne, millest oli jutt käesoleva ettekande esimeses osas — suhtuda antiik-kultuurisse kui tervikusse ja mitte tähele panemata jätta selle kultuuri ühendust praeguse ajaga nii kultuurajaloolises mõttes kui üksikute kultuurilooliste distsipliinide arengu suhtes¹⁾.

3.

Käesolevas ülevaates iseloomustatud antiik-kultuurajaloo uurimise meetodi illustreerimiseks olgu lubatud siin veel esitada mõned näited. Antiik-maailma üksikuist osadest on võimalik olnud esitada kõige täielikumalt ja kindlakujulisemalt Egiptuse majanduse ajalugu, ja seda eestkätt papüroloogiliste allikate põhjal²⁾. Kuid siirdugem hellenismi aja teisele tähtsale riigile — Pergamonile, mille majanduse ajalugu pakub sama suurt huvi. Papüroloogiline ainetik puudub selle riigi kohta täielikult, ning ta majanduse elu on jälgitav peaaesjaliselt raidkirjaliste ja teiste allikate põhjal³⁾. Nii näeme, kuidas sama küsimuse valgustamisel tuleb kasutada mitmelaadilisi allikaid ning seejuures veel riikide suhtes, mille areng kuulub samasse ajajärku ja mis geograafiliselt asuvad lähedal üksteisele.

Maratoni lahing asub kultuurajalooliste sündmuste reas eriti tähtsal kohal. On seepärast huvitav temast saada võimalikult selge pilt. Me teame, et kõige vanemaks tunnistuseks temast oli Polygnotose kooli kuuluv maal. Viimane tuleb seepärast rekonstrueerida eestkätt. Selleks on tarvilik süveneda Polygnotose kunsti isärasustesse ja meie ette kerkib seega arkeoloogiline ülesanne. Me kasutame edasi Herodotost, kes on tuttav mainitud maaliga ja mahutab lahingust osavõtjate

1) Märgin siinkohal veel ära, et teadusliku töö eelduseks antiikse kultuuriajaloo alal on võimalikult põhjalik kreeka ja ladina keele tundmine ning nelja uue keele — inglise, itaalia, prantsuse ja saksa, mõnede distsipliinide alal on ka veel uskreeka ja vene keele mõistmine.

2) Vt. Mitteis-Wilcken, op. cit. I, lk. 146—371 (osad, mis käsitlevad hellenismi aega).

3) Vt. M. Rostovtzeff, Notes on the Economic Policy of the Pergamene Kings (Anatolian Studies presented to Sir William M. Ramsay, 1923, lk. 359—390).

jutustusi oma kirjeldusse. Hilisemate ajaloolaste andmed on tähtsuseta, välja arvatud teade, mille järgi 9. rügement, Aiantis, asus parimal tiival. Selle resultaadi annab meile tekstide võrdlev interpretatsioon ja allikate kriitika. Kuid Maratoni asukoht on meile teada ja moodustab seega omaette allika. Umbes 700 meetrit merekaldalt asub lahingus langenute kalm, nagu seda meile kinnitasid koha peal ettevõetud kaevamistööd. Uurimise alla võeti kogu maastik ja töötati läbi topograafiliselt. Alles siis selgus, kus oli olnud Ateena sõjaväe asukoht, kus pärslased olid randunud jne. Fikseeritud lahinguväljal selgus ka enam-vähem lahingu taktiline külg. Me näeme, kuivõrra mitmekesised on andmed ja abinõud Maratoni lahingu küsimuse otsustamiseks: arkeoloogia, kirjandusajalooline kriitika ja topograafilised uurimused ühes sõjaajalooliste teadmistega liituvad üksteist täiendades selgitatava eesmärgi saavutamiseks ¹⁾.

Kolmanda näite esitan oma enda seni avaldamata uurimiste alalt ²⁾. Nagu juba ülalpool tähendatud (vt. lk. 222) omab kreeka poliitiline teooria suurt tähtsust kreeka riikluse probleemide selgitamisel. Sellelt seisukohalt vaadatuna pakub erilist huvi Platoni suur traktaat „Seadused“. Platoni filosoofia hindamisel on tähtis kindlaks teha, milline on selle riikliku projekti iseloom — kas utopiline, ideaalne või reaalne — mis on esitatud mainitud teoses nii üksikasjaliselt Platoni poolt. Kui võimalik oleks tõestada, et kõnesolev projekt baseerub osaliseltki reaalseil, kreeka riikide konstitutsioonidelt ülevõetud alustel, siis omandaks seega Platoni „Seadused“ riigiõigusliku allikana suure tähtsuse ning õnnestuks vististi sammu võrra edasi astuda praegusaja aktuaalsema ülesande täitmise sihis antiik-kultuuriajaloo alal — rekonstrueerida üldkreeka õiguse, kui säärane üldse on olemas olnud, olulisemad printsiibid ja normid. Nagu sellest näha, on siin tegu võrdlemisi laiaulatusliku kultuuriajaloolise probleemiga, mis seotud mitmesuguste eridistsipliinide aladega, nagu riigiõiguse ajalugu, filosoofia ajalugu j. m.

Asudes „Seaduste“ projekti lähemale vaatlemisele, leiame Platoni esimeste riigikorraldusse puutuvate määruste seas järgmise lause:

¹⁾ Ülevaate küsimusest ja vastavast kirjandusest annab näit. R. von Pöhlmann, Griechische Geschichte und Quellenkunde⁵, 1914, lk. 120 j. j. (mainitud „Handbuch für klassische Altertumswissenschaft“ III, 4). Maratoni lahingu näitele on tähelepanu juhtinud Wilamowitz-Moellendorf oma teoses „Erinnerungen“, lk. 100 j. j. Leipzig 1928.

²⁾ Ma võin siin esitada seda näidet vaid peajoontes, üksikasjusse ja nende põhjendustesse tungimata. Kuid ma kinnitan, et ma midagi ei esita, mida ma ei saaks põhjendada, resp. tõestada.

„Kõige pealt tuleb linn asutada võimalust mööda riigi territooriumi kõige keskmesse paika . . . Peale selle jaotatagu [linn] 12 ossa ja rajatagu esijoones Hestia, Zeusi ja Ateena tempel [maa-alale], millele pandagu nimeks akropolis“ (Leges 745 b). Tähendame kohe, et esitatud tõlge on pikemate tekstikriitiliste kaalumiste resultaat ja et me seega siin kokku puutume klassilise filoloogia väga tähtsa eridistsipliiniga — tekstikriitikaga¹⁾. Me juhime edasi tähelepanu lause sisule. Arvestades kreeka riikluse lähedat ühendust usundiga ja eriti teadlik olles riigi kaitsejumalate kultuse tähtsusest (vt. ülal lk. 213) peatume sõnade juures: „rajatagu esijoones Hestia, Zeusi ja Ateena tempel“. Vastavate analoogiate põhjal võime kindlasti eeldada, et Platoni valik: Hestia, Zeus ja Ateena — ei võinud olla juhuslik. Meile torkab seejuures eriti silma Hestia kultuse rajamine asutatava riigi akropolisel. Ateena linna suhtes teame, et Hestia, riigikolde jumalatari, kultust ei pühitsetud akropolisel, vaid riigi esitushoones, n. n. prytaneionis, mis asus, nagu on selgunud kaevamistööde resultaadest, varasemal ajal akropolisest lääne pool ja üle viidi hellenismi-ajal akropolisest kirde poole asuvale maa-alale. See lahkuminek Ateena riigi praktikast tundub seda üllatavamana, et me Platonilt oleks võinud oodata asutatava riigi korraldamist vastavalt just tema kodulinna eeskujudele. Tõsi, uuemas teaduslikus kirjanduses peetakse tõestatuks, et ka Ateena akropolisel oli olemas eriline Hestia tempel. Siiski selgub küsimuse lähemal kontrollimisel, et säärane arvamus on olnud ekslik: epigraafiline materjal, millega arvamust põhjendati, tuleb, nagu seda oli võimalik koha peal, Ateenas, selgeks teha, teisiti tõlgendada. Ka ei leia me tutvunemisel Ateena akropolisel ettevõetud kaevamistööde, seega arkeoloogiliste aruannetega mitte mingisugust kinnitust arvamusele, nagu oleks seal kunagi seisnud Hestia tempel, ning samuti ei kinnita seda teisedki allikad. Nii oleme saavutanud kindla resultaadi: ei Hestia kultuse ega templi olemasolu Ateena linna akropolisel pole tõestatav meie kasutada olevate allikate põhjal.

Me jätame ajutiseks kõrvale Hestia küsimuse ja tegeleme vahepeal Platoni riigi teiste kaitsejumalatega. Seejuures tuletagem meelde, et „Seaduste“-riigi projekt on paigutatud Platoni poolt dialoogi raamesse, mille (dialoogi) kandjateks on anonüümne ateenlane (Platon ise), lakedämoonlane Megillos ja Knossosest pärit olev kreealane Kleinias. Kas ei võiks nimetatud jumaluste valik rippuv olla dialoo-

¹⁾ Tekstikriitika olulisemate momentidega tutvumise otstarbel võib pöörduda P. Maas'i artikli poole „Textkritik“ (Gercke u. Norden, op. cit. I³, 2, lk. 1—18); seal on esitatud ka andmed kirjanduse kohta.

gist osavõtjate riiklikust kuuluvusest? Sellelt seisukohalt vaadatuna osutub otsekohe arusaadavaks jumalanna Ateena valik. Juba Solon tunneb teda Ateena riigi kaitsjatarina ja sama seisukoht kuulus talle ka IV sajandil, tähendab Platoni aegu. Peale mõningate otsingute õnnestub selgitada samuti Zeusi valikut. Eleegik Tyrtaios (VII sajandil e. Kr.) on meile pärandanud oma luuletusis järgmised sõnad: „Sest ise Kronose poeg Zeus, kaunipärjalise Hera mees, annetas selle linna [s. o. Sparta] Herakliididele“. Zeus — linna annetaja lakedämoonlasile ja Sparta patroon samuti kreeka hilisemas traditsioonis — on arusaadav, et Platon ülalesitatud motiivil temale koha määras oma riigi kaitsejumalate seas. Ning viimati Hestia, kuidas on lugu temaga? Me võtame ette uue rännaku Hestiaga ühenduses seisvate küsimuste selgitamiseks. Selle uundiajaloolise probleemi lähemal vaatlemisel jõuame otsusele, et Hestia peamise funktsiooni kõrval koldekaitsejatarina on võimalik eeldada teisigi. Meid huvitaval juhul oleks seega võimalik eeldada kahe, muide teineteisele lähedalseisva funktsiooni kontaminatsiooni: Hestia riigikolde jumalannana ja Hestia riigi kaitsejumalannana (samas funktsioonis nagu Zeus ja Ateenagi). Kas on säärane oletus allikatega põhjendatav? Vastuse sellele küsimusele leiame, peale pikemate otsingute ristiusulise kirjaniku Lactantiuse juures, kes meile säilitanud rooma luuletaja Enniuse kaudu edasiantud kirjanik Euhemerose (IV/III sajand e. Kr.) järgmise teate: *sepulcrum eius [scil. Jovis] est in Creta in oppido Gnosso et dicitur Vesta hanc urbem creavisse* (div. inst. I 11, 45). Teate hilisesse ajajärku kuuluvuse ja pealegi veel vahemeeste kaudu säilituse tõttu läheneme harvendatud sõnadele teatava ettevaatusega, kuid allikate-kriitika seisukohalt ei keela meid midagi neid usaldamast. Nii siis Hestia (Vesta) Knossose linna asutaja, tolle sama Knossose, kelle kodanik on kaasarajaja asutatavas Platoni riigis. Selle asutaja-funktsiooni tõttu pidi Platoni valik, kui arvestada kõike eeltoodut, arusaadavalt just Hestia peale langema. Kuid ta arvestas samuti Hestia teist, s. o. koldejumalanna funktsiooni ja määras talle seepärast esikoha oma riigi kaitsejumalate seas. Ning me mõistame ühtlasi, et Hestia kultuse paigutamine akropolisele ei võinud seejuures enam olla takistuseks, sest prevaleeris ikkagi Hestia riigi kaitsejumalanna ja mitte Hestia riigi koldejumalanna.

Antud näide tohiks, nagu eelmisedki, olla illustratsiooniks selle kohta, kuidas antiikse kultuuriloo alal isegi väiksemate küsimuste lahendamisel tuleb arvestada mitmelaadilisi allikaid ja kuidas seejuures ristlevad mitmesugused eridistsipliinid. Sisuliselt aga annab selles näites saavutatud tulemus hea lähtekoha Platoni „Seaduste“ probleemi edaspidiseks uurimiseks. Ateena, Sparta ja Kreeta kehastavad eneses

kolm kreeka riigikonstitutsioonide tüüpi. Sellega on seletatav Platonī dialoogist osavõtjate valik. Oma riigikonstitutsiooni esimese, kaitsejumalate valiku, aktiga määras Platon vastava osa igauhele kolmest. Kas jätkab ta oma riigi seaduseandlust samas suunas ka edaspidi? Vastus ei kuulu enam selle ettekande raamesse; me loodame ta anda teisel.

Me oleme seega jõudnud lõpule käesoleva ettekande ülesandega — püüda selgitada antiikse kultuuriajaloo uurimise meetodit. Viimane on — see olgu siin veel juurde lisatud — kestva ja järjekindla uurimistöö arengu tulemus, — uurimistöö, mille alged ulatuvad antiigisse ja mis võimsalt on edenenud, alates renessansist, uuemalgi ajal, moodustades suure võistluse areeni praegusaja kultuurrahvaste teadlasile. Me oleme veendunud, et teadus, mis omab säärast ajalugu, suudab tulevikuski, kõigile eelpool puudutatud käsitlusraskustele vaatamata, rajada teid oma seni veel lahendamata, kui ka uute, praegu tundmata ülesannete täitmiseks.

P. Haliste.

Väinö Voionmaa 60-aastane.

12. veebruaril 1929 pühitseb professor Väinö Voionmaa Helsingis oma 60-aastast sünnipäeva.

Voionmaa on praegu elavaist Soome ajalooürijaist üks kõige andekamaid, mitmekülgsemaid ja produktiivsemaid. Ta on liikunud Soome ajaloo kõige vanemais ajajärkudes, on kündnud sügavad vaod keskaja uurimisse, on puudutanud reformatsiooni ajajärgu ajalugu ja on kõige uuema ajaloo eriti hea tundja. Majandusajalugu kõige laiemas mõttes on muidugi tema eriala; tema töö „Suomalaisia keskiajan tutkimuksia“ kuulub Põhjamaade ajalookirjanduse klassiliste teoste hulka; „Karjalaisen heimon historia“, tema teise suurtöö, kohta on üks eriti kompetentne arvustaja öelnud, et see on töid, milliseid iga aastakümme ei produtseeri; tema „Tampereen kaupungin historia“ on üks kõige paremaid linnade ajalugusid, mida osutab Soome muidu rikkalik linnade ajalugusid käsitlev kirjandus; tema „Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana“ on avanud täiesti uued uurimisalad. Kõige raskemate küsimuste kallale on Voionmaa asunud julgesti ja kartmatult; ja kuigi ta mõnel korral vast on rainunud viltu, siiski on ikka uus tee ja uued väljavaated avanenud seal, kus on töötanud tema kirves ja vasar.

Soome keskaja ajalugu on küll juba palju uuritud. Veerand-sada aastat tagasi oli mitmel arvamus, et sellel alal vist ei või

enam saavutada midagi suuremat ja tähtsamat: arvati kõik olulised tulemused juba käes olevat. Kuid a. 1912 avaldas Voionmaa oma „Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Veroja, laitoksia, virkamiehia“ ja kohe selgus, et Soome keskaeg oli veel õieti uurimata ja et ainult poliitiline ja kiriku-ajalugu olid mõnevõrra tuntud. On küll tõsi, et mitmed Voionmaa töö ilmumisel raputasid oma tarku päid ja kahtlesid, kas tõesti tema poolt tarvitav uurimismeetod võiks viia õigetele tulemustele. Mõned asusid otsima trükivigu ja vähemaid eksimusi, mida ikka esineb säärases suures töös. Leidus koguni neid, kes väitsid, et töö ei kõlba kusagile ja et selle autor ei jõua üldse täita suuremaid ja raskemaid ülesandeid. Kuid praegu möönab igaüks, et Voionmaa keskaja-uurimused omavad põhjapanevat tähtsust. Küll võib tema töös näidata rohkesti eksimusi, hoolimatusi, ekslikke tsitaate jne., ja mõnigi võib olla eri arvamusel tema hüpoteeside suhtes, kuid vist on lugu ikka nii, et ainult see, kes midagi ei tee, see ka kunagi ei eksi.

Voionmaa ei ole aga ainult uurija; ta on ka elav, virgutav ja sütitav õpetaja, eriti hea kõnemees, organiseerija ja juhtija. Õpilastele annab ta ikka midagi uut, ikka jagades neile oma rikkast isiklikust jõust ja tulest, ikka virgutades, sütitades ja kaasa tõmmates. Tema arvates ei ole tähtis, et kõik oleks tehtud piinliku täpsusega ja väliselt viimseni korralikult, vaid et töös oleks elav vaim ning edasikandev jõud. Uurija võib eksida, kui ta esineb julgete hüpoteesidega ja uute kombinatsioonidega; kuid teadus ei arene kunagi, kui ainult tammutakse kord sissetallatud vanul radadel. Seepärast läheb vaja julgust ja kartmatut edasitungimist: ainult siis arendame oma teadust edasi.

Säärane on Voionmaa sünnipärane iseloom, mille peaomadused on energia, julgus, mitmekülgsus, tööarmastus. Voionmaa on teadusmees ja nagu öeldud, üks paremaid. Kuid ta on ka väga tuttav poliitikamees, riigipäevade liige, end. teede- ja välisminister, Soome esindaja rahvasteliidus; ta on sotsiaalpoliitik ja üks Soome nüüdisaja töökamaid karsklasi, samuti ka vaimustatud rahvavalgustaja, „Kansanvalistusseura“ kauaaegne, energiline kirjatoimetaja ja uuestikorraldaja. Ja kus ta ka ei ole liikunud, igal alal on ta kündnud sirged ja sügavad vaod.

Voionmaa on viimaste aastate jooksul väga elavalt osa võtnud poliitilisest elust, meie ajaloolaste, kes me ta võimeid ajaloo uurimise alal väga kõrgelt hindame, arvamuse järgi isegi liiga palju. Ta kandideeris ligi paarkümmend aastat tagasi Soome ja Skandinaavia ajaloo professori kohale Helsingi ülikoolis. Selles ametis oleks ta väga kohane olnud nii teadusmehena kui ka õpetajana ja organisaatorina. Ta ei

saanud aga seda kohta, millele määrati üks vanem ülikooli õppejõud. Sellest tuligi, et Voionmaa hakkas pühendama rohkem huvi ja aega poliitikale ja ühiskondlikule tegevusele. Veidi hiljemini kutsuti ta siiski oma suurte teenete tõttu ajaloo uurimise alal isiklikuks ülemääraliseks professoriks Helsingi ülikooli. Sellel kohal asub ta praegugi.

Oma mitmekülgsete ülesannete kõrval ei ole Voionmaa nüüdki unustanud teaduslikku tööd. Tema energia ja suur tööarmastus annab lootusi selleks, et ta veelgi rikastab ajalookirjandust mitmete väärtuslike töödega, milledest tuleb kasu meie ühisele, nii Soome kui Eesti, ajaloo uurimisele. Selleks soovime temale aastaid ja jõudu!

A. R. Cederberg.

Ajalooliste teaduste VI rahvusvaheline kongress.

Oma üldiselt iseloomult ja üldkultuuriliselt ilmelt on ajalooteadus otsekui mingi müüdiline Jaanus kahe erineva palgega ja osutab teineteisele vastukäivaid jooni. Ühest küljest on ajalugu teadusena elavaid sugupõlvi tutvustanud oma eelkäijatega ja aidanud kokku sõlmida eri generatsioonide kultuurilised sidemed. Ajalooteadlased on kõikjal võimsalt mõjutanud rahvusliku idee arengut ja rahvuslike tunnete tõusu. Ajalugu on olnud järjekult see peamine jõud, mis on teinud rahvad. Teisest küljest jääb ajalooteadus ka oma kõige eriteaduslikumais otsinguis ikkagi teatavale üldisele pinnale, seob eri rahvaste erilised eluavaldused mingisuguste universaalsete arengutendentsidega, selgitab rahvaste eripüüete sõltuvust mingeist üldiseist tingimustest, aitab sellega kaasa vastastikusele arusaamisele ja lähendab niiviisi rahvaid üksteisele. Et eri rahvad ja ajaloolise elu alad omavahel seotud tihedate niitidega, siis eeldab ühe rahva ajaloo edukas uurimine ka teiste rahvaste ajaloolise uurimistöö saavutuste põhjalikkumist. Seega on ajalooteadus oma olemuselt, tähtsuselt ja töömeetodeilt kõigist oma rahvuslikest joontest hoolimata üks universaalsemaid teadusi ja kannab markantset internatsionalismi signatuuri.

Sellest on ajaloolased juba ammu aru saanud. Kuid nende rahvusvahelise koostöö tegelikkude avalduste alal sündis kuni viimase ajani äärmiselt vähe. Esimene eri rahvustesse kuuluvate ajaloolaste laiema ulatusega kokkupuude toimus alles viimasel sajandite vahetusel, a. 1900, Pariisis peetud esimesel rahvusvahelisel ajaloolaste kongressil. Kuid see kongress kandis veel õieti kitsat ilmet, olles pühendatud ainult võrdlevale ajaloole. Ikkagi rajati Pariisis kindlad alused edaspidisteks tihedamaiks ühisüritusiks, mis omandasid pikapeale ikka laiema ja mitmekesisema iseloomu. Esimesele ajaloolaste rahvusvahelisele kongressile järgnes a. 1903 teine, mis peeti Roomas, sellele kolmas (a. 1908 Berliinis) ja neljas (a. 1913 Londonis). Nii näis kujunevat komme pidada sääraseid kongresse iga viie aasta järel. Kuid ilmasõda lõhestas ka sel alal, nagu teistelgi aladel, rahvad ja hävitas tükiks ajaks soodsa ühistöö võimalused. Seejärel jäi järjekorraline kongress, mis pidi a. 1918 Peterburis kokku tulema, pidamata. Alles 1923. a. võidi jälle katkestatud sidemed uuendada Brüs-

seli kongressil, kuid ainult pooliku eduga: näit. jäid ilmasõja kaotusest kibestunud sakslased sellest eemale.

Kuni Brüsseli kongressini piirdus eri maade ajaloouurijate ühistööpeamiselt mainitud kongressidega, mille ilme ja organisatsioon tugevasti sõltus igakordseist kokkukutsujaist. Brüsselis aga tunnustati tarvilikuks luua alaline ajalooliste teaduste rahvusvaheline komitee, mis oleks ajaloouurijate ühiste ürituste keskseks organiks ja organiseeriks kõiki tarvilikke ettevõtteid ning töid rahvusvahelises ulatuses. Brüsseli kongressi juhatus kuulus Belgia ajaloolase H. Pirenne'iga eesotsas täiendus a. 1924 uute liikmetega ja kujundas niiviisi ajutise komitee, mis kutsus 14. maiks 1926 Genfi kokku 27 maa ajaloolaste esindajad. Järgmisel päeval rajasid viimased Genfis ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee (*Comité international des sciences historiques*), millesse hiljemini astusid veel kolme maa (nende seas Eesti a. 1927) ajaloolaste esindused. Nii on praegu selle keskorgani ümber koondunud 30 maa ajaloouurijate rühmitused.

Komitee ülesandena loendatakse Genfis vastuvõetud põhikirjas ajalooteaduse arendamine ajaloouurijate rahvusvahelise koostöö organiseerimise teel, kongresside korraldamine, nende töö kavakindel juhtimine, nende aruannete avaldamine j. m. Igal maal on komitees 1—2 häält, kusjuures sõnaõigusega lisaesindajate saatmine on lubatud. Maade esindajad valitakse igal maal selle ajalooteadust edendavate teaduslike ühingute ja instituutide poolt. Komitee on kohustatud igal aastal pidama vähemalt ühe üldkoosoleku, mis otsustamisvõimeline poolte sellega liitunud maade esindajate osavõtu korral. Komitee täidesaatvaks organiks on üheksaliikmeline juhatus, mis valitakse komitee poolt selle üldkoosolekul rahvusvahelise kongressi ajal ja püsib ametis kuni järgmise kongressini. Komitee tegevusega seotud kulud kaetakse maade poolt maksetavaist liikmemaksudest, kingitustest j. m. Komitee esimesse juhatusse valiti Genfis: esimeheks norralane H. Koht, abideks H. Pirenne Belgiast ja A. Dopsch Wiinist, üldsekretäriks M. Lheritier Pariisist ja kassahoidjaks W. G. Leland Ühendriikidest. Brüsseli kongressil oli lahtiseks jäänud järgmise kongressi asukoha küsimus, peamiselt seetõttu, et sellele pretendeerisid kaks maad — Norra ja Poola. Nüüd otsustati Genfis Poola esindaja ettepanekul pidada järjekorraline kongress 1928. a. augustikuus Oslos. Norra kasuks kõneles tähtsal määral asjaolu, et Norra moodustas erapooletu pinna, kus ilma mingisuguste tagamõteteta ja halbade mälestusteta võisid kokku saada kõigi suure rahvaste heitluse ajal omavahel vaenujalal seisnud maade esindajad.

„Ajaloosteaduste internatsionaali“, nagu Pirenne iseloomustas asutatavat ajaloouurijate keskkoondest, rajamine toimus Genfis täieliku üksmeele ja üldise pooldamise tähe all. Säärase organi jaoks olid ajad tõepoolest täis saanud, nii et see juba oma asutamisel tundus endastmõistetavana. Tõepoolest on paari aasta jooksul, mis möödunud komitee asutamisest, viimane jõudnud arendada õieti mitmekesisit ja viljakat tegevust. Tema algatusel on mitmel maal ellu kutsutud kohalikud ajalooteaduslikud koondest, mis on saanud komiteelt mitmesuguseid juhtnööre ja näpunäiteid. Komitee on korraldanud rea ankeete mitmete üldtähtsate ja huvitavate küsimuste kohta ja avaldab nende tulemused oma häälekandjas „*Bulletin of the international committee of historical sciences*“. Neist pakub erilist

huvi ankeet ajaloolaste organiseerumise kohta eri mais. Samuti on väga õpetlik ankeet ajalooliste atlaste kohta, mis pakub teateid sellest, kui võrra eri mais on olemas teaduslikult koostatud atlaseid, kas töötatakse praegu nende valmistamisel, kui ja, siis milliste põhimõtete alusel j. m. Selle ankeedi korraldamisel on silmas peetud võimalust, et teoksil olevate rahvuslike atlaste alusel edaspidi valmiks uus eeskujuline rahvusvaheline ajaloo-atlas. Edasi töötab komitee ajaloolise bibliograafia rahvusvahelise aastaraamatu väljaandmise kallal, avaldab oma bulletäänis aruanded igasuguste ajalooliste erikongresside kohta, ja valmistab kõigi riikide välisesindajate üldnimestikku alates Westfaali rahust. Kavatsusel on komiteel terve rida teisi üritusi, nagu ankeedid ajalooõpetamise kohta eri maade ülikooles, kaitstud ja trükitud väitekirjade kohta, teoksil olevate ajalooliste uurimistööde kohta, arhiivide kohta j. m., edasi — rahvusvahelise majandusajaloolise ajakirja väljaandmine, ajaloolaste käsiraamatu (*Index historicus*) koostamine, täieliku kõigi maade põhiseaduste kogu väljaandmine jne. Nii areneb rahvusvaheline ajaloolaste koostöö tänu loodud keskorganile hoogsalt, laienedes ja süvenedes iga aastaga.

Kahtlemata mõjutas Genfis loodud komitee soodustavalt ka Oslos 14.—18. VIII 1928 peetud ajalooliste teaduste VI rahvusvahelise kongressi eeltöid. Juba asjaolu et komitee esimeheks Genfis valiti Oslo professor Koht, kes sai ka kongressi eeltöid korraldava Oslo kohaliku töökomitee juhatajaks, aitas tunduvalt kaasa kongressi ettevalmistustööde koordineerimisele ja ühtlustamisele. Käsikäs rahvusvahelise komiteega töötati Oslo töökomitees kongressi korralduse üksikasjad kõige väiksemate peenusteni läbi. Seetõttu õnnestus see ajaloouurijate rahvusvahelise koostöö suurim avaldis organisatsiooniliselt täiel määral, pakkudes hea näite norralaste otse eeskujulisest organiseerimisvõimeist. Kongressil oli esindatud 40 eri maad ja 296 teaduslikku asutist, kuna osavõtnud isikute arv ulatus üle tuhande. Seekord oli ka Saksamaa oma esindajad kohale saatnud. Osavõtjate arvult seisis esikohal Norra ise; temale järgnesid selles suhtes Prantsuse, Saksa, Põhja-Ameerika Ühendriigid, Inglise, Poola. Soome oli esindatud üheksa, Eesti viie, Läti ühe isikuga, kuna Leedust ei olnud ilmunud ühtki esindajat. Kongressi ametlikeks keelteks olid tunnustatud prantsuse, inglise, saksa, itaalia ja hispaania keel, milledest tegelikult domineeris nii ettekandeis kui ka läbirääkimistel prantsuse keel: 358 ülesantud ettekandeist (neist jäi osa mõnesugustel põhjustel pidamata) olid 184 prantsuskeelsed, 97 saksakeelsed, 54 ingliskeelsed, 21 itaaliakeelsed ja ainult 2 hispaaniakeelsed. Kongressi üldkoosolekuid peeti ainult kaks — üks esimesel, teine viimasel kongressi päeval. Neil esinesid tähtsamate kultuurrahvaste nimekamad ajalooteadlased (norralaste poolt Koht, prantslaste poolt Baudrillart, sakslaste poolt K. Brandi, belglaste poolt H. Pirenne, austerlaste poolt A. Dopsch, venelaste poolt M. Pokrovski, inglaste poolt J. Holland-Rose, poolakate poolt Th. Zielinski, rumeenlaste poolt M. Jorga j. t.) 11 enamalt jaolt üldisemaile küsimusile pühendatud ettekandega. Kongressi peatöö toimus sektsioones, milliseid oli 15: 1) abiteadused, 2) esialajugu ja arkeoloogia, 3—4) vana ajalugu, 5) keskaeg ja Bütsants, 6) uus aeg, 7) Ameerika ja Kauge-Ida ajalugu, 8) usu- ja kirikuajalugu, 9) õiguse ja institutsioonide ajalugu, 10) majandus- ja sotsiaalajalugu, 11) teaduste ja kirjanduse ajalugu (selle hulgas eri

koosolek arstiteaduse ajaloo jaoks), 12) kunstiajalugu, 13) ajaloo metodoloogia, 14) ajaloo õpetus, 15) Põhjamaade ajalugu. Kongressi juhatajaks valiti H. Koht, abideks kõigi nende maade esindajad, kes olid saatnud kongressile üle kümme isiku, nende seas Saksamaa poolt H. Oncken, Prantsusmaa poolt G. Glotz, Inglismaa poolt H. Temperley, Nõukogude-Vene poolt M. Pokrovski.

On absoluutselt võimata käesolevas peatuda kõigil tähtsamail ettekandel, mis Oslo kongressil peeti: moodustab ju teemide loend ise juba üle 40-leheküljelise brošüüri ja ettekannete resümeed trükitusena — mahuka kõite. Seetõttu piirdun vaid mõningate näidete esitamisega, eriti nüüdise aja aktuaalse huviga probleemide, mis kongressil leidsid rõõmustaval viisil suurt tähelepanu, käsitluste alalt.

Terve seeria ettekandeid oli pühendatud rahvusküsimusele, kusjuures selgitati rahvuse mõiste eri varjundeid, rahvuste probleemi arengut ja rahvusliku teguri tähtsust eri ajaloo perioodidel, rahvuse vahekorda riigi ja klassiga j. m. Rahvaste elu moodustab mitmepalgelise nähtuse, mitmetahulise, komplitseeritud eseme, mille eri külgi — poliitilisi, sotsiaalseid, rahvuslikke — tavaliselt kalduetakse pidama üksteisest sõltumatuiks ja oma arenemiskäigus iseseisvaks. Tõepoolest on aga sidemed nende ühiskondliku organismi eri avaldumisaspektide vahel õieti tiheda ja püsiva ilmega, nii et nende vahel toimuvad alalised vastastikuse mõjutuse protsessid. Sääraseid protsesse käsitles kongressil H. Koht kahes ettekandes, mis said erilise tähelepanu ja tunnustuse osaliseks. Esimene neist oli pühendatud „natsionaalse idee internatsionaalsuse“ tõestamisele. Jälgides rahvusliku idee arengut kõige uuemal ajal, näitas Koht, et selle juured ulatuvad valgustusaja poliitilisse ideestikku. Teataval ühetaolisel poliitilisel aluspinnal arenenud rahvusidee paralleelselt mitmes eri maas — näit. Norras, Poolas ja Põhja-Ameerika Ühendriikides — peamiselt valgustusaja ideestikult, eriti Rousseau rahvasuvereniteedi mõistelt saadud mõjutuste tagajärjel. Kõikjal soodustanud radikaalne ja demokraatlik poliitiline ideoloogia rahvusliku teadvuse tõusu. Rahvuslik iseteadvus olevat tihedate sidemetega seotud rahva vabadusega ja mõlemad nähtused mõjutavat teineteist vastastikku, nagu seda tõendavat m. s. ka Norra ajalugu 1814. a. ümber. XIX sajand olevat samavõrra demokraatliku mõtte kui ka rahvusliku mõtte sajand ja mõlema mõtte ühendus olevat rahvusvahelise iseloomuga nähtus, mis esinenud enam-vähem ühetaolisel kujul mitmeis mais.

Teises ettekandes valgustas Koht rahvuse idee vahekorda klassivõitluse ideega, püüdes tõestada paradoksaalsena kõlavat väidet, et klassivõitlus aitavat tunduvalt kaasa rahvusliku tunde tõusule laiemais rahvamasides ja järjelikult olevat üks tugevamaid tegureid rahvuste kujunemisel. Mitte kõik põhimõtete võitlused ei olevat kõneleja arvates klassivõitlused: tõelist klassivõitlust võivat arendada ainult rõhutatud klassid, välja astudes privilegeeritud ülemklasside vastu. Säärast võitlust võib leida kõige vanemaist ajast alates, sageli küll ühenduses mitmete teissuguste motiividega (plebejid, hussiidid). Kõneleja tõendas paljude näidetega, kuidas klassivõitlus alguses küll killustab rahva teravasti üksteisest eraldatud kihtideks, kuid paneb samal ajal alamad rahvakihid liikuma, kasvatab neis iseteadvust ja vastuvõtlikkust kultuurile. Sellega aitab ta aga kasvatada ka nende kihtide rahvuslikku teadvust ja viib nad rahvuslikule ärkamisele. Kõigi

selle tagajärjel muutuvad laiemadki kihid üldrahvusliku kultuuriorganismi aktiivseiks liikmeiks, mis asjaolu aitab tähtsal määral suurendada vastava rahva sisemist ühtekuuluvust ja ühes sellega vastupanujõudu igasuguse välise surve vastu.

Näiteks kujunes Norra talurahval sotsiaalse ilmega rahutuste keerises keskaja lõpul ja uue aja alguses eriline ühiskondlik mentaliteet — klassiteadvus, kuid viimase mõjul kasvas ka Norra talupoegade rahvuslik iseteadvus, nii et nad osa võtsid Norra vabadusliikumisest a. 1814 ja hilisemal ajal. Prantsusmaal valmistasid talurahva rahutused Louis XV ja Louis XVI ajal Suurt Revolutsiooni ette, mille üheks tagajärjeks oli prantslaste rahvusliku tunde võimuse tõus. Sotsiaalne revolutsioon Venemaal ei murdnud ainult tsaarivõimu ja aadlivalitsuse, vaid tema tagajärjel saavutasid ka seni rõhutamata Vene väikerahvad kultuurilise iseseisvuse, näit. oma keele tarvitamis-õiguse kooles, kirjanduses ja ametiasutis. Kui proletariaat algab visamat klassivõitlust oma kihihuvide eest, tõmmatakse see uus tõusev rahvakiht üldrahvuslikust kultuurist osasaamise, nii et ta kergemini hakkab hindama ka selle vaimseid väärtusi. Saksamaal pidas Bismarck kestvat võitlust sotsiaaldemokraatidega, kuulutades nad oma rahva ja isamaa vaenlasteks. Õigupoolest olid aga sotsialistlikud rahvakihid ühendatud Saksamaa kõige kindlamad toed ja ajasid hiljemini riigitüürile pääsedes laitmatult rahvuslikku poliitikat.

Samuti äratas teenitud tähelepanu H. O n c k e n i vormipeen ettekanne Saksa vaimseist mõjudest Euroopa rahvuslikes liikumises XIX sajandil, milles täiendusena Kohti kõnelede järgiti saksa filosoofilise mõtte mõjutusi Euroopa natsionaalsele püüdele. Ka Onckeni arvates toimunud rahvaste kujunemine Euroopas tihedas ühenduses üldiste vaimsete liikumistega. Juba reformatsioon mõjutanud tunduvalt kultuurivaeseid rahvusi. Nüüdisaja rahvuslikel liikumistel olevat olnud kaks juurt: 1) rahvasuvereniteedi idee, 2) saksa mõtteilmast lähtuv suurem huvi rahvuse vastu ja selle sügavam käsitlus. Viimase mõjul hakatud rahvuses nägema elavat organismi, mis loob rea kultuuriavaldusi — keele, luule, kumbed j. m. Herderi, Fichte, Hegeli ja saksa romantikute ideed ei jäänud peatuma Saksa pinnale, vaid mõjutasid viljakalt čehhide, serblaste, poolakate, ungarlaste ja soomlaste rahvuslikku aatlemist ja rahvustunde arengut. Isegi venelaste filosoofilise natsionalismi (Solovjeff) juured ulatuvat tagasi romantikuteni ja Schellingini. Kõigi nende rahvaste juures seisnud rahvuslik mõte, hoolimata erinevusest eri rahvaste vahel, teatavas internatsionaalses siduvuses ja omanud ühiseid juuri. Needsamad vaimsed jõud, mis oma poliitiliste tagajärgedega on rahvaid aidanud eraldada üksteisest, omavat ikkagi omavahel palju ühist ja siduvat. Nii leidis Oncken samuti kui Koht kõige uuema aja rahvuslikes liikumises teatavaid ühendavaid jooni, mis pehmedavad sellele liikumisele omast kalduvust kõrgile enda ülihindamisele, rahvuslikule upsakusele ja eksklusiivsele teistest eraldumisele.

Abiteaduste sektsioonis oli üks koosolek tervena pühendatud rahvusküsimuse ajaloole. Seal peetud viiest ettekandest väärivad mainimist eriti kaks. Varssavi professor T. W a l e k - C z e r n e c k i käsitles rahvusküsimust vanal ajal ja püüdis selgitada, kas antiik-aeg üldse tundis rahvaid nüüdisaja mõttes. Ta leidis, et allikate vähesuse tõttu olevat raske kindlaks teha, kuivõrra antiiksed riigid kujunesid puhasrahvuslikul alusel ja

kuivõrra poliitilised formatsioonid kaasa aitasid rahvaste kujunemisele. Ikka olevat kindel, et vana aja kõige kestvamad ja hiilgavamad riigid, näit. Egiptus, olevat olnud rahvusriigid ja et rahvuslik tunne olnud juba sel ajajärgul riikide säilitamise ja arendamise tähtsaim element. Ka kuulunud kõik originaalsed antiik-aja kultuurid rahvuskultuuride hulka. Natsionalismivastased voolud — kosmopolitism ja internatsionalism — tekkinud võrdlemisi hilja ja pääsenud võidule alles Rooma riigis. Lõpuks püstitas kõneleja huvitava probleemi: kuivõrra on antiikse tsivilisatsiooni langemine tingitud rahvuslike vahede nivelleerumisest kreeka-rooma kosmopoliitlikus kultuuris. Teine Varssavi ülikooli professor M. H a n d e l s m a n n jälgis oma ettekandes rahvusidee osa keskaja ajaloos, peatudes eriti varemalt keskajal. Sel ajastul polnud kujunevail Euroopa rahvail kaua oma nime ja domineeris geograafiline terminoloogia: *regnum, imperium, ducatus*. Üldisemaid nimetusi — Germania, Gallia, Anglia, Polonia — hakkas esimesena tarvitama paavsti kuuria. Alguses kujunes keskajal teatav provintsi-patriotism, mida aitasid õhutada ühised lokaalsed pühakud ja ühine senjööri dünastia. Prantsusmaal hakkab X sajandist alates, mujal hiljemini, arenema mingi *esprit supraprovincial*, kuid veel kaua koeksisteerib kohalik patriotism arenevate tsentripetaalsete jõudude kõrval. Lõpuks kujuneb keskaja viimaseil sajandil, eriti laiaulatuslikumate sõdade tagajärjel, teatav *nationalité d'État*, millest keskaeg enam kaugemale ei jõuagi.

Esimest korda olid Oslos rahvusvahelise ajalookongressi päevakorda võetud ka ajaloo õpetamisega seotud küsimused, millele arutamise jaoks oli loodud isegi eriline sektsioon. Oslo lütseumi lektor Sigurd Höst käsitles huvitavas ettekandes ajaloo õpetamisega seotud meetodilisi rakusi. Kaua domineeris ajaloo õpetamisel puhaspoliitiline seisukoht ja õpetuse peasisu moodustas teatava arvu tähtsaks tunnustatud poliitiliste faktide omandamine. Ei ole ime, et ajaloo õpetus seejuures sageli laskus viljatuks verbalismiks, mis palju ei suutnud pakkuda õpilaste üldisele arenemisele. Ühes ajaloo teaduse arenguga pragmaatilisest geneetiliseks muutus pikapeale suurte pedagoogiliste võitluste järel ka ajalooõpetus, saades oma sisult seotumaks, ideederikkamaks ja sellega teaduslikumaks. Kuid uus suund sisaldab omakord erilisi hädaohte, sest nüüd jälgitakse peamiselt nähtuste loogilisi sidemeid ja asetatakse esikohale üldistused, mille tagajärjel õpetus vaesub sisult ja ähvardab muutuda mingiks ajaloofilosoofiaks. Nüüd püütakse ainult seletada sündmusi, mitte enam neid näha. Sõdade käsitlus, mis ennemini seisis võimalikult suure lahingute-arvu pähetuupimises, muutub nüüd ainult põhjuste, tagajärgede jne. loendamiseks, sellega kahvatuks abstraktsiooniks, ilma konkreetse sisuta valemiks. Eriti tuleb aga see abstraheriv tendents nähtavale institutsioonide ajaloo käsitlemisel. Nii on ajalooõpetuses kujunemas uus verbalism, mis ei ole vähem hädaohtlik kui endine, sest abstraktsete mõistete taga ähvardavad kaduda elavad inimesed, kes aga siiski teevad ja kannavad ajalugu. Höst tunnustas tarvilikuks leida mingi kesktee mõlema äärmuse vahel ja rõhutas, et noorsoole olgu ajalugu ikkagi *la grande épopée*.

Patriotismist ajaloo õpetamisel pidi kõnelema vanameister A. Aular d Pariisist, kuid ei pääsenud enam varitseva surmahaiguse tõttu kongressile. Selle eest peeti kaks silmapaistvat ettekannet ajaloo ja rahvaste lähendamise aktuaalse küsimuse üle, neist huvitaval kombel üks sakslase, teine

prantslase poolt, kes mõlemad siiski asusid täiesti ühistel seisukohtadel. Berliini professor Fr. C a u e r nõudis, et iga ajalooõpetaja peab vankumatault seisma ajaloolise tõe teenistuses, isegi neil juhtudel, kui teatavad tõsiasjad on vähe-kasulikud oma rahvale ja kasulikud mõnele võõrale rahvale. Ajaloo õpetamisest tulevad igasugu kitsasnatsionalistlikud vaatekohad karmi käega eemaldada ja objektiivne ajalooline tõde nende asemele asetada. Ajaloo õpetaja ei tohi õpilastesse edasi kanda oma rahvale meelepäraseid illusioone, vaid nad järgi proovima ajaloolise kriitika lõikenoaga ja siis kõlbmatuina kõrvale heitma. Ühise sihi — tõe — teenimine peab ühendama kõigi maade ajaloolasi. Õieti arendatud ja vajaliselt kõrgele tasapinnale viidud ajaloo teadus ei lahuta rahvaid, vaid ühendab nad vastastikusel ühistõös ja võimaldab neid üksteist mõista ja õiglaselt hinnata. Neid mõtteavaldisi täiendas hoogsas ja elavas ettekandes ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee üldsekretär L h é r i t i e r. Ka tema rõhutas, et teaduspärane ajalugu peab lähendama rahvaid ja aitama kindlustada rahu. Kaa on ajalugu olnud teadlikult subjektiivne teadus ja kirjutatud tavaliselt à thèse. Sellisena on ta peamiselt käsitletud poliitilisi võitlusi rahvaste ja ühiskondlike võitlusi klasside vahel, äratades sellega kirgi ja õhutades vaenu. Kuid poliitilise ja sotsiaalse ajaloo kõrval peab kujunema mingi kõrgem ajaloo haru — *histoire intégrale*, mille objektiks on inimkonna kultuuri kõrgemad positiivsed avaldised. Ka tuleb rahvaste ja riikide kõrval tähelepanelikumalt tundma õppida teisigi kultuurilisi ühikuid, nii suuri (näit. Orient) kui ka väikseid (provintsid, linnad j. t.). Objektiivse ajaloo teadusena on see integraalne ajalugu vast kuivem ja külmem senisest sotsiaalpoliitilisest ja rahvuslikust ajaloost; kuid ta seisab kindlamini tõe teenistuses ja moodustab tähtsa ühendava jõu. Säärane ajaloo teadus suudab seepärast paremini täita kasvatuslikke ülesandeid: positiivse kultuuriloomingu tundmaõpp ja üldiste kultuurivarade kujunemisloo vaatlemine lähendab rahvaid üksteisele ja kindlustab sellega rahu. Hõsti poolt selle küsimuse kohta esitatud resolutsioon, mis nõuab, et ajalooõpetus peab seisma humaansuse idee teenistuses ja rahvaid õpetama üksteist paremini tundma ning üksteisest aru saama, võeti sektsioonis ühel häälel vastu.

Uusi avaramaid perspektiive avasid kongressil veel mitmedki ettekanded. Mainiksin näit. praegusaja ühe tuntuma ajalooourija, belglase H. P i r e n n e ' i huvitavat kõnet „Islami ekspansioon ja keskaja algus“, milles ehtprantsusliku vaimukuse ja hiilgava kõneosavusega edasi arendati juba Brüsseli kongressil sama autori poolt avaldatud mõtteid keskaja algusmomendi kohta. Pirenne väitis, et rahvaste rändamine ei olevat toonud suuremaid muutusi Rooma keisririigi aja maailmasüsteemi: nii majanduslikul, kui ka sotsiaalsel ja vaimsel alal olnud maailm Rooma riigi langemise järel veel mitme sajandi jooksul orienteeritud Vahemere suunas samuti kui Rooma riigi ajalgi. Alles araablaste vallutusretked purustanud VIII sajandil vahemereäärse majandusühiku ja teinud Lääne-Euroopa läbikäimise Bütsantsiga senisest tunduvalt raskemaks. Selle tagajärjel nihkunud Euroopa elu raskuspunkt põhjapoole ja germaanlaste mõju ning tähtsus kasvanud märksa. Seepärast olevat otstarbekohane alata keskaega Karolingide ajaga, mil tulnud juba teravamalt nähtavale senise vahemereäärse süsteemi purunemise tagajärjed. Õieti väärtusliku ettekandega esines ilma kuulus Wiini medievist A. D o p s c h teemi üle „naturaalmajandus ja raha-

majandus maailmaajaloos“. Ka tema arvustas terava kriitika ja suure eruditsiooniga üht seni tunnustatud periodiseerimisskeemi, kuid mitte üld-
vaid majandusajaloo alalt. Ta näitas, et tavalised majandusajaloolised
periodiseeringud ei suuda kaugeltki katta ajaloolist tõelikkust kõigis selle
intensiivses ja ekstensiivses mitmekesisuses. Näit. olevat ekslik arvata, et
säärased majandussüsteemid, nagu naturaalmajandus ja rahamajandus,
oleks teineteisele kronoloogiliselt järgnenud. Need süsteemid on alates
kõige vanemaist ajast eksisteerinud kõrvuti, kusjuures nende vahelised
vahekorrad on omanud eri aegadel kõige mitmekesisemat iseloomu, vastavalt
maa geograafilisele asendile ja loodusrikkusele, tema riiklikule organisat-
sioonile ja ta majandustehnika seisundile teataval ajajärgul. Mainiksin
veel tuntud Varssavi klassilise filoloogi Th. Zielinski kaht huvitavat
ettekannet. Neist käsitles üks antiik-aja ja nüüdisaja inimese erinevusi,
tõestades kirjandusest, filosoofiast j. m. kogutud näidete varal, et antiik-
aja inimeses domineerivad intellektualistlikud, nüüdisaja inimeses — volun-
taristlikud jooned, ja rõhutades, et tuleb hoiduda nüüdisaja teadvuse pro-
jekteerimisest antiik-aega. Teine Zielinski kõne oli pühendatud kreeka ja
heebrea historiosofia võrdlusele ja jälgis viimaseil sajandeil enne Kristust
populaarseid kreeka ja heebrea ajaloo filosoofilisi mõisteid — progressi,
tsükli, palingeneesi ja pärispatu ideid. Mõlemad esitised veetlesid kuula-
jaid sellele teadusmehele omaste laiajooneliste sünteetiliste konstruktsiooniga,
vaimukate ja omapäraste paralleeljoonte tõmbamisega nähtuste vahel,
milledel pealiskaudselt vaadates omavahel väga vähe ühist, ning ühtlasi
kunstipärase, täiuslikult küpse vormiga.

Õieti tähelepanuväärt ettekandega „Anormaalsed tegelased Prantsuse
revolutsiooni ajal“ esines Prantsuse arstiteaduse ajaloo seltsi üldsekretär
Laiguel-Lavastine. Ta väitis, et revolutsioonide uurimisel võivad
arstid pakkuda ajaloo uurijaile tähtsal määral tuge, sest igasugu anormaalsed
isikud, eriti paranoikud, leiavad revolutsioonide keerises kohase keskkonna
enda patoloogilist laadi sotsiaalseks aktiveediks. Ka Prantsuse
revolutsiooni tegelaste juures on mõned uurijad — H. Taine j. t. — leid-
nud teatavaid mentaalseid puudusi. Kuid seni ei olnud ajalooliste nähtuste
valgustamisel kasutatud kliinilisi vaatlusi, mis kogutud arstiteadlaste-
spetsialistide poolt. Nüüd on Pinel, Esquirol j. t. soovitanud revolutsioonide
uurimisel kasutada n. n. psühiatrilisajaloolist meetodit. Seejuures
lähtutakse isikuist, keda omaaegsed parimad spetsialistid tunnustanud pato-
loogilisteks, ja jälgitakse nende psüühilise ja sotsiaalpatoloogilise teotse-
mise mõju mõningas revolutsiooni-aja sündmuses. Siin ilmneb, et nende
hingeelu puudused just soodustavad nende teotsemist revolutsiooni-aja
kirgedest ja affektidest juhitud momentidel, ja et suure iseteadvusega,
uhke ja kergesti haavuva iseloomuga ja paraloogilise mõtlemisviisiga isikud
neil ajal kergesti juhivad avalikku arvamist ja saavad äärmiste rühmituste
keskusteks. Kõneleja illustreeris oma arutlusi huvitavate näidetega Prant-
suse revolutsiooni ajaloost.

Kaks Prantsuse uurijat, tuntud majandusajaloolane P. Boisson-
nade Poitiers'st ja A. Charliat Pariisist käsitlesid oma ettekandeis
Prantsusmaa ja Põhjamaade, eriti Norra, majanduslikke suhteid, peamiselt
XVII sajandil. Eriti väärtuslik oli üks neist ettekandeist, mis andis kujuka
ülevaate sellest, kuivõrra palju seni väga vähe tuntud materjali sisaldavad

Põhjamaade ja Prantsuse kaubanduslike suhete kohta Prantsuse, Belgia j. t. maade mitmesugused arhiivid. Põhjamaade ajalugu käsitlevaist ettekandeist väärib eriti mainimist veel Helsingi ülikooli professori J. J. Mikola esitis „Vene kroonikad Põhjamaade keskaja ajaloo allikana“, milles anti kujukas ülevaade Vene ajaraamatuis leiduvaist andmeist Soome, Norra ja Rootsi keskaegse ajaloo kohta (ära trükitud „Historiallinen Aikauskirja's“ 1928, nr. 3, lk. 181—189).

Teatavat tähelepanu tõmbasid endale Oslo kongressil ka Nõukogude-Vene ajalooteaduse esindajad. Neist kõneles tuntud „Vene ajaloo“ autor, Kommunistliku Akadeemia liige M. Pokrovski Vene absolutismi tekkimisest ajaloolise materialismi seisukohalt. Kodanlised ajaloolased nägid Vene tsarismis riigi huvides teostatavat sõjalist diktatuuri ja Vene riigis — väljaspool klasse asuvat organisatsiooni. Seevastu väitis Pokrovski, et tsarism olevat seisnud kaubanduskapitali teenistuses ja kindlustanud kauba- teed Euroopast Aiasse. Vene kaubanduslik kapital olnud samal ajal tihedas liidus suurmaaomandusega: Moskva riik saanud kaubandusest oma *raison d'être*'i ja feodalismilt oma poliitilise vormi. Eriti huvitav oli Moskva ülikooli noore enamlike professori N. Dubrovski ettekanne „Talurahva liikumine Venes XX sajandil“, mis andis peamiselt politsei- ülemate ja kuberneride aruannete põhjal statistiliselt läbitöötatud ja mit- mete diagrammidega ning tabelitega illustreeritud sisuka ülevaate Vene talurahva rahutusist käesoleval sajandil kuni enamlaste võidulepääsuni. Erilist rõhku pani kõneleja liikumise seadusepärasuse selgitamisele, jälgides nende rahutuste sõltuvust Vene küla majanduslikust ja õiguslikust seisun- dist, liikumise poliitilisi ja majanduslikke erivorme ja selle sidet tööstus- proletariaadi liikumisega ning vahekorda üksikute poliitiliste parteidega. Dubrovski kõne pakkus kujuka näite Nõukogude-Venes harrastatavaist katseist rakendada ajaloolismaterjalistlikku ja statistlist meetodit ajaloo- liste seaduspärasuste uurimisse.

Eeltoodus oleme võinud peatuda ainult mõnel üksikul, ajalooliste teaduste VI rahvusvahelise kongressi kirevast hiiglalavastusest väljahaaratud erimomendil. Hoolimata kongressi korralduses ja töökäigus ilmsiks tulnud mõningaist vähemaist puudusist tuleb kongressi positiivset tööd igal juhul kõrgelt hinnata. Norra erapooletul pinnal, Norra ajaloolaste kui „ausate vahemeeste“ („ehrlige Makler“, nagu neid iseloomustas H. Oncken ühes intervjuus) korralikul vaheltsõbitusel ja osaval juhatusel sai ajaloouurijate rahvusvahelise koostöö idee Oslo kongressil tugeva tõuke. Ühine töö loo- vate positiivsete ülesannete kallal tõi seni vaenulikkude maade ajalootead- lased üksteisele lähemale ja aitas vähendada nende vahel valitsenud umb- usklikest. Küll oleks naiivsus arvata, nagu suudaksid inimsust ja ühis- tunnet rõhutavad kongressi resolutsioonid korraga ajaloolaste perest täitsa kaotada vana haputaigna, mida ka kongressil võis mõnel juhul märgata. Siiski märgitseb kongress, kus elavalt kajastusid ka meie aja aktuaalsed probleemid, suurt sammu edasi ajalooteaduse asetamises nüüdisaja inim- konna kultuuriliste üldhuvide teenistusse. Samuti ei tohiks ka kongressi praktilist tähtsust ajaloouurimise ühisürituste organiseerimisel liig madalalt hinnata. Kongressil vastuvõetud 22 resolutsiooni andsid rea sihtjooni mõ- ningate tähtsate probleemide (paavstlus keskajal, pangad, krediit ja rahan- dus uuel ajal, valgustatud absolutism j. m.) selgitamisele rahvusvaheliste

uurimiskomisjonide kaudu paljude maade uurijate koordineeritud ühistöö läbi. Ka võib ajaloolaste rahvusvaheline keskkoondis Oslos esiletulnud ajaloouurijate üksmeelele tugeses nüüd seda suurema energiaga jätkata oma laialiste kavatsuste elluviimist.

P. Treiberg.

Varia.

Olaf Welding, Beiträge zur Geschichte der Familie Hoffmann in Estland, Tallinn 1828, 167 lk. + 2 tabelit.

Nagu raamatu nimetus näitab, on meil siin tegemist peamiselt ühe perekonna ajaloo ja seetõttu teosega lähemalt tutvumata tekib arvamine, et see võib huvitada ainult sugukonnauurijaid. Raamat pakub siiski huvi ka laiemale lugejaskonnale, esijoones Narva ajaloo harrastajale, sest siin leidub üsna suurel määral XVII, XVIII ja XIX sajandi Narva ajaloo türed andmeid, mis rajandvad väga sageli seni kasutamatul arhiivmaterjalil. Viimasele juurdepääsu hõlbustajaks autor ise tänuga nimetab Narva linnaarhivaar Ed. Dieckhoffi.

Balti-saksa perekondade ja sugukondade ajalugusid on ilmunud juba rohkesti, eriti endiste aadlisugukondade omi. Sel alal ilmus omal ajal Baltimaal aastaraamatki (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik), edasi on väljastatud rida sugukondade ajalugusid, ürikute-kogusid ja kroonikaid. Ka Hoffmanni perekonna teiste harude üle on juba varemini ilmunud uurimus, käesolev teos käsitleb aga Saksimaalt a. 1727 Narva kulgenud soolliiget Johann Siegfried Hoffmanni ja ta järeltulivaid põlvi, kusjuures neist mõni ulatub Tallinna ja mujalegi. Puhtalt sugukonda käsitlev osa on nähtavasti koostatud põhjalikult läbitöötatud andmete alusel ja pakub põlvest põlve detailseid pilte sugukonna-liikmeist. Mitte üksi Hoffmanni perekond, vaid ka teised, kes olid Hoffmannitega suguluses, esinevad raamatus, näiteks Boismannid j. t. Mis aga puutub autori poolt antud ajaloolisse raamistikku ja üksikute isikute teotsemisega ühenduses ettetulevate asjaolude selgitamisse, siis pole suudetud siin küllalt kindlalt esitatud materjali-hulgast jagu saada, mille tõttu puudub ülevaatlikkus ja esineb kordamisi.

Raamatule tähtsust lisandab asjaolu, et siin on antud sissejuhatuses ülevaade XVII sajandi lõpust umbes XIX sajandi keskepaigani Narva elust ja ta administratiivsest kujunemisest, mis trükitud kirjanduse kõrval põhjeneb ka arhiiviteateile. Eriti on tervitatav, et autor annab meile pildi Narva administratiivse ühiku kohta, millist küsimust on seni iseäranis vähe käsitletud XVII sajandi lõpu ja XVIII sajandi kohta. Peajooneliselt, kuid ülevaatlikult selgub siit Narva magistraadi koostuvus ja tema funktsioneerivad asutised mitmesuguste kohtute ning kolleegiumide näol. Samuti leiame Hoffmanni perekonda käsitlevas osas pea igal leheküljel suurema või vähema huvitavusega märkmeid ja andmeid, mis uut lisavad Narva ajaloo eriküsimustesse. Üldse on autor väga suure usinusega kogunud andmeid, ja mitte ainult Narva linnaarhiivist, vaid ka Narva ja Tallinna kirikuraamatuid, Tallinna linnaarhiivist, Estländische Litterarische Gesellschafti kogust, E. V. Keskarhiivist ja mujalt. Nii viisi on raamatusse paigutatud väga palju arhiivmaterjali, millest osa on ka täiel kujul toodud (lisandises). Kuid tundub, et autor, nagu juba öeldud, kohati pole suutnud kogu materjali korraldada küllalt ülevaatlikult. Suure materjalikoguna on raamat eriti hinnatav, autori iseiseiv arfaluus ja järeldused tunduvad aga nõrgemad ja nagu kaovad esitatud ainehulgasse. Autor asjaarmastaja genealoogina pole tahtnudki vist ajalooliselt mingit erilist teaduslikku uurimust sooritada.

Mis puutub tsiteeringusse, siis ei ole autor alati olnud järjekindel arhiivimaterjali asukoha märkimises. Teatava puudusena on mainitav ka, et autor, koostades raamatus tehniliselt hästi õnnestunud avaldatud piltide ja plaanide loendi, ei tee seda kasutatud kirjanduse ja arhiivmaterjalide-kogustikkude suhtes, mis oleks kergendanud ülevaadet kasutatud allikaist.

Need üldjoonelised märkused ei vähenda aga raamatu väärtust materjalikoguna, mis eriti Narva kohta sisaldab huvitavaid andmeid.

O. L.

1928. aastal hakkas Mihkel Neumann poolt korraldatud teos „Kuuda Seminar ja tema kasvandikud“ vihkkude kaupa ilmuma. Seni on ilmunud kaks vihku. Neist sisaldab esimene vihk Kuuda seminari lühikese ajaloo, kuid ka Kuuda seminari kasvandikkude elulookirjeldusi ja pilte, teises vihkus on jätkatud Kuuda seminari kasvandikkude elulooliste andmete trükkimist ja nähtavasti saab see jätkuma ka järgnevais vihkkudes. Seminari kasvandikkude elulood pole toodud tähestikulises järjekorras, vaid seminari õpilaste lendude kaupa.

Teos on plaanilt ebaloogiline ja järjekindlusetu, käsitlusviisilt sageli naiivne ja ebatäpne. Nii tuleb teost sellest seisukohast hinnates pidades täiesti ebaõnnestunuks. Eriti kahju on ka, et autoril puudub üldse vajaline meetodiline kool ja hindamisviis. Kuid ehkki see teos Kuuda seminari ajaloo ja tema kasvandikkude elulugude süstemaatilise käsitlusena tuleb tunnustada ebatäpset, ei või siiski tunnustamata jätta, et sel teosel ikkagi on mõnesugused väärtused, mis sisalduvad rikkalikus, olgugi ebasüstemaatiliselt korraldatud tooresmaterjalis, mis siin edasi antud: need on Kuuda seminari kasvandikkude eluloolised andmed, mis sageli sisse saadetud asjaosaliste isikute eneste poolt. Mõned neist on lühikesed, kuid teised selle eest seda pikemad; paljudes neis kajastub meie vanade „koolmeistrite“ mõtte- ja arusaamisviis ning elutarkus. Kahtlemata leidub neis õige ohtralt andmeid meie lähema mineviku haridus- ja kooliolude kohta. Peaaegu iga elulugu, kui see vähegi pikemalt edasi antud, moodustab väikese eludraama, jutustades raskeist eluvõitlustest. Palju on nende koolmeistrite hulgas olnud tahte- ja teovõimsaid inimesi, kes visalt on võidelnud eluraskustega esimesist eluaastaist alates kuni vanaduse päevini või surmani. Nende inimeste juures on ikka mõõduandev olnud tahte- ja elujõud, sest muidu poleks nad suutnud teha oma tööd niivõrra kitsastes oludes, võideldes saksa- või venemaise kooliülemusega ja sattudes sagedasti hõõrumistesse oma valla rahvaga. Saksastamise ja venestamise hädaoht ja sellega kaasaskäivad raskusi said need meie vaimuelu pioneerid — rahvakooliõpetajad — õige valusasti tunda. Paljud endised Kuuda seminari kasvandikud on pidanud ebasoodsate tingimuste tõttu hiljemini loobuma oma valitud elukutsest ja siirduma teistele ametialadele. Sageli hakkasid nad vallakirjutajaks, missugust ametit nad õige tihti pidasid esialgu õpetaja ameti kõrval.

Võrdlemisi õige palju on hakanud ka põllumeesteks, jõudes siin iseseisvamale elujärjele: olid nad ju maalt pärit, juba enne seminari astumist põllutööga harjunud ja samuti seminaris õppides, eriti seminari kestvuse esimesil ajal, nähtavasti enam koormatud raske majapidamistööga koolitalus kui õppimisega, nii et nad vahete vahel, kiiremate töö perioodide ajal pidid aega õppimiseks otse varastama. õppides heina koorma taga käies ja mujal Neil põhjusil vääril käesolev töö huvitavate kultuurilooliste materjalide koguna igatahes tõsiselt tähelepanu.

H. S.

V. a. „Ajaloalise Ajakirja“ toimetusele.

Palume Teie lugupeetud ajakirjas lahkesti ruumi lubada alljärgnevale üleskutsesle.

Akadeemilisel Ajaloo-Seltsil on praegu käsil prohvet Maltsweti (Juhan Leinbergi) kohta käivate materjalide kogumine nende väljaandmise otstarbel. Seltsi juhatus pöördub kõigi poole, kel leidub mingeid kirju, pilte või muid trükkimata ja trükitud materjale või mälestisi Maltswetist, palvega neid temale kasutamiseks saata. Eriti tänuiliks oleks seltsi juhatus käsikirja „Prohvet Maltsweti kolm viimast eluaastat“ ära kirja eest. Mainitud käsikirja on Ed. Wilde teatel (vt. tema „Prohvet Maltswet“, lk. 735, äärmärkus) J. Freymann'i koostatud, keda aga seni pole läinud korda leida. — Saadetised palutakse aadressida Akadeemilise Ajaloo-Seltsi büroole (Lai t. 35, Tartu).

Kõige austusega Akad. Ajaloo-Seltsi esimees: P. TREIBERG.

Kirjatoimetaja: H. OTTENSÖN.

Õiendus.

„Ajaloalise Ajakirja“ nr. 3, 1928. a. ilmunud kirjutise „Saksa ordu saatkond Peeter I-se juurde aastal 1721“, 4. osas, lk. 144 esimese ja teise lause vahele tuleb paigutada järgmine lause:

Mööda minnes mainitakse ainult H. v. Bruiningki ettekandes, vt. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1909, Riga 1910, lk. 74—75, Waldecker von Kempti saatkonda ja Peeter I-se vastuse sisu.

Vastutav toimetaja: P. Treiberg.

Väljaandja: Akadeemiline Ajaloo-Selts.

H. Laakmanni trükk, Tartu 1929.

Tellige kuukirja

Eesti Kirjandus

1929. aastal 23. aastakäik.

Ilmub 12 numbrit aastas à 4½—5 trükipoognat (72—80 lk.) piltide ja lisadega, millest eriti nimetada:

Arno Raag: Elisabeth Aspe.

Koidula kirjad omakseile 1873-1886.

Eesti raamatute üldnimestik, alates 1924. a.

Viimane sisaldab kuudekaupa kõik Eestis ilmunud raamatud, brošüürid, ajalehed ja ajakirjad ning Venemaal ilmunud eestikeelsed raamatud. Eritiselt tähtis raamatukogudele.

Kuukirja toimkonda kuuluvad: *Joh. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen, O. Loorits, Jul. Mark, J. Mägiste, E. Nurm, A. Saareste, F. Tuglas.*

Tegev ja vastutav toimetaja **Joh. V. Veski.**

Igas numbris pikemad kultuuriloolised kirjutised ja arvustused uueimate raamatute kohta. — Viimastel aastatel on kaastööd teinud: Mag. Joh. Aavik, prof. W. Anderson, mag. A. Anni, Paul Ariste, prof. A. R. Cederberg, prof. Stefan Csekey, prof. M. J. Eisen, K. Ehrmann, J. Elken, dots. Villem Ernits, Ed. Hubel, dr. med. E. Jannsen, A. Jürgenstein, prof. Lauri Keitunen, R. Kleis, prof. Kaarle Krohn, Albert Kruus, A. Kruusberg, Erik Laid, M. Lepik, Joh. Libe, Otu Liiv, Bernhard Linde, dr. O. Loorits, K. Lumiste, dr. med. A. Lütis, dr. I. Manninen, prof. Julius Mark, H. Nasso, Karl Mihkla dr. Julius Mägiste, D. Paldi, A. Palm, Fr. E. Paas, J. Pert, F. Pettai, dr. A. Pezold, H. Prants, F. Puksov, Elmar Päss, Arno Raag, Ilmar Reiman, V. Ridala, Artur Roose, G. Ränk, G. Saar, prof. A. Saareste, mag. Joh. Schwalbe, dots. H. Sepp, prof. E. N. Setälä, prof. O. Sild, M. Sillaots, R. Sirge, prof. Gustav Suits, A. Säärts, Bernhard Sööt, K. E. Sööt, lektor. J. V. Veski, lektor Elemér Virányi, J. Virula, P. Voolaine j. t.

Tellimishind: 4 kr. aastas, 2 kr. poolaastas, 1 kr. vee-randaastas. Üksiknumbreid müügil ei ole.

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised, ajakirjanduse kontorid, paremad raamatukauplused, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed ja väljaandja Eesti Kirjanduse Selts, Tartus, Lai tänav 35, telefon 6-01.

„Eesti Kirjanduse“ varemad aastakäigud on müügil otsas. Saada on veel aastakäike 1918—1924 à 3 kr. 60 s. ja 1925—1928 à 5 kr. aastakäik. Nahkköites 1 kr. 75 s. kallim. Üksiknumbreid 1906. aastast peale à 40 senti.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

jatkab 1929. aastal senisel kujul oma ilmunist. Ta seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, ärata huvi ajaloo, eestkätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. J. Bergman (Rootsi), prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, prof. P. Haliste (Bauman), T. Holm (Rootsi), dr. P. Johansen, E. Kerem, R. Kleis, dr. Arvi Korhonen (Soome), H. Kruus, A. Kruusberg, prof. J. Kõpp, E. Laid, L. Leesment, F. Leinbock, O. Liiv, L. Metslang, H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve, prof. H. Oldekop †, H. Ottenson, prof. A. Pridik, prof. K. Ramul, G. Rauch, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), dots. P. Treiberg, N. Treumuth, J. Vasar, K. Vilhelmson, dr. E. Virányi, dr. Fr. Westling † (Rootsi) ja prof. A. H. Wirkkunen † (Soome). Peale eelnimetatute on veel lahkesti kaastööd lubanud: G. Vihgrabs (Läti), prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Vana tän. 1. Tellimisi võtavad vastu ka kõik E. V. postiasutised.

Järgmine number ilmub märtsikuus. 1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada, 1923 aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924., 1925. ja 1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.

AJALOOLINE AJAKIRI

SEITSMES AASTAKÄIK

1928

TOIMETUS:

P. TREIBERG
PEATOIMETAJA

P. BAUMAN / A. R. CEDERBERG / R. KLEIS
H. KRUIIS / J. KÕPP / O. LIIV / H. SEPP / J. VASAR

H. Laakmanni trükk, Tartus 1929.

„Ajaloolise Ajakirja“ VII aastakäigu (1928) sisu.

Üldise sisuga artiklid.

	Lk.
P. Bauman, Cyrenaica	20—25
P. Haliste (Bauman), Vana ajaloo uurimise meetod	210—228
P. Johansen, Peapiiskopp Michael Hildebrandi protsess, Narva linnaga 148—166, 187—194	
H. Kruus, Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“	1—20
A. Kruusberg, Sugemeid Maltsveti kui „prohveti“ tegevuse kohta	177—187
L. Leesment, Saksa ordu saatkond Peeter I-se juurde aastal 1721	135—148
J. Vasar, Möisatereduktsiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval	65—81, 113—135
K. Vilhelmsen, Rooma keiserriigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses	82—93

Dokumendid.

L. Leesment, Itineraria in Sueciam et Livoniam anno 1700	41—45
O. Liiv, Eestikeelne plakaat Põhjasõja esimesist aastaist	93—94

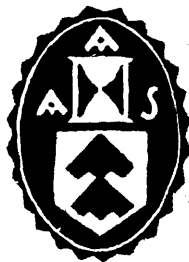
Ülevaated, arvustused, nekroloogid.

A. R. Cederberg, Väinö Voionmaa 60-ne aastane	228—230
O. Freymuth, Uus teos kodumaa kirikute uurimise alal	194—210
F. Leinbock, Kapitaalteos eesti kultuuriloo alal	46—49
O. Liiv, Ülevaade Tallinna linnaarhiivi tegevusest, eriti viimase kümne aasta jooksul	25—40
H. Ottenson, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevus a. 1927—28	98—108
H. Sepp, Eesti iseseisvuse ajal ilmunud eestikeelne memuaarikirjandus	50—61
H. Sepp, Koguteos „Tartu“ ajalooline osa	95—98
P. Treiberg, Alphonse Aulard †	166—175
P. Treiberg, Ajalooliste teaduste VI rahvusvaheline kongress	230—239
Varia	61—64, 108—112, 175—176, 239—240

AJALOOLINE AJAKIRI

SEITSMES AASTAKÄIK

1928

TOIMETUS:

P. TREIBERG
PEATOIMETAJA

P. BAUMAN / A. R. CEDERBERG / R. KLEIS
H. KRUIUS / J. KÖPP / O. LIIV / H. SEPP / J. VASAR

H. Laakmanni trükk, Tartus 1929.

„Ajaloolise Ajakirja“ VII aastakäigu (1928) sisu.

Üldise sisuga artiklid.

	Lk.
P. Bauman, Cyrenaica	20—25
P. Haliste (Bauman), Vana ajaloo uurimise meetod	210—228
P. Johansen, Peapiiskopp Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga 148—166, 187—194	
H. Kruus, Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“	1—20
A. Kruusberg, Sugemeid Maltsveti kui „prohveti“ tegevuse kohta	177—187
L. Leesment, Saksa ordu saatkond Peeter I-se juurde aastal 1721	135—148
J. Vasar, Mõisatereduktsiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval	65—81, 113—135
K. Vilhelmsen, Rooma keisririigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses	82—93

Dokumendid.

L. Leesment, Itineraria in Sueciam et Livoniam anno 1700	41—45
O. Liiv, Eestikeelne plakaat Põhjasõja esimesist aastaist	93—94

Ülevaated, arvustused, nekroloogid.

A. R. Cederberg, Väinö Voionmaa 60-ne aastane	228—230
O. Freymuth, Uus teos kodumaa kirikute uurimise alal	194—210
F. Leinbock, Kapitaaiteos eesti kultuuriloo alal	46—49
O. Liiv, Ülevaade Tallinna linnaarhiivi tegevusest, eriti viimase kümne aasta jooksul	25—40
H. Ottenson, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevus a. 1927—28	98—108
H. Sepp, Eesti iseseisvuse ajal ilmunud eestikeelne memuaarikirjandus	50—61
H. Sepp, Koguteos „Tartu“ ajalooline osa	95—98
P. Treiberg, Alphonse Aulard †	166—175
P. Treiberg, Ajalooliste teaduste VI rahvusvaheline kongress	230—239
Varia	61—64, 108—112, 175—176, 239—240